Salmista Rauman seudulle ja Etelä-Savoon: rajakarjalaisen siirtoväen kielellinen sopeutuminen itä- ja länsimurteiden alueelle

Taina Kilpijoki
Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2008

SISÄLLYS

I TAUSTA JA TEORIA....1

1. JOHDANTO....1
1.1. Tutkimuksen aihe ja tavoitteet....3

2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS....5
2.1. Muuttajien kielen tutkimuksesta....8
2.2. Käytetyt käsitteet....9

3. TUTKIMUSAINEISTO....11
3.1. Haastateltavat....11
3.2. Haastattelut....13
3.3. Aineiston käsittely....14

4. TUTKIMUKSEN LINGVISTINEN TAUSTA....15
4.1. Aunuksenkarjala eli aunus....15
4.2. Etelä-Savon murteet....18
4.3. Lounaismurteet....21
4.4. Tarkasteltavat piirteet....23

II LÄHTÖMURTEELLE, TULOMURTEILLE JA YLEISKIELELLE YHTEISTEN KIELENPIIRTEIDEN VAIHTELU....26

1. YKSINÄIS-*k*:N ASTEVAIHTELU....26
1.1. Yksinäis-*k*:n heikon asteen edustus kahden samanlaisen vokaalin välissä....26
1.2. Yksinäis-*k*:n heikon asteen edustus kahden erilaisen vokaalin välissä....27
1.3. Yksinäis-*k*:n heikon asteen edustus pitkän vokaalin ja pitkään vokaaliin palautuvan diftongin jäljessä....28
1.3.1. *Yksinäis-k*:n heikon asteen edustus *i*-loppuisen diftongin jäljessä....29
1.4. Muita yksinäis-*k*:n astevaihtelutapauksia....29
1.5. Kooste yksinäis-*k*:n astevaihtelusta....30

2. *hk*-YHTYMÄN ASTEVAIHTELU....31
2.1. *hk*-yhtymän heikon asteen edustus....31
2.2. *hk*-yhtymän esiintyminen aineistossa....32

3. *lk*- JA *rk*-YHTYMIEN ASTEVAIHTELU....33
3.1. *lk*- ja *rk*-yhtymien heikon asteen edustus....33
3.2. *lk*-yhtymän esiintyminen aineistossa....34
3.2.1. Aunuksen *lg : ll* -astevaihtelun säilyneisyys....35
3.3. *rk*-yhtymän esiintyminen aineistossa....36

4. *ηk*-YHTYMÄN ASTEVAIHTELU....37

4.1. *ηk* -yhtymän heikon asteen edustus 37
4.2. *ηk*-yhtymän esiintyminen aineistossa 37
4.2.1. Aunuksen *ηg* : *ηg* -astevaihtelun säilyneisyys.....38
4.3. Kooste *hk*-, *lk*-, *rk*- ja *ηk*-yhtymien astevaihtelusta 39

5. *t*:N ASTEVAIHTELU.....41
5.1. Lyhyen vokaalin jäljessä 44
5.2. Pitkän vokaaliaineksen jäljessä.....45
5.3. *ht*-yhtymässä 47
5.3.1. *ht*-yhtymän heikon asteen edustus.....47
5.3.2. *ht*-yhtymän esiintyminen aineistossa.....48
5.4. aunuksen *nd* : *nd* -astevaihtelun säilyneisyys 50
5.5. Kooste yksinäis-*t*:n ja *ht*-yhtymän astevaihtelusta.....51

6. *ts*-YHTYMÄN ASTEVAIHTELU 53
6.1. *ts*-yhtymän edustus heikossa asteessa 55
6.2. *ts*-yhtymän esiintyminen aineistossa.....56
6.3. Kooste yleiskielen *ts*-yhtymän astevaihtelusta 58

7. GEMINAATIO.....61
7.1. Yleisgeminaation edustuminen ja esiintyminen aineistossa.....63
7.1.1. Liitepartikkelien yhteydessä esiintyvä geminoituminen.....65
7.2. Lounaismurteiden ja itämurteiden erikoisgeminaation esiintyminen aineistossa 66
7.3. Kooste geminaation esiintymisestä aineistossa 67

8. YKSIKÖN 1. PERSOONAN PRONOMINI.....68
8.1. Yksikön 1. persoonan edustuminen suomen murteissa ja nykypuhekielessä....68
8.2. Yksikön 1. persoonan pronomini muuttajien kielessä.....70
8.3. Yksikön 1. persoonan pronominin edustuminen aineistossa.....73
8.4. Yksikön 1. persoonan pronominin esiintyminen aineistossa.....74
8.5. Kooste yksikön 1. persoonan pronominin esiintymisestä aineistossa.....77

III AUNUKSELLE OMINAISTEN PIIRTEIDEN SÄILYMINEN 81

1. TARKASTELTAVAT PIIRTEET 81
1.1. Sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n kehittyminen *u*:ksi ja *y*:ksi 81
1.1.1. *-a, -ä* > *-u, -y* -muutoksen esiintyminen aineistossa 82
1.2. *-h*:n säilyminen ja esiintyminen eri muotoryhmissä 83
1.3. Sijojen yhteenlankeaminen.....85
1.3.1. Yhteenlangenneiden sijamuotojen esiintyminen aineistossa 86
1.3.2. Muut yhteenlankeamistapaukset 88
1.4. Konsonanttien soinnillistuminen.....89
1.4.1. Soinnillistuneiden konsonanttien ja konsonanttiyhtymien esiintyminen aineistossa 90
1.5. Säilynyttä aunuksen sanastoa.....91

IV KOKOAVA KATSAUS 99

1. ERI KIELIMUODOILLE YHTEISET PIIRTEET 99

2. AUNUKSELLE OMINAISET PIIRTEET 104

3. LOPUKSI 106

LÄHTEET 107

LIITTEET

Tampereen yliopisto

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

KILPIJOKI, TAINA:

Salmista Rauman seudulle ja Etelä-Savoon: rajakarjalaisen siirtoväen kielellinen sopeutuminen itä- ja länsimurteiden alueelle

Pro gradu -tutkielma, 113 s.

Suomen kieli

Toukokuu 2008

Tutkielma käsittelee rajakarjalaisesta Salmin pitäjästä kotoisin olevien siirtokarjaisten kielellistä sopeutumista itä- ja länsimurteiden alueelle. Tutkielman II osassa on tarkasteltu lähtömurteelle, tulomurteille ja yleiskielelle yhteisiä piirteitä ja III osassa vain aunukselle, oletetulle lähtömurteelle, ominaisia piirteitä.

Tutkimusaineistona on 10 tuntia haastatteluja. Haastattelut on tehty keväällä 1981 ja 1982 Raumalla ja Mikkelissä, ja asuinpaikkojen perusteella haastateltavista on muodostettu kaksi ryhmää, ”itäryhmä” ja”länsiryhmä”. Molempiin ryhmiin kuului kolme naista ja kaksi miestä.

Tavoitteena on ollut tutkia haastateltavien kielellistä sopeutumista lähtömurteen säilymisen näkökulmasta. Päätelmien tekoa on hankaloittanut se, että joillakin tutkituista piirteistä on samanlainen edustus kahdessa tai useammassa kielimuodossa. Tarkastelutapa on ollut kvantitatiivinen, osin kvalitatiivinen, sillä joitakin aunukselle ominaisia piirteitä on esiintynyt aineistossa vain vähän.

Työssä toteutui oletus, jonka mukaan haastateltavista on tullut sekaidiolektisia. Oppaat käyttävät monista kielimuodoille yhteisistä piirteistä rinnan kahta, jopa kolmea varianttia. Varianttien ryhmäkohtaiset jakaumat ovat kuitenkin erilaisia, mikä näyttäisi johtuvan tietyn variantin tai tiettyjen varianttien tulomurteesta tai yleiskielestä saamasta tuesta. Kielellinen sopeutuminen on kaiken kaikkiaan yksilöllinen prosessi, ja ryhmien keskiarvot kätkevät taakseen myös ”linjasta” poikkeavia edustuksia. Kokoavassa katsauksessa onkin nostettu esiin myös yksittäisiä idiolekteja.

Aunukselle ominaiset piirteet ovat olleet vieraita suomen yleiskielelle ja murteille. Jotkin näistä piirteistä on häviämässä, kun taas toiset sinnittelevät yksittäisinä esiintyminä.. Selvää merkittävyyttä säilyneillä piirteillä lienee vain yhden tai kahden haastateltavan kielessä.

Tulosten perusteella lähtömurteisuus näyttäisi säilyneen sekä yhteisten että aunukselle ominaisten piirteiden osalta paremmin länsiryhmässä. Kielen säilyttäjiä ovat tämänkin tutkimuksen mukaan vanhimmat naishaastateltavat, mutta kielen säilymiseen ja säilyttämiseen näyttäisivät vaikuttavan myös muut tekijät. Tässä työssä lähtömurteen ”ykkössäilyttäjäksi” osoittautui naishaastateltavista toiseksi nuorin.

Asiasanat: aunus, lounaismurteet, Etelä-Savon murteet, yleiskieli, kielellinen sopeutuminen, sekaidiolekti.

I TAUSTA JA TEORIA

1. JOHDANTO

Suomalaisessa nyky-yhteiskunnassa tälläkin hetkellä käynnissä oleva, luonteeltaan vapaaehtoinen eli selektiivinen muuttoliike on pidettävä erillään väestön siirrosta, joka Suomessa tehtiin talvi- ja jatkosodan seurauksena 1939–1944. Runsas kymmenesosa Suomen kansalaisista joutui tuolloin siirtymään maan muihin osiin kantaväestön keskuuteen. Siirtoväen suurin ryhmä oli siirtokarjalaiset (n. 406 000), joille väestön siirron aiheuttama käänne oli erikoisen jyrkkä: yhteydet tuttuun elinympäristöön katkesivat lopullisesti ja elämä oli aloitettava alusta uudessa asuinpaikassa, sillä miltei kaikki omaisuus oli pitänyt jättää luovutetulle alueelle. Siirtokarjalaisten sopeutumista muuhun suomalaiseen yhteiskuntaan pidetään kuitenkin onnistuneena, vaikka alkuaikojen yhteentörmäyksiä kantaväestön ja uusille asuinpaikoille muuttavien siirtokarjalaisten välillä ei täysin voitu välttää. Sopeutumista edistivät osaltaan myös yhteiskunnan toimet. (Sallinen-Gimpl 1994: 10–12.)

Siirtoväkeä varten laadittiin sijoitussuunnitelma ja säädettiin pika-asutuslaki vuonna 1940. Maanhankintalain (1945) mukaan maataloudesta toimeentulonsa saaneet olivat oikeutettuja maan saantiin. Osa siirtoväestä, ennen kaikkea muu kuin maatalousväestö, ei kuitenkaan seurannut virallista sijoitussuunnitelmaa vaan hakeutui itse valitsemalleen asuinpaikkakunnalle. Tärkeä muuton syy on ollut tutunomainen yhteisö, jossa eli muitakin karjalaisia. Maisema- ja kulttuuritekijätkin saattoivat vaikuttaa asuinpaikan valintaan. Eniten muuttajia houkutteli kuitenkin nouseva teollisuus, joka tarjosi työpaikkoja. Asettuessaan uusille asuinsijoilleen siirtoväki joutuikin keskelle sodanjälkeistä nopeaa teollistumista ja kaupungistumista, sillä väestö oli alkanut siirtyä maaseudulta kasvukeskuksiin, maataloudesta teollisuuteen ja palveluammatteihin. (Sallinen-Gimpl 1994: 20–22.)

Siirtokarjalaisia koskevissa tutkimuksissa luovutettu Karjala on jaettu kolmeen lohkoon: Kannakseen, Keski-Karjalaan ja Raja-Karjalaan. Alueiden väestöryhmät poikkesivat toisistaan kulttuuriltaan, esimerkiksi elinkeinojen ja uskonnon perusteella. Väestöstä yli puolet sai toimeentulonsa maataloudesta, joka oli tärkein elinkeino Keski-

Karjalassa. Kannaksella toimeentulo hankittiin monenlaisista, varsinkin kauppaan liittyneistä elinkeinoista. (Sallinen–Gimpl 1994: 17.) Raja-Karjalassa paikallisväestön toimeentulo muodostui pienviljelyksestä ja erilaisista sivuansioista, kuten kalastuksesta sekä metsä- ja uittotöistä (Heikkinen 1989: 45).

Valtaosa luovutetun Karjalan asukkaista oli luterilaisia, poikkeuksena Raja-Karjala ja erityisesti Salmi, jonka väestöstä suuri osa oli ortodokseja (Sallinen-Gimpl 1994: 7). Luterilaisessa kanta-Suomessa monet rajakarjalaiset joutuivatkin ”ryssittelyn” kohteiksi – eivät vain uskontonsa vaan myös kielensä vuoksi. Eräs haastateltavani toteaa: ”*Meitä ryssäks haukuttii ortodokseja tänne tultuu*.” Raja-Karjalassa eli Salmissa, Impilahdella sekä Suojärvellä Hyrsylän mutkan alueilla puhuttu aunuksenkarjala eli aunus on yksi karjalan kielen murteista (liite 1), kun taas muut Kannaksella ja Keski-Karjalassa puhutut murteet edustavat kaakkoismurteita. Raija Pyölin mukaan (1996: 24) Aunuksen seutu näyttää säilyneen toiseen maailmansotaan asti ilmeisen yhtenäisenä myös kielellisesti, vaikka venäjän kieli on vaikuttanut monella tapaa aunuksenkarjalan kehitykseen, mikä näkyy esimerkiksi sanastolainoina ja konsonanttien soinnillistumisena. Tällaiset suomen murteista poikkeavat kielenpiirteet ja muuttajien käyttämän kielen suoranaiset ymmärtämisvaikeudet olivat omiaan synnyttämään pahaa verta kantaväestön keskuudessa sodan jälkeisessä poliittisessa tilanteessa.

Sekä alueellisen että sosiaalisen ympäristön vaihto voikin olla yksityiselle muuttajalle myös kielteisesti merkittävä tapahtuma. Hän joutuu uudessa ympäristössään arvioimaan oman identiteettinsä uudesta näkökulmasta ja tavalla, joka heijastuu myös hänen käyttämäänsä kieleen. Hyvin tavallista on, että muuttuneessa tilanteessa yksityinen kielenpuhuja pyrkii vapautumaan niistä piirteistä, jotka yhdistävät hänet hänen aiempaan alueelliseen tai sosiaaliseen taustaansa. Se, missä määrin muuttajan kieli uudessa asuinympäristössä muuttuu, on sidoksissa siihen, millaisia kielellisiä paineita häneen kohdistuu. (Paunonen 1982: 94–95.)

Jos muutto on merkinnyt siirtymistä kotimurteen piiristä toiselle murrealueelle, muuttajan murre on kadottanut oman perustansa, yhteyden muiden samaa murretta puhuvien alueelliseen yhteisöön. Siksi se on ollut uudessa ympäristössä altis muuttumaan. Kuitenkin jos puhujan oman kotimurteen ja uuden asuinpaikan puhekielen väliset erot ovat kovin selvät, muuttajan on vaikea omaksua uuden asuinpaikkansa kieltä. Silloin on todennäköistä, että hänen puheensa ei kovinkaan paljon muutu, tai hän siirtyy käyttä-

mään yleiskieltä. (mts. 94–95.) On kuitenkin muistettava, että kielellinen sopeutuminen on ensi sijassa yksilöllinen prosessi: toiset ovat herkempiä muuttamaan kieltään kuin toiset, ja toisille muuttaminen onnistuu käytännössä paremmin kuin toisille; motivaatio ja puhekielen todellinen muutos eivät välttämättä korreloi keskenään. Myös monet muut seikat vaikuttavat siihen, miten yksilön kieli uusissa oloissa muuttuu. (mts. 97.)

Kaakkoismurteiden alueelta muuttaneiden siirtokarjalaisten kieltä tutkinut Heikki Leskinen on todennut, että suurin merkitys murteen säilymisessä on lähiympäristön murteella, jonka osuutta kaventaa kuitenkin medioista vaikutteita saava puhekieli (1974: 67). Ensimmäisten joukossa siirtoväen kieltä tutkinut Raili Jahnukainen on maininnut ”karjalaiskylät”, joiden asukkaat ovat säilyttäneet murteensa muita paremmin. Keskinäinen naapuruus on vaikuttanut murretta säilyttävästi. (Jahnukainen 1954: 374.) Siirtokarjalaisten ryhmätietoisuutta on pitänyt yllä karjalaisten oma seura- ja yhdistystoiminta, joka oli vilkkaimmillaan 1950- ja 1960-luvulla. Raja-Karjalan kreikkalaiskatolisen siirtoväen merkittäväksi yhdyssiteeksi tuli ortodoksinen kirkko, mutta seurakuntatyötä hankaloitti koko ortodoksisen kirkon jälleenrakennustyö ja ortodoksisen väestön hajottaminen lukuisiin pieniin saarekkeisiin. (Waris 1952: 304–308.)

Karjalan ja karjalaisuuden tutkijan Heikki Kirkisen toimittamassa teoksessa Suomalais-ugrilaisten kansojen identiteetin ongelmia (Jormalainen – Saksio 1987: 33) todetaan, että nyt jo iäkkäät siirtokarjalaiset, jotka ovat syntyneet luovutetulla alueella, ovat karjalaisuuden itsepintaisimpia säilyttäjiä ja tulevat kaikesta päätellen sellaisina pysymäänkin, vaikka ovatkin varsin hyvin mukautuneet ja sopeutuneet muuhun suomalaiseen yhteiskuntaan. Kaakkoismurteisten siirtokarjalaisten tutkija Heikki Leskinen on kuitenkin varsin pessimistinen vuonna 1987 pitämässään esitelmässä: ”On selvää, ettei mikään voi enää estää siirtoväen murteiden sammumista. - - Laihana lohdutuksena olkoon siirtokarjalaisille tieto siitä, ettei millään muullakaan vanhalla kansanmurteella ole nykyoloissa elämisen edellytyksiä.” (1988: 144.)

1.1. Tutkimuksen aihe ja tavoitteet

Tutkin pro gradu -työssäni siirtokarjalaisten muuttajien kielellistä sopeutumista. Tavoitteena on selvittää, miten salmilaisten haastateltavieni aunukselaismurre on muuttunut, kun kotiseudulta lähdöstä on kulunut haastatteluhetkellä, 1981 ja 1982, nelisenkymmen-

tä vuotta. Tavoitteena on myös pohtia kielenulkoisten syiden, ennen muuta iän ja sukupuolen, yhteyttä haastateltavien kielen muuttumiseen.

Tutkimusjoukkona on kaksi ryhmää, ”länsiryhmä” ja ”itäryhmä”, neljä miestä ja kuusi naista. Länsiryhmäläiset asuvat Raumalla, lounaismurteiden alueella, itäryhmäläiset Mikkelissä, savolaismurteiden alueella. Olen halunnut selvittää, kuinka erilaiset tulomurteet, toinen länsi- ja toinen itämurre, ovat vaikuttaneet muuttajien kielenkäyttöön. Kumpi näkyy haastateltavien kielenkäytössä selvemmin, lähtömurteesta tuntuvasti poikkeavan lounaismurteisen kieliympäristön vaikutus vai jääminen itämurteiselle alueelle, jonka savolaismurre osittain tukee lähtömurteisten piirteiden säilymistä? Ovatko muuttajat ottaneet kieleensä aineksia useista eri kielimuodoista, niin että heistä on tullut sekaidiolektisia? Miten puolestaan yleiskielen vaikutus näkyy haastateltavien kielenkäytössä? Oletukseni on, että muuttaja on valinnut kielimuodokseen jonkin seuraavista vaihtoehdoista: 1) V eli säilyttänyt lähtömurteen 2) V + U eli omaksunut lähtömurteisten piirteiden rinnalle tulomurteen tai / ja yleiskielen piirteitä 3) U eli omaksunut lähtömurteen tilalle jommankumman tulomurteista tai / ja yleiskielen.

Kun tarkastelen oppaideni kielen muuttumista, oletan heidän puhuneen ennen kotiseudulta lähtöä karjalan kielen aunukselaismurretta sellaisena kuin se on kuvattu kirjallisuudessa (Genetz 1884, Ojansuu 1918, Leskinen 1998). En voi kuitenkaan olla varma, millaista kieltä haastateltavat ovat kotiseudullaan puhuneet, vaikka he kaikki ovat syntyperäisiä salmilaisia. Säilyneet kielenpiirteet antanevat jonkinlaisen ”todisteen” oletetusta lähtömurteesta. On kuitenkin huomautettu, että kun verrataan eriaikaista kielenkäyttöä, ei voida olettaa, että tietyn alueen varhempi kielenkäyttö olisi ollut homogeenisempaa kuin nykyinen (Nuolijärvi–Sorjonen. 2005: 16).

Keskityn työssäni ennen kaikkea äännepiirteisiin, mutta olen ottanut mukaan myös aunuksen morfologisia ja sanastollisia piirteitä saadakseni mahdollisimman monipuolisen kuvan oppaitten kielenkäytöstä haastatteluhetkellä. Osassa II tarkastelen lähtömurteelle ja tulomurteille sekä yleiskielelle yhteisiä piirteitä vertaamalla ryhmiä keskenään, ja käytän vertailussa kvantitatiivista tarkastelutapaa. Osassa III tarkastelen vain aunukselle ominaisia kielenpiirteitä ja niiden säilymistä haastateltavilla. Tarkastelutapani tässä osassa on sekä kvantitatiivinen että kvalitatiivinen, koska eräitä säilymätapauksia on vain vähän ja koska niitä tavataan vain joillakin haastateltavilla. Osassa IV koko-

an yhteen ja tulkitsen osissa II ja III saatuja tuloksia ennen muuta aunuksen säilymisen näkökulmasta. Tässä osassa tarkasteluun tulevat mukaan myös idiolektit.

Työssä on kuitenkin luovuttu kunkin haastateltavan idiolektin tarkasta määrittelystä, jonka tekee osittain mahdottomaksi jo se, että monet tarkasteltavista kielenpiirteistä voivat edustaa useaa kielimuotoa. Myös jokaisen haastateltavan puheen piirteiden hajottaminen taulukoinnin vaatimiin pieniin yksityiskohtiin pikemminkin estäisi kuin edistäisi kokonaiskuvan hahmottamista. Tavoitteena on sen sijaan nostaa esiin kiinnostavia esimerkkejä idiolekteista, joissa näkyy eri kielimuotojen, kuten lähtömurteen, tulomurteiden tai / ja yleiskielen vaikutus. Tavoitteena on myös selvittää, onko haastateltavien kielenkäytöstä löydettävissä yhdistäviä ja erottavia piirteitä. Pohtiessani mahdollisten yhtäläisyyksien ja erojen syitä käytän kielenulkoisina muuttujina ennen kaikkea sukupuolta ja ikää, sillä haastatteluihin ei liittynyt systemaattista muiden muuttujien tai asenteiden kartoitusta.

Haastateltavat ovat syntyneet vuosina 1902–1930, ja ryhmiin on pyritty saamaan mahdollisimman monta saman ikäluokan edustajaa. Pieni enemmistö eli kuusi haastateltavaa kymmenestä on naisia.

2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Puhutun kielen tutkimusta on Suomessa hallinnut 1900-luvulle asti dialektologinen tutkimusperinne. **Dialektologia** on keskittynyt paikallismurteisiin ja niiden välisiin suhteisiin, ja tavoitteena on ollut suomen kielen historiallisen kehityksen ja siihen vaikuttaneiden tekijöiden kuvaaminen. Murteentutkimuksen metodien avulla on selvitelty erityisesti murteiden äänne- ja muotorakenteen syntyä. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 11–12.) Aitona murteena on pidetty kansankieltä, jota on puhuttu 1800- ja 1900-luvun vaihteen tienoilla (Siitonen 1981: 48). (Dialektologian tehtävistä ks. myös Trudgill 2000: 27.)

Kielen sosiaalinen eriytyminen ja kaupunkimurteiden syntyminen on kuitenkin asettanut kielentutkimukselle uusia vaatimuksia. Perinteisen murteentutkimuksen keinot eivät ole riittäneet usein hyvin säännöttömältä vaikuttavan vaihtelun selvittämiseen. (Paunonen 1982: 40.) Käynnissä olevaan muutokseen ei ole kiinnitetty huomiota, vaan on lähinnä oltu kiinnostuneita ”valmiista” kielimuodosta, ”valmiista” murteesta, jollais-

ta ei todellisuudessa voi olla (Siitonen 1981: 49). **Sosiolingvistiikka** tieteenalana onkin halunnut tutkia, miten kieli vaihtelee ja miksi. Viestintää on lähestytty entistä laajaalaisemmin ja monipuolisemmin, jolloin selitykset eivät enää löydy kielen itsensä sisältä, vaan sosiaalisesta ja kulttuurikontekstista. Selityksiä haetaan sekä kielellisistä että kielenulkoisista muuttujista, joita ovat esimerkiksi ikä, sukupuoli, sosiaalinen tausta. (Suojanen 1982b: 9–12.)

Suuri osa suomalaista sosiolingvistiikkaa on ollut variaationtutkimusta, kohdistunut kaupunkien ja maaseudun nykypuhekieleen ja ollut pohjaltaan dialektologista. Kielellisen variaation tutkimuksen muuttujista keskeiset ikä ja sukupuoli sopivat myös dialektologiaan, samoin puhujan kielellinen tausta. Siksi traditionaalinen fennistinen murteentutkimus ja ns. variaatioteorian mukainen tutkimus eivät ole vastakohtaisia. (Hurtta 1999: 53–54.) Sosiolingvistiikka jatkaa yhä useammin dialektologian tehtäviä uudessa, rakenteeltaan muuttuneessa kieliyhteisössä. Parhaimmat tulokset kuitenkin saadaan, kun sosiolingvistinen ja dialektologinen tutkimusote hedelmällisesti yhdistetään. (Siitonen 1981: 55.)

Sosiolingvistisen variaationtutkimuksen voidaan sanoa käynnistyneen 1960-luvulla, kun William Labov julkaisi vuonna 1966 klassisen tutkimuksensa New Yorkissa puhutun englannin äänteellisestä vaihtelusta. Suomessa on tehty 1970-luvun alusta lähtien sosiolingvistisesti painottunutta tutkimusta, ja samalla vuosikymmenellä käynnistettiin Nykysuomalaisen puhekielen murros -tutkimushanke (NPM), johon osallistui tutkijoita Helsingin, Tampereen, Turun ja Jyväskylän yliopistoista. Tavoitteena oli analysoida kaupunkipuhekielten variaatiota ja eri puhujaryhmien välisiä eroja. Tutkimushankkeen käynnistämisen keskeisenä syynä oli suuri maassa- ja maastamuutto, jonka seurauksena Suomen kielisosiologinen kartta muotoutui uudenlaiseksi. Muuttoliikkeen, koululaitoksen ja joukkoviestimien vaikutuksesta paikallismurteiden käyttöala oli alkanut kaventua. Kokonaiskuva on kuitenkin luultua monikerroksisempi ja käsitys yhtenäisen puhekielen syntymisestä liioiteltu. Kullakin alueella on sen sijaan kehittynyt aluepuhekieliä, jotka pohjautuvat perinnäisiin paikallismurteisiin. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 11–12.)

Alueellisuuden merkitys oli keskeinen sosiolingvistisessa variaationtutkimuksessa myös 1980-luvulla, jolloin ilmestyi joitakin fennistiikan väitöskirjoja (Nuolijärvi 1986b, Palander 1987, Nahkola 1987) aineistonaan sekä kaupungeissa että maaseudulla puhut-

tua kieltä. Myös muissa Pohjoismaissa tutkittiin kaupungistumisen vaikutuksia kieleen, ja suomalaisiakin tutkijoita oli mukana yhteispohjoismaisessa hankkeessa Urbanisering och språkförändring i Norden. Vuonna 1989 Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa käynnistettiin murteenseuruuhanke, jonka tavoitteena on seurata kymmenen vuoden väliajoin murteen muutosta kymmenellä eri puolilla Suomea sijaitsevalla paikkakunnalla. Hanke on luonteeltaan sosiolingvistis-dialektologinen, ja siinä keskitytään fonologisten ja morfologisten piirteiden variaatioon. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 12, 14.)

1990-luvulla sosiolingvistiikan alalta on ilmestynyt yksi variaatiota kuvaava väitöskirja (Mantila 1992), julkaisuja aikaisemmin koottujen aineistojen pohjalta ja lukuisia pro gradu -tutkielmia, joissa on keskitytty ennen kaikkea pitäjänmurteiden kielelliseen variaatioon ja muutokseen. Myös muuntyyppisessä tutkimuksessa on käsitelty murteiden ja nykypuhekielen variaatiota, mutta painotukset ovat liittyneet enemmän syntaksiin, semantiikkaan ja pragmatiikkaan. Näissä tutkimuksissa on kartoitettu kielellisten ilmiöiden esiintymistä käyttämällä toisaalta kvantifiointia (Pajunen–Palomäki 1985) ja toisaalta erilaisia analyysimenetelmiä vaihtelun ja kehityksen kuvaamiseksi (Kuiri 1984, Forsberg 1998). (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 13.) Muutoksen ja variaation suhteen tutkimuksessa idiolektien merkitys on tullut keskeisemmäksi, ja on kiinnitetty huomiota puhujan persoonallisuuteen ja aktiiviseen rooliin kielellisten ainesten valitsijana oman yksilöllisen identiteetin rakentamiseksi (Mantila 2004: 323).

Myös kielen ja kielellisten asenteiden suhdetta on alettu kartoittaa 1980-luvulta lähtien, jolloin alkoi myös vuorovaikutuksen tutkimus, jonka painotus oli aluksi erityisesti keskusteluanalyysissa. Vuorovaikutuksen tutkimus on vahvistanut käsitystä tuotosten kontekstisidonnaisuudesta ja paljastanut sosiolingvististen menetelmien ja näkökulmien rajoituksia. 1990-luvulla onkin alettu hakea variaatioanalyysin ja vuorovaikutuksen tutkimuksen kosketuspintaa. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 14–15.) Esimerkiksi Hanna Lappalaisen väitöskirja Variaatio ja sen funktiot (2004) tarkastelee erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellistä variaatiota ja vuorovaikutusta.

Tommi Kurjen väitöskirja Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen (2005) käsittelee kielenmuutosten seuraamista ja niiden tarkastelussa meillä vähän käytettyjä menetelmiä. Reaaliaikatutkimus, jota Kurjen väitöskirja edustaa, voi antaa tietoa esimerkiksi ennustamattomista, tilapäisistä tai lyhyellä aikavälillä tapahtuvista yksilöllisistä muutoksista. Menetelmän avulla hahmottuu myös kuva siitä, mitkä ovat elämän-

kaaren aikana idiolektin muuttumisen kannalta ratkaisevimmat vaiheet. (Palander 2005: 19.)

Pirkko Nuolijärven mukaan (2005: 15) puhuttua kieltä tuleekin tutkia eri menetelmin, sillä puhutun kielen variaatioilmiöistä tarvitaan jatkuvasti tietoa.

2.1. Muuttajien kielen tutkimuksesta

Muuttajien kieltä käsiteltiin ensimmäisen kerran 1950-luvulla Virittäjässä Raili Jahnukainen opinnäytetyön pohjalta julkaistussa artikkelissa Havaintoja siirtoväen murteen muuttumisesta Kokemäellä (1954). 1970-luvulla Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos ja Suomen kielen nauhoitearkisto kiinnostuivat siirtokarjalaisten murteen tallentamisesta ja heidän kielenkäytössään tapahtuneista muutoksista. Hankkeen yhteydessä nauhoitettiin kaakkoismurteisia siirtokarjalaisia Alastarolla, Vampulassa, Orimattilassa ja Karinaisissa. Aineistoon saatiin mukaan myös Vihdin heinjokelaisten haastatteluja. Hankkeen tuloksia on selvitellyt Heikki Leskinen artikkeleissaan Karjalaisen siirtoväen murteen sulautumisesta (Vir.1974) ja Wie verschwindet ein Dialekt (Studia Fennica 1981). NPM-hankkeen esitutkimusraportissa 1976 Aila Mielikäinen on kirjoittanut Sortavalan ja Viipurin seuduilla syntyneen siirtoväen kielestä. Myös eri yliopistoissa on tehty lukuisia pro gradu -tutkielmia siirtokarjalaisten kielestä. (Nuolijärvi 1986: 24.) Kiinnostavan vertailukohdan erityisesti rajakarjalaisten kielen tutkimiselle tarjoaa Riitta Korpelan pro gradu -työ (1991), jossa käsitellään karjalan kielen säilymistä Suomen puolelle jääneissä Suomussalmen vienalaiskylissä.

Osana NPM-hankkeen Jyväskylän tutkimusta ja syntyperäisten jyväskyläläisten vertailuryhmänä on tutkittu eteläpohjalaisten puhekieltä, jota esitutkimusraportissa 1980-luvulla ovat käsitelleet Martti ja Mauno Järvi (NPMJy 2 1980). Opinnäytetöissä on tutkittu myös Jyväskylään muuttaneita keskisuomalaisia ja päijäthämäläisiä (Koivisto 1977) sekä savolaisia muuttajia (Penttinen 1976). Asta Saarisen ja Airi Vilhusen tutkimuksessa (1985) on tarkasteltu Pohjois-Karjalasta Tampereelle muuttaneiden kieltä ja siihen vaikuttaneita tekijöitä. (mts. 24–25.)

Pekka Lehtimäki on omassa tutkimuksessaan nauhoittanut sisarusparvea, jonka jäsenistä osa on pysynyt itämurteiden alueella, osa taas muuttanut päämurrerajan yli hämäläismurteiden alueelle. Lehtimäki toteaa, että fennistiikan tutkimuksessa on lai-

minlyöty sekaidiolektien tutkimus. Sekaidiolektissa on kysymys siitä, millaista kieltä puhuvat henkilöt, jotka ovat elämänsä aikana asuneet useammalla kuin yhdellä murre-alueella. Sekamurteet ovat yleensä kahden paikallismurteen kombinaatioita (M1 + M2), mutta ylimääräisenä komponenttina on otettava huomioon yleiskielen vaikutus. (Vir. 1983: 24.)

Vuonna 1986 ilmestyi Pirkko Nuolijärven väitöskirja Kolmannen sukupolven kieli, joka käsittelee Helsinkiin muuttaneiden eteläpohjalaisten ja savolaisten kielellistä sopeutumista. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten uuden kielimuodon omaksuminen tapahtuu ja mitkä seikat vaikuttavat kielelliseen sopeutumiseen ja sopeutumattomuuteen. Nuolijärvi on halunnut kuvata, miten maaseudulta pääkaupunkiin muuttaneiden puheelle on käynyt ja millaiseksi muuttajan kielellinen repertoaari on rakentunut. Saamiensa tulosten perusteella hän on pyrkinyt hahmottelemaan muuttajan kielellistä muotokuvaa. (Nuolijärvi 1986: 22–23.) Muuttajien kieltä on tutkittu viime vuosikymmeninä myös lukuisissa pro gradu -tutkielmissa eri yliopistoissa. Heikki Paunonen ja Aila Mielikäinen ovatkin valmistelemassa koostetta kielellistä variaatiota ja muutosta käsittelevistä pro gradu -tutkielmista.

Ruotsinsuomalaisten kielenkäyttöä on tutkittu Ruotsissa eri näkökulmista ja myös osana pohjoismaista hanketta Urbanisering och språkförändring i Norden (1983), johon Nuolijärvenkin väitöskirja kuuluu. Vuokko Kilpi on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan (2004) Suomessa ja Ruotsissa asuvien inkerinsuomalaisten kielellistä variaatiota.

2.2. Käytetyt käsitteet

Koska sosiolingvistisen tutkimuksen keskeisiä tavoitteita on kielen, kieliyhteisön ja kielenkäyttäjien sekä kielenkäyttötilanteiden keskinäisen yhteyden selvittäminen, voidaan toisaalta puhua **dialektaalisesta** eli käyttäjäkohtaisesta ja toisaalta **diatyyppisestä** eli tilanteisesta vaihtelusta. Dialektaalinen vaihtelu kertoo, miten kielessä ilmenevä vaihtelu korreloi kieliyhteisön sosiaalisen tai alueellisen eriytyneisyyden kanssa eli mitä kieli kertoo käyttäjästään. Eri puhujaryhmille ominaisia kielimuotoja voidaan nimittää **murteiks**i eli **dialekteiks**i, niin että murre-termi kattaa sekä alueelliset että sosiaaliset kuin myös idiolekteittaiset erot. (Paunonen 1982: 35–36.)

Idiolektilla tarkoitetaan yksilömurretta eli yksilöllisiä eroja kielen tasolla. Diatyyppinen vaihtelu puolestaan kertoo, miten tietty sosiaalinen tilanne säätelee kielenkäyttäjien kulloisiakin valintoja. Tällaisen vaihtelun yksikkönä voidaan pitää **rekisteriä**. Se koostuu puolestaan osakomponenteista, joita ovat esimerkiksi rooli, kanava ja roolisuhde. Osakomponentit kytkevät kielelliset ilmaukset sosiaaliseen vuorovaikutustilanteeseen. Tilanteista vaihtelua selviteltäessä tutkitaan yleensä yksilöitä konkreettisissa kielenkäyttötilanteissa, dialektaalista vaihtelua tutkittaessa kohteena ovat useimmiten kokonaisten puhujaryhmien väliset kielelliset erot. (Paunonen 1982: 35–39.) Tässä työssä ei ole ollut mahdollista selvittää kielen tilanteista vaihtelua.

Mahdollisten rekisterien olemassaoloa haastateltavieni kielenkäytössä voidaan vain arvailla esimerkiksi seuraavan repliikin perusteella: ”*Enkä puhukaan* [karjalaista] *näin kun ollaan mutta jos on mulla tosiaan partneri ni kyllä mä puhun.*” (RN2)

Kielimuotojen jaottelussa sosiolingvistiikan käyttämiä keskeisiä termejä ovat **murteen** lisäksi esimerkiksi **puhekieli, aluepuhekieli, yleiskieli, yleispuhekieli ja nykypuhekieli.** Termien määrittely on kuitenkin ollut ongelmallista, minkä vuoksi määritelmät eivät ole tarkkarajaisia eivätkä yksiselitteisiä. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 15–16.) Jos *murre* määritetään alaryhmittäin tunnistettavaksi alueelliseksi puhesuomen muodoksi (sydänhämäläiseksi, eteläsavolaiseksi), voidaan ”yleissavolaista” tai vain länsi- ja itämurteista puhetapaa nimittää *aluepuhekieleksi*, tasoittuneeksi murteeksi, vaikka murteiden ja aluepuhekielten raja ei ole kovinkaan selvä. (Mielikäinen 1996: 240.) Tässä tutkimuksessa murteella tarkoitetaan haastateltavien entisellä ja nykyisellä kotiseudulla puhuttua vanhaa paikallismurretta, jolle ovat ominaisia tietyt kieliopilliset ja sanastolliset piirteet. **Lähtömurteella** tarkoitan aunusta ja **tulomurteella** uuden asuinseudun paikallismurretta.

Termi *puhekieli* on eri yhteyksissä ymmärretty eri tavoin. Esimerkiksi Osmo Ikola (1972: 16–18) erottaa toisistaan ilmaukset puhekieli ja *puhuttu kieli*, joka ilmenee esimerkiksi puhuttuna yleiskielenä. Ikolan mukaan puhekieli-sanaa ei tavallisesti käytetä terminomaisesti, tarkoin määriteltävää kielen ilmenemismuotoa osoittamaan. Toisaalta puhekieli on nähty yleiskielen standardista poikkeavana, normikielen vastakohtana. Sille on annettu myös merkitys ’puhuttu kieli, arkikieli, juttelukieli’. Laajan määritelmän mukaan puhekielenä voidaan pitää spontaania puhuttua kieltä. (Hurtta 1999: 58–59.) Murteenseuruuhankkeen raportissa (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 17) on käytetty termiä

nykypuhekieli, kun on kuvattu eri paikkakuntien kieltä. Nykykielimuotoa voisi Nuolijärven mukaan kuitenkin yhtä hyvin nimittää *murteeksi*.

Yleiskielellä tarkoitetaan sekä kirjoitettua että puhuttua kieltä, joka seuraa yleisesti noudatettuja oikeakielisyysnormeja (Karlsson 1983: 43). *Kirjoitettu yleiskieli* on eri ikä- ja ammattiryhmille yhteinen kielimuoto, joka on muotoasultaan kirjakielen mukaista, käyttää yleisesti tunnettua sanastoa ja on virke- ja lauserakenteeltaan yksinkertaista. *Puhutun yleiskielen* eli *yleispuhekielen* kriteereinä ovat muotoasun kirjakielenmukaisuus ja sanaston tuttuus. (Koivusalo 1979: 219–220.) Yleispuhekieleksi voidaan nimittää myös kielimuotoja, jotka jäävät yleiskielen ja aluepuhekielen väliin. Niille on tyypillistä se, että ne sisältävät murteiden laajalevikkisimpiä äänne- ja muotoasuja. (Mielikäinen 1996: 240.) Murteenseuruuhankkeen raportissa (2005: 17) Nuolijärvi toteaa, että yleiskieli sopii hyvin viittauspisteeksi, koska se ei ole minkään alueen kielimuoto mutta kuitenkin kaikkialla tunnettu ja kaikkialla vaikuttava.

Määrittelyongelmista ja terminologian kirjavuudesta huolimatta käytän tässä työssä kolmijakoa *murre–yleiskieli–puhekieli*. Murre-käsitettä käytän työssäni Mielikäisen tapaan (1996), yleiskielen ja puhekielen kohdalla tukeudun Koivusalon (1979) ja Hurtan (1999) määritelmiin.

3. TUTKIMUSAINEISTO

3.1. Haastateltavat

Haastateltavien etsimisessä apunani oli kaksi yhteyshenkilöä, Mikkelissä MN2 ja Raumalla RN3. Koska molemmat ovat olleet aktiivisia ortodokseja ja mukana karjalaistoiminnassa, sain heidän verkostojensa kautta tietää paikkakunnalla asuvista entisistä salmilaisista. Systemaattisemmalla ja virallisemmalla haulla olisi tutkimusjoukosta saatu ehkä vielä homogeenisempi, mutta kuten Heikki Leskinen toteaa, on saman paikallismurteen alueelta lähteneiden, samanikäisten, yhtä paljon kouluja käyneiden ja samalle seudulle sijoitettujen, tässä tapauksessa sijoittuneiden, siirtolaisten määrä loppujen lopuksi varsin pieni (1974: 377).

Tämän työn haastateltavajoukko koostuu yhteensä kymmenestä rajakarjalaisen Salmin kunnan alueelta muuttaneesta siirtokarjalaisesta (liite 2). Muuttajista on muo-

dostettu heidän haastatteluhetkisen asuinpaikkansa perusteella kaksi ryhmää, ”itäryhmä” ja ”länsiryhmä”. Kumpaankin ryhmään kuuluu kolme naista ja kaksi miestä. Heikki Leskisen mukaan (1974: 362) iältään sopiva keskijoukko ovat 1900–1920 syntyneet, jotka ovat talvisodan syttyessä olleet 20–40-vuotiaita. Omat haastateltavani ovat syntyneet vuosina 1902–1930, kuitenkin niin että keskijoukko, seitsemän haastateltavaa, on syntynyt vuosina 1915–1923. Vanhimmat haastateltavat ovat syntyneet vuosina 1902 ja 1910, nuorin vuonna 1930. Useimmat haastateltavista olivat nuoria aikuisia lähdettäessä evakkoon 1939, ja jotkut olivat jo ehtineet muuttaa Salmista ennen sodan puhkeamista. Haastattelut tehtiin vuosina 1981 ja 1982.

Koska siirtokarjalaiset päätyivät varsin erilaisten vaiheiden jälkeen uusille asuinsijoilleen, valittiin haastateltaviksi sellaisia entisiä salmilaisia, jotka olivat asuneet uudella kotiseudullaan Raumalla tai Etelä-Savossa mahdollisimman pitkään. Haastateltavista seitsemän olikin asunut samalla seudulla yli kolmekymmentä vuotta. Muiden asumisajat olivat 15–19 vuotta. Länsiryhmäläisistä suurin osa päätyi melko pian Salmista lähdön jälkeen Raumalle. Heillä tärkein muuton syy oli nousevan teollisuuden tarjoamat työpaikat, joten siirtyminen maa- ja metsätalousvaltaisesta elämänpiiristä kaupunkimaisiin oloihin tapahtui varsin nopeasti. Neljä viidestä itäryhmäläisestä oli sen sijaan ehtinyt asua Salmista lähdön jälkeen pitkähköjä aikoja maaseutupaikkakunnilla Etelä- ja Pohjois-Savossa, johon oppaista kaksi oli asutettu. Itäryhmän muuttoalueeksi otettiinkin koko Etelä-Savo, sillä siten voitiin ottaa huomioon koko asumisaika eteläsavolaisten murteiden alueella. Haastatteluhetkellä kaikki asuivat Mikkelissä.

Haastateltavien koulutustausta on varsin yhtenäinen. Kaikki ovat käyneet kansakoulun ja jotkut lisäksi ammatillisia kursseja. Kaksi naisista on ollut kotiäiteinä ja neljä erilaisissa töissä kodin ulkopuolella, esimerkiksi siivoojina. Useimmat miehistä ovat työskennelleet teollisuudessa. Haastatteluhetkellä haastateltavista nuorin (synt. 1930) oli vielä työelämässä.

Yleisen käytännön mukaan kullekin haastateltavalle on annettu koodi, joka koostuu paikkaa ja sukupuolta tarkoittavasta kirjaimesta sekä numerosta, joka ilmoittaa kyseisen ryhmän nais- tai mieshaastateltavien ikäjärjestyksen. Esimerkiksi RN1-koodi kertoo, että kyseessä on raumalaisista naishaastateltavista vanhin.

3.2. Haastattelut

Nauhoitettua aineistoa kertyi yhteensä 22 tuntia. Ongelmia aiheutti kuitenkin se, että haastattelut olivat kovin eripituisia ja että osa mukaan pyydetyistä haastateltavista ei syystä tai toisesta ollutkaan työhön sopivia, jolloin ryhmien aineistoista tuli erikokoiset. Vertailun helpottamiseksi aineisto rajattiin kymmeneen tuntiin, johon sisältyy kummankin ryhmän viiden oppaan tunnin pituinen litteroitu haastattelu.

Raumalla haastateltaviin otti aluksi yhteyttä paikallinen yhteyshenkilöni, koska hän tunsi haastateltavat entuudestaan. Tämän jälkeen sovin oppaiksi lupautuneiden kanssa haastatteluista, jotka tehtiin yhteyshenkilöni kodissa. Mikkeliläisiin haastateltaviin otin yhteyttä puhelimitse, ja kukin haastattelu tehtiin haastateltavan kotona. Onkin todettu, että luonteva, spontaani keskustelu käy parhaiten haastateltavalle tutuissa oloissa (Suojanen 1982b: 17).

Sosiolingvististen tutkimusten yhteydessä on saatu selville, että yleensä aidon puhekielen tallentaminen on aina jossain määrin epäaitoa, koska nauhurin läsnäolo on jo sinänsä epätavanomaista. Haastattelu on kuitenkin tilanteena vapaamuotoisempi kuin aikaisemmin on oletettu. (Nuolijärvi 1986: 34–35.) Myös omat haastateltavani arastelivat aluksi edessä seisovaa mikrofonia, mutta vaihe meni ohi nopeasti. Kotoisa, turvallinen ilmapiiri ja puhujan tarinoista kiinnostunut kuulija sai monet haastateltavat kertomaan yllättävän avoimesti hyvinkin henkilökohtaisista asioista. Erityisesti raumalaisia oppaita haastatellessa vallitsi luottamuksellinen ilmapiiri. Erään haastateltavan sanoin oltiin ”omien karjalaisten kesken”. Ehkä myönteiseen ilmapiiriin vaikutti sekin, että Rauman yhteyshenkilö on sukulaistätini, minkä vuoksi haastattelijaankin suhtauduttiin lämpimästi.

Haastateltaville ei tulisi myöskään antaa tarkkaa selvitystä haastattelun tarkoituksesta, sillä tutkimuksen päämäärien liian yksityiskohtainen selvittely saattaa vaikeuttaa aineiston saantia. Informantti voi ryhtyä tarkkailemaan kieltään ja muuta käyttäytymistään liikaa. (Suojanen 1982:16.) Kerroin haastateltavilleni, että tarkoituksena on haastatella entisiä salmilaisia ja kysellä heidän muistojaan Salmista. Niinpä haastattelun kulku oli periaatteessa aina samanlainen. Kronologisesti etenevä kerronta alkoi lapsuudesta, eteni evakkoaikoihin, sopeutumiseen uusille asuinsijoille ja lopuksi nykyhetkeen. Vaikka haastatteluissa seurattiin haastateltavien elämänvaiheita, valitsivat he itse sen, mistä

halusivat kertoa. Naiset olivat vastauksissaan yleensä monisanaisia ja pohdiskelevia, useimmat miehet taas lyhyen ytimekkäitä ja toteavia, ehkä myös varautuneempia kuin naiset, minkä vuoksi jouduin esittämään miehille enemmän tarkentavia ja haastattelua eteenpäin vieviä kysymyksiä. Mikkeliläiset MN1 ja MN2 halusivat tulla haastatelluiksi yhdessä, ja haastattelu eteni paikoin omalla painollaan, kun haastateltavat innostivat toinen toistaan.

Haastattelijana pyrin olemaan empaattinen ja hyvä kuuntelija. Annoin haastattelijana tilanteelle ”raamit”, mutta itse haastattelut etenivät haastateltavien ehdoilla. Haastatellessani käytin savolaisväritteistä puhekieltä.

3.3. Aineiston käsittely

Haastatteluja kertyi yhteensä 22 tuntia, ja ne on litteroitu puolikarkealla transkriptiolla. Tämän työn aineistoksi on rajattu kymmenen haastateltavan tunnin pituiset haastattelut, joista on poimittu analysoitavat kielenpiirteet. Esimerkeissä olen käyttänyt pääosin karkeistettua kirjoitustapaa, jota on kuvattu Terho Itkosen Nimestäjän oppaassa (kolmas, uusittu painos 1997: 69–81).

1. Erisnimet kirjoitetaan pienellä kirjaimella harvennettuina.
2. Pitkä vokaali on merkitty kahdella vokaalinmerkillä. Vokaalien puolipituuksia ei ole merkitty.
3. Diftongit merkitään normaalein vokaalinmerkein. Mahdollisia väliasteita ei ole eroteltu.
4. Kirjakielen mukaisesti käytetään *y*-kirjainta.
5. Yleis- ja erikoisgeminaatioteitse syntyneissä geminaatoissa käytetään kahta konsonanttimerkkiä. Lyhytalkuisia geminaattoja ei ole merkitty.
6. Palatovelaarisen nasaalin eli äng-äänteen merkkinä on η.
7. Puolisoinnilliset mediat merkitään puolikarkean transkription tapaan kapiteelikirjaimin.
8. Liudentuneet konsonantit, lähinnä *l*, *n*, *t*, *s*, *r* ja paikoin *h*, merkitään puolikarkean transkription tapaan akuutilla.

9. Raja-Karjalan murteissa *ts*-yhtymän vastineena on soinniton *tš*-affrikaatta sekä geminaattana (*ttš*) että yksinkertaisena (*tš*) ja soinnillinen *dž*. Sibilanttien merkkeinä esiintyvät *s*, suhu-*s* eli *š* ja soinnillinen *z*.
10. Tavunrajaisten siirtymä-äänteiden merkitsiminä käytetään *j*: tä tai *v*: tä.
11. Poisjätetyn kielenaineksen asemesta käytetään kahta yhdysmerkkiä.
12. Kesken tai epäselväksi jäänyttä sanaa tai lausetta osoittamassa käytetään yhtä yhdysmerkkiä.
13. Tarkentavat ainekset on sijoitettu hakasulkeisiin.
14. Tauon merkitsimenä käytetään pilkkua.

Esimerkit on kursivoitu kokonaan. Esimerkkiin sisältyvä, tarkasteltava kielenaines on lihavoitu. Esimerkiksi ”***yhellä*** *alkoi päivätantsit*”.

4. TUTKIMUKSEN LINGVISTINEN TAUSTA

4.1. Aunuksenkarjala eli aunus

Karjalan kieli jaetaan tavallisesti neljään päämurteeseen (liite 1): 1) pohjoiskarjalaan eli vienalaismurteisiin, 2) eteläkarjalaan eli siirtymämurteisiin vienankarjalan ja eteläisempien murteiden välillä; myös Sisä-Venäjällä puhuttava tverinkarjala on lähinnä eteläkarjalaa (pohjois- ja eteläkarjalasta käytetään myös nimitystä varsinaiskarjala), 3) lyydiläismurteisiin ja 4) aunukselaismurteisiin, joita puhutaan Aunuksen kannaksen sisäosissa Laatokan koillis- ja itäpuolella. (Pyöli 1996: 23–24.) Virtarannalla jaottelussa viidentenä on vepsän kieli (Virtaranta 1990: 291). Lännessä aunuksen aluetta vastassa on Laatokka, pohjoisessa eteläkarjala, idässä lyydi ja etelässä Syvärin seudun venäläisasutus. Aunusta puhuttiin 1930-luvulla Suomen puolella Salmissa, Impilahdella ja Suojärvellä Hyrsylänmutkassa. (Leskinen 1998: 377–378.) Aunuksen puhujat nimittävät kieltään livvin kieleksi. Suomalaistutkijoiden aiemmin käyttämä nimitys karjala-aunus tarkoittaa puolestaan aunuksenkarjalaa ja vienankarjalaa yhdessä. (Pyöli 1996: 23–24.)

Itämerensuomalaisten kielten tutkijoita on pitkään askarruttanut kysymys aunuksen asemasta. Vallitsevan käsityksen mukaan aunus on lyydiläistynyttä vepsää, ja vep-

sän karjalaistumista aunukseksi olisi pidettävä substraatti-ilmiönä. (T. Itkonen 1971: 178–182; Virtaranta 1972: 27.) Karjalan kielen murteisiin on vuosisataisen erilliskehityksen aikana syntynyt melkoinen määrä erilaisia ominaispiirteitä. Esittelen seuraavaksi tapauksia, jotka ovat ominaisia aunukselle ja joissa suomi ja aunus poikkeavat toisistaan. Lähteinä olen käyttänyt Pertti Virtarannan artikkelia Die Dialekte des Karelischen (1972), Heikki Leskisen artikkelia Karjala ja karjalaiset kielentutkimuksen näkökulmasta (1998) ja Raija Pyölin väitöskirjaa Venäläistyvä aunuksenkarjala (1996).

1. Venäjän kielen vaikutus näkyy aunuksessa monella tapaa. Sanansisäiset klusiilit *k, t, p* ovat soinnillisessa ympäristössä muuttuneet *g*:ksi, *d*:ksi ja *b*:ksi, esimerkiksi *igä, kodi, kibu*. Muutos *k, t, p* > *g, d, b* on toteutunut myös sellaisissa konsonanttiyhtymissä, joissa klusiilit ovat alkukomponenttina ja joiden jälkikomponenttina on likvida (*l, r*) tai puolivokaali (*j, v*), esimerkiksi *nagroa* ’nauraa’, *tedri* ’teeri’, *habras* ’hauras’. Myös sananalkuiset konsonanttiyhtymät ovat yleisiä, esimerkiksi *krabineh* ’rapina’. (Leskinen 1998: 378.)
2. Sanan sisällä yksinäis-*s* on yksinäisklusiilien tapaan soinnillistunut, esimerkiksi *käzi*, joskus myös sanan lopussa, esimerkiksi *kirvez*. Poikkeuksena on *i*:n jälkeinen asema, jossa *s* ja *z* edustuvat voimakkaina suhuäänteinä, esimerkiksi *ižä, kiškuo* ’kiskoa’. Myös sanan alussa lainasanoissa ja kuvailevissa ilmauksissa tavataan venäjästä omaksuttuja *s*:n variantteja, esimerkiksi *šoapka* ’lakki’. (mts. 378, 381.)
3. Suomen yleiskielen *ts*-yhtymää vastaa pituusvaihtelun alainen affrikaatta *t’t’š* : *t’š*, esimerkiksi *met’t’šä* : *met’šän*. Affrikaattaa tavataan sanan alussa ja sisällä sekä yksin että toisen konsonantin yhteydessä, esimerkiksi *kurt’šistuo* ’kurtistua, mennä kasaan’. Sanan sisällä esiintyy myös soinnillinen *d’ž*-affrikaatta, esimerkiksi *räd’žistä* ’rähistä’. (mts. 379.)
4. Geminaattaklusiilit ja affrikaatat ovat alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin sisältävän avotavun edellä heikossa asteessa, esimerkiksi *kukoi* ’kukko’, *tapoi* ’tappoi’. Alkuperäiset *i*-loppuiset diftongit ovat aunuksessa yleensä säilyneet, esimerkiksi *taloi* ’talo’, *kägöi* ’käki’. Kuitenkin *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentti on kadonnut tavunloppuisen *s*:n edeltä, esimerkiksi *paštoa* ’paistaa’. (mts.381; Virtaranta 1972: 17.)

5. Konsonantti *h* on säilynyt kaikissa asemissa, esimerkiksi *huono, kindahat, padah* ’pataan’, *tullah* ’tullaan’, *mendih* ’mentiin’, *pereh* : *perehtä* (Leskinen 1998: 378).
6. Astevaihtelu on aunuksessa suppeampaa kuin suomessa. Astevaihtelun ulkopuolelle jäävät konsonanttiyhtymät *tk, sk, st* ja *ht* 1. ja 2. tavun rajalla sekä 2. ja 3. tavun rajaiset yhtymät *nd* (*ižändy* : *ižändän*), *ld* (*viheldeä* : *viheldän*), *rd* (*puzerdoa* : *puzerdan*) ja *mb* (*pitkembi* : *pitkembän*). Erikoisuus on astevaihtelutyyppi *jalgu* : *jallan, kärgi* : *kärren*. Heikko aste on samanasuinen kuin yhtymissä *lt* ja *rt* (*sildu* : *sillan, virdu* : *virran*). (mts. 379; Virtaranta 1972: 14–15.)
7. Liudennus koskee paitsi sanansisäisiä myös sananalkuisia konsonantteja, erityisesti *n*:ää (*t´ina, ńiska, ńapa*). Liudennus ulottuu yksinäiskonsonanttien lisäksi alkuperäisiin geminaattoihin (*rat´t´i*) ja konsonanttiyhtymiin (*rant´iet*). (Leskinen 1998: 379.)
8. Sananloppuinen *a* ja *ä* ovat muuttuneet *u*:ksi ja *y*:ksi sellaisissa kaksitavuissa, joiden ensimmäinen tavu on pitkä, sekä kaikissa monitavuissa, esimerkiksi *akku, nälgy, ižändy, harakku*. Jos edellinen tavu on lyhyt avotavu, *a* ja *ä* ovat säilyneet, esimerkiksi *kala, sana*. (mts. 380; Virtaranta 1972: 19–20.)
9. Aunuksessa vallitsee adessiivin ja allatiivin synkretismi, ja sijamuoto on joko loppuheittoinen (*moal* = ’maalla’ ja ’maalle’) tai -*le*-päätteinen eli allatiivin kaltainen (*moale* = ’maalla’ tai ’maalle’). Myös ablatiivi ilmaistaan loppuheittoisella adessiivi-allatiivilla: *jovel tulen* ’joelta tulen’. Jos ablatiivimuotoa halutaan selventää, siihen liitetään *päi*-postpositio, esimerkiksi *moalpäi* ’maalta’. Aunuksessa vallitsee myös inessiivin ja elatiivin synkretismi, esimerkiksi *moaś* = ’maassa’ tai ’maasta’, *tulim met´šäs* ’tulin metsästä’. Elatiivia ilmaistessa voidaan mukaan lisätä postpositio *päi, pellospäi* ’pellosta’. (Leskinen 1998: 380–381; Pyöli 1996: 66; Virtaranta 1972: 21–22.)
10. Aunuksen lauseopillinen erikoisuus on passiivin käyttö monikon 3. persoonan funktiossa, esimerkiksi *lapset tullah, lapset ei tullah* ’lapset tulevat / eivät tule’ (Leskinen 1998: 380).

4.2. Etelä-Savon murteet

Etelä-Savon murteet kuuluvat Pohjois-Savon murteiden kanssa ns. sydänsavolaisten murteiden ryhmään (liite 3). Etelä-Savon murrealueesta on eri aikoina ollut vallalla erilaisia käsityksiä, ja erityisesti savolaismurteiden etelärajan määrittely on aiheuttanut ongelmia. Aila Mielikäinen, jonka Etelä-Savon murteiden äännehistorioihin I (1981a) ja II (1994) tässä luvussa tukeudun, käyttää lähtökohtanaan Terho Itkosen määrittelemää Etelä-Savon murrealuetta, johon hän on liittänyt mukaan alueen eteläosassa sijaitsevan Suomenniemen. (Mielikäinen 1981a: 13.)

Etelä-Savossa murre-erot ovat pienestä alueesta huolimatta suuret. Lähes joka pitäjällä on oma murteensa, ja tämän lisäksi halkovat monet isoglossit jopa pitäjiä ja kyliä. Syynä ovat Etelä-Savon historialliset vaiheet ja murremaantieteellinen asema. Nykyiset Etelä-Savon murteet ovatkin muovautuneet monista kerrostumista, mikä on loitontanut niitä muista keskeisistä savolaismurteista. Tyypillisimmät pohjois- ja eteläsavolaisten murteiden erot selittyvät juuri eteläsavolaisten murteiden eteläisistä ja kaakkoisista yhteyksistä. (mts. 35.)

Esittelen seuraavaksi Etelä-Savon murteille tunnusomaisia piirteitä, jotka ovat osittain samoja kuin yleensä itämurteiden tai muiden savolaismurteiden ominaispiirteet. On huomattava, että juuri mikään esitellyistä piirteistä ei ole alueella yksinomainen, vaan rinnakkaisia variantteja voi olla useita. Lähteinäni ovat Martti Rapolan savolaisuuksia käsittelevät jaksot teoksessa Johdatus suomen murteisiin (1969: 33–75; 134–138) ja Aila Mielikäisen Etelä-Savon murteiden äännehistoriat I (1981a) ja II (1994).

1. Yksinäis-*t*:n astevaihtelussa *t*:n heikon asteen vastineena on muiden itämurteiden tapaan kato, tai tavunrajalle on syntynyt siirtymä-äänne *j* tai *v*, joissakin tapauksissa *h*, esimerkiksi *paan* ’padan’, *käen* ’käden’, *sovan* ’sodan’, *rauvan* ’raudan’, *saaha* ’saada’, *jäähä* ’jäädä’. Murrealueen hajanaisuutta kuvaa se, että sama sana voi edustua neljällä eri tavalla eri puolilla Etelä-Savoa. Esimerkiksi *kaadettiin*-muoto voi esiintyä asussa *kuavettii, kuajettii, kuahettii* tai *kuattii.* (Rapola 1969: 34; Mielikäinen 1981a: 67.)
2. *ht*-yhtymän heikossa asteessa kato on itämurteinen edustus, ja *nähdä-* ja *tehdä*-verbien eräät muodot voivat olla yksinäis-*h*:llisia tai geminaatallisia, esimerkiksi

puusta tehyt, ei tarvint nähä, tehhät töetä, ei myö nähhä. *ht*-yhtymästä on voinut kadota myös *h*, esimerkiksi *minä säekäe* ’säikähdin’, *miä havvain* ’havahduin’ *ylös*. Etelä-Savosta on tavattu myös vaihtelematonta *ht*:ta, esimerkiksi *sielä tervehtittii, ei sitä suant valehtella.*(Mielikäinen 1981a: 75–77.)

3. Kirjakielen *ts*-yhtymän tyypillisessä eteläsavolaisessa vastineessa *ss* : *ss* ~ *s* -vaihtelussa näkyy kaakkoinen vaikutus, esimerkiksi *muistopassaat, tie kussuu minuva, mesä kätkössä, haotapasas*. Myös yleissavolaista *ht* : *t* ~ *h* (~ *ht*) -edustusta esiintyy *ts*:n vastineena koko Etelä-Savossa, esimerkiksi *mehtäpoloku, veihtilaatikko, tuola metässä.*(mts. 127–130; Rapola 1969: 38–42.)
4. Kaakkoinen vaikutus näkyy myös geminaattanasaalien ja -likvidojen lyhenemisenä (*kuuvenela tunnila, pellola*), joka ei kuitenkaan ole johdonmukaista (Mielikäinen 1981a: 187, 197).
5. *lk*- ja *rk*-yhtymissä *k*:ta edustaa heikossa asteessa *e*:n edellä yleisitämurteiseen tapaan kato (*jälet, käret*). *l*:n ja *r*:n edellä tavataan *k*, *t* tai *p* vastaamassa läntisten murteiden eräitä äänteitä, esimerkiksi *kakla–kaula, mykrä–myyrä, tetri–teeri, hapras–hauras*. (Rapola 1969: 45–50, 55–57.)
6. Yleisgeminaatio kuuluu nykyään lähes kaikkiin itämurteisiin. Nykyiset Etelä-Savon murteet jakautuvat yleisgeminaation perusteella kahtia: lounaisia rajapitäjiä lukuun ottamatta koko alue kuuluu yleisgeminaation piiriin (*mäne sinä tuppaa, jos muttoo ajjaa pellole, ommii hevosii ettee*). (Mielikäinen 1981a: 172–173.)
7. Etelä-Savon murteet ovat säilyttäneet pohjoissavolaisten naapuriensa tavoin konsonantistossa useita painosuhteiden aiheuttaman suffiksaalin astevaihtelun jäänteitä, esimerkiksi *minnäi* ’minäkin’, *antoo* ’antakaa’, *tulia* ’tulitte’, *jollonnii* ’joskus’, *missee* ’missä’, *mittee* ’mitä’, *syöp* ’syö’. (mts. 103–126.)
8. Vanhaan itämurteiseen edustukseen viittaavat *ä*:llinen *männä* sekä *myö, työ, hyö* -pronominit. Nämä piirteet ovat samalla ainoat koko alueen kattavat variantit. Kieltoverbi on puolestaan *e*:llinen *elä*, satunnaisesti myös *ä*:llinen *älä*. (Mielikäinen 1994, 30, 42; Rapola 1969, 68.) Osoituksena kaakkoisesta vaikutuksesta ovat puolestaan yksikön 1. ja 2. persoonan pronominien pikapuhemuodot *miä* ja *siä* (Mielikäinen 1981a: 228–232).

9. Etelä-Savo kuuluu kokonaisuudessaan savolaismurteiseen väljien vokaalien diftongiutumisalueeseen. Pääpainollisen tavun alkuperäisen pitkän *a*:n ja *ä*:n vastineena on suurimmassa osassa aluetta *ua, iä* (*mua, piä*). Jälkitavujen väljät vokaalit ovat diftongiutuneet *oa*:ksi ja *eä*:ksi (*suoloa, leipeä*) ja sydänsavolaisissa murteissa edelleen monoftongiutuneet (*suoloo, leipee*). (Rapola 1969: 56–58; Mielikäinen 1994: 59.)
10. *e*-vartaloisten verbien labiaalistuminen on yleisitämurteinen ilmiö. Sitä esiintyy indikatiivin ja potentiaalin preesensin 3. persoonan muodoissa, esimerkiksi *tulloo, tekköö, tulloovat ~ tulloot, antanoo, vienöövät ~ vienööt*. Ilmiötä tavataan lähes koko Etelä-Savossa. (Mielikäinen 1994: 38.)
11. Etelä-Savo liittyy sekä pohjoisiin että eteläisiin naapurimurteisiinsa *i*:n loppuheittoedustuksessa. Johdonmukaisinta kato on yksinäis-*s*:n ja *s*-loppuisen konsonanttiyhtymän jäljessä (*jouluks, piäk kitas kiini, poisha se virkos, mitähä ne aattelis, kaks poekoo). i*:tön on myös yksikön ja monikon 3. persoonan preesensin *pi*-tunnus (*suap syömistä*). *i*:n loppuheitto on laajentunut myös geminaatan jälkeisiin tapauksiin sekä *u*- ja *y*-loppuisiin sanamuotoihin (*joks teijä kup o tyhjä, rinkelpusha tää on, koiv*). (mts. 175–178, 182.)
12. Kadonneen tai säilyneen *i*:n ja *j*:n aiheuttama viereisen dentaalikonsonantin liudennus on savolais- ja kaakkoismurteille ominainen ilmiö. Liudennus on selvimmin kuultavissa ensi tavun ja takavokaalin jäljessä, parhaiten *uo*- ja *ua*-diftongien jäljessä (*puol´, suoń, veś, vuoś*), mutta myös *i*:n ja pitkän *i*:n edellä (*kul´in, juot´ii*). Kauempana sanassa liudennus on harvinaisempi. Liudentua voivat dentaalit ja *h*, myös konsonanttiyhtymissä *nh, rh, ts* ja *tk*. Myös *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentin heikkeneminen voi aiheuttaa liudentumista, esimerkiksi monikko- ja imperfektimuodoissa (*pithän ne sitä tapońnaa, sen takkoo katoń*). Liudentumista ei kuitenkaan esiinny enää johdonmukaisesti kaikissa äänneympäristöissä tai muotoryhmissä. (Mielikäinen 1981a: 310–317.)
13. Etelä-Savossa tavataan savolaismurteille ominaista *loi*-monikkoa. Päätteen etinen *i* on voinut myös kadota (*pulverloita, uniloita, ryynilöetä, sokerloita*). (Mielikäinen 1994: 185–186.)
14. *i, u, y*-loppuisten diftongien redusoituminen *e, o, ö*-loppuisiksi tunnetaan sekä savolais- että lounaismurteissa, mutta ilmiöt ovat syntyneet itsenäisesti (*aoton*

eelä ’auton edellä’). Etelä-Savo on redusoitumisilmiön raja-aluetta ja redusoitumisilmiön aste vaihtelee samassakin murteessa. (mts.78–79.)

15. Savolaismurteista švaavokaalia tavataan suurimmassa osassa Etelä-Savoa. Švaa on kuitenkin mahdollinen vain konsonanttiyhtymissä *lk*(*k*), *lp*(*p*), *lv*, *lm* ja *lh* (*ne pelekäs, pölökym peälä, oikee ilekee, helepompoo hommoo*). (Mielikäinen 1994: 223.)

4.3. Lounaismurteet

Lounaismurteiden alueeseen kuuluu lähes koko Varsinais-Suomi, ja alue jää kokonaan lounaisten siirtymämurteiden ympäröimäksi (liite 3). Useat tyypilliset piirteet tekevät lounaismurteista vastakohdan useimmille suomen murteille (Rapola 1969:106). Esittelemistäni lounaismurteiden piirteistä vain harvat ovatkin samalla muiden länsimurteiden edustuksia. Lähteinäni ovat olleet Martti Rapolan Johdatus suomen murteisiin (1969), Lauri Kettusen Suomen murteet III A (Murrekartasto, 1940a) ja III B (Selityksiä murrekartastoon, 1940b), Aila Mielikäisen teos Murteiden murros (Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä, 1991) ja murteenseuruuhankkeen raportti Miten kuvata muutosta? (Nuolijärvi–Sorjonen: 2005).

1. *t*:n heikon asteen variantti on ollut keskeinen piirre itä- ja länsimurteiden rajaa hahmoteltaessa. Lounaismurteissa, kuten hämäläis- ja eteläpohjalaismurteissakin, dentaalispirantin jatkajana on ollut *r* tai yksitäryinen *r* (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 36). Pitkän vokaaliaineksen jäljessä monikollisissa persoonapronomineissa on ollut jo vanhastaan *j*:llisiä variantteja, esimerkiksi *meijän* (Kettunen 1940b: 79). Nykyisin tavataan myös katoa (*meiät*). *ht*:n astevaihtelussa *t* edustuu *r*:nä, mutta erityisesti lukusanoissa tavataan katoa, esimerkiksi *yheksän*. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 36.) Joissakin tavuasemissa *ht* on voinut muuttua myös *tt*:ksi (*laittunu, paukatta*) (Rapola 1969: 111).
2. *ts*:n vastineena on *tt*, joka vaihtelee *t*:n kanssa (*mettä* : *metän*), kun taas muissa länsimurteissa on vaihtelematon *tt*-edustus. Lounaismurteiden *tt* : *t* -vaihtelu on myös nykypuhekielen suosima edustus. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 28.)

3. *lk*:n ja *rk*:n heikossa asteessa tavataan lounais- ja pohjalaismurteissa *lk* : *lj* ja *rk* : *rj* -vaihteluparit (*nälkä* : *näljä* ’nälän’, *härkä* : *härjä* ’härät’) (Rapola 1969: 109; Kettunen 1940a: kartta 53).
4. Lounaismurteiden erikoisgeminaatiossa *k, p, t* ja *s* ovat kahdentuneet pitkän vokaaliaineksen edellä riippumatta siitä, seuraako konsonantti pitkää vai lyhyttä tavua tai onko edeltävä tavu painollinen vai painoton (*raumlaissi, kätte* ’käteen’, *ylppi* ’ylpeä’). Vain soinnittoman konsonantin jäljessä geminaatio jää toteutumatta.(Rapola 1969: 109; Palander 1987: 10; Nuolijärvi–Sorjonen 2005, 51).
5. *k, t, p* nasaalikonsonantin ja *t* yleisesti *l*:n jäljessä ovat voineet muuttua puolisoinnillisiksi mediaklusiileiksi (*oηG, heηG, muutmaη Gerra, linD, sil Daval*) (Rapola 1969: 109).
6. Inessiivin pääte on *s* (*maas, pääs*) tai *sa, sä* (*täsä, misä*) ja illatiivi on Rauman seudulla tyyppiä *kirjaha, taloho* (mts. 113).
7. Imperfektissä esiintyy *si*-tunnus (*mnää istusi* ’istuin’), ja homonymian vuoksi konditionaalia on jouduttu selventämään (*taerasis* ’taitaisi’, *sovesisis* ’sopisi’) (mts. 113).
8. Loppuheittotapauksissa avoimen lopputavun vokaali on kadonnut kaksitavuisista sanoista, jos ensi tavu on ollut pitkä, usempitavuisista sanoista aina (*pitk, rautkank*) (mts. 108). Loppuheitto on lounaismurteiden vanhimpia piirteitä (Rapola 1966: 492).
9. Sisäheittotapauksissa kolmi- ja usempitavuisten sanojen alkuperäisen toisen avoimen tavun vokaali on voinut kadota, jos ensi tavu on ollut pitkä (*riitlevä* ja *tapleva kesknäs*) (Rapola 1969: 108). Varsinainen sisäheittomurre on Rauman alamurre, jonka sisäheitto vastaa viron ja vepsän sisäheittoa (Rapola 1966: 486).
10. Lounaismurteiden vanhimpia erikoispiirteitä on myös diftongireduktio. Siinä painollisen tavun alkuperäisten diftongien jälkikomponentit *u, y* ja *i* ovat redusoituneet *o*:ksi, *ö*:ksi ja *e*:ksi (*kaol* ’kaula’, *jooras* ’joutaisi’, *seora, laev*). (mts. 370–372.)
11. Pitkät vokaalit ovat lyhentyneet ensi tavua edempänä (*seippä* ’seipäät’, *kala* ’kalaa’, ja jälkitavujen *ua, yä, ia* ja *iä* ovat kehittyneet ensin pitkiksi ja sitten lyhyiksi *u*-, *y*-, *i*-vokaaleiksi (*merkki* ’merkkiä’, *sotti* ’sotia’(Rapola 1969: 108,112).

12. Myös lounaismurteiden ulkopuolella tavataan ilmiötä, jossa *i*-vartaloisten nominien monikko- ja *i*-vartaloisten verbien imperfektivartaloon on kehittynyt *ei*-diftongi (*sovei* ’sopi’, *ruakei* ’ruokia’ (mts. 111–112).
13. Alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin edellä ollut heikko aste on säilynyt *i*:n kadottuakin (*kuko* ’kukko’, *piräs* ’pitäisi’, *anno* ’antoi’) (mts. 111).
14. Lounaismurteiden länsiryhmään on Aila Mielikäisen mukaan (1991, 16 kartta 3b) merkitty *minä-* ja *sinä*-pronominien pikapuhemuodoiksi *mää* ~ *mä*, vaikka Kettusen mukaan valtaedustuksena on *mnää* : *mnuu-* (1940a: kartta 112).

4.4. Tarkasteltavat piirteet

Kun tutkitaan kielellistä variaatiota, on valittavien kielenpiirteiden pystyttävä kuvaamaan edustavasti vaihtelun ja mahdollisen muutosprosessin luonnetta. Kun kyseessä on muuttajien kieli, on piirteiden paljastettava variaation koko kirjo. (Nuolijärvi 1986: 41.)

Thelanderin mukaan (1979a: 56–57; ks. myös Nuolijärvi 1986: 41) tutkittavien kielenpiirteiden tulee täyttää seuraavat kriteerit:

a) Vaihtelun pitää tapahtua murteellisen muodon ja yleis(puhe)kielisen muodon kesken, ja niiden on oltava helposti toisistaan erotettavissa.
b) Tutkittavan kielenpiirteen tulee olla tavallisessa puheessa suhteellisen yleinen.
c) Muuttuja on voitava määrittää mahdollisimman vähäisin kontekstuaalisin rajoituksin.
d) Muuttujan frekvenssin tulee olla mahdollisimman riippumaton temaattisesta tai muusta kielenulkoisesta vaikutuksesta.

Kielellisten muuttujien valintaa on tarkasteltava sen perusteella, mikä on kunkin tutkimuksen tavoite ja aineisto. Muuttajien kieltä tarkasteltaessa mukana on kolme elementtiä: murre, yleiskieli ja tulopaikkakunnan kielimuoto. Niinpä vaihtelu tapahtuu kahden, usein kolmen kielimuodon välillä. Omassa työssäni nämä kielimuodot ovat yleiskieli, aunus ja lounais- tai eteläsavolaiset murteet. Muuttajat ovat joutuneet tekemään kielelliset valintansa näiden kielimuotojen ristivedossa, ja sen vuoksi kaikki kolme kielimuotoa on otettava huomioon tarkasteltavia kielenpiirteitä valittaessa. Vaihtelusuhteet voivat ol-

la mutkikkaita, sillä vaihtelu voi laajimmillaan tapahtua kolmen kielimuodon kesken mutta myös lähtö- ja tulomurteen tai yleiskielen ja lähtömurteen kesken. (Nuolijärvi 1986: 42.) Työssä onkin kiinnitetty huomiota piirrevalikoiman monipuolisuuteen. Suurin osa piirteistä on sellaisia, joita tarkastelemalla saadaan tietoa vanhan ja uuden kielimuodon kohtaamisesta, oli sitten kyseessä yleiskieli tai jompikumpi tulomurteista. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi *k*:n ja *t*:n astevaihtelu sekä geminoituminen. Osa tutkittavista piirteistä on tyypillisiä vain lähtömurteelle, eli niiden avulla tutkitaan vanhan kielimuodon säilymistä. Työstä tekee vaativan juuri se, että yksi variantti ei kuulu vain yhteen kielimuotoon ja ettei kielimuotojen raja ole aina jyrkkä (ks. mts. 42).

Työssä tarkastellaan kielessä yleisiä suuritaajuisia piirteitä, joiden analysointi on pääosin kvantitatiivista. Ainoastaan lähtömurteelle ominaisia säilymäedustuksia, joita on vain vähän, tarkastellaan kvalitatiivisesti. Vaihtelua kuvaavissa piirteissä kiinnitän huomiota myös yksittäisiin, ”linjasta” poikkeaviin variantteihin.

Kolmas ehto liittyy tapauksiin, joissa esimerkiksi äänteelliset, semanttiset tai muut syyt voivat saada aikaan sen, että joissakin sanoissa on vaihtelua (esimerkiksi *ts* vaihtelee *tt*:n kanssa sanoissa *katsoa*, *itse*), joistakin se taas puuttuu (*natsi*, *otsikko*). Jotta variantit olisivat vertailukelpoisia, vaihtelemattomat tapaukset jätetään laskelmien ulkopuolelle. (mts. 42.) Olen menetellyt omassa työssäni kuvatulla tavalla.

Kun tarkastellaan fonologisia ja morfologisia piirteitä, neljäs kriteeri on helppo täyttää. Syntaktisia ilmiöitä tarkasteltaessa voi tuloksia yksipuolistaa esimerkiksi haastateltavan runsas *minä*-muotojen käyttö, mihin voidaan vaikuttaa käyttämällä aineistona riittävän pitkiä haastattelujaksoja. (mts. 43.) Oma työni koostuu kunkin haastateltavan tunnin pituisesta haastattelusta.

Edellä esitetyn perusteella tarkasteltaviksi kielenpiirteiksi on valittu seuraavat:

II Lähtömurteelle, tulomurteille ja yleiskielelle yhteisten kielenpiirteiden vaihtelu.

A 1. *k*:n astevaihtelu
2. *lk*-yhtymän astevaihtelu
3. *rk*-yhtymän astevaihtelu
4. *hk*-yhtymän astevaihtelu
5. *ŋk*-yhtymän astevaihtelu

B. 1. *t*:n astevaihtelu

2. *ht*-yhtymän astevaihtelu
3. *nt*-yhtymän astevaihtelu

C. *ts*-yhtymän astevaihtelu

D. geminaatio

E. yksikön 1. persoonan pronomini

III Aunukselle ominaisten piirteiden säilyminen

1. *-a, -ä* > *-u, -y*
2. sijojen yhteenlankeaminen
3. *-h* muotoryhmittäin
4. soinnillistuminen (*k, p, t*)
5. säilynyttä sanastoa

Tarkastelen työssäni ennen muuta äänne- ja muoto-opillisia piirteitä, mutta mahdollisimman monipuolisen kokonaiskuvan saamiseksi mukana on myös joitakin syntaksiin liittyviä piirteitä. Loppuun olen koonnut haastateltavien puheessa säilynyttä aunuksen sanastoa.

II LÄHTÖMURTEELLE, TULOMURTEILLE JA YLEISKIELELLE YHTEISTEN KIELENPIIRTEIDEN VAIHTELU

1. YKSINÄIS-*k*:N ASTEVAIHTELU

Yksinäis-*k*:n, aunuksessa *-g:n*, heikon asteen edustumisessa yleiskielessä ja Suomen murteissa on nähtävissä kaksi päälinjaa: tavuraja on joko säilynyt, ja *k*:n oletettua vaihteluparia *γ*:tä edustaa kato, tai tavurajalle on kehittynyt siirtymä-äänne, useimmissa tapauksissa *j* tai *v*.

Oletetun palataalispirantin *γ*:n jatkaja määräytyy ennen muuta vokaaliympäristön mukaan. Länsi- ja itämurteiden välillä ei ole periaatteellista eroa, sillä samassakin murteessa voi esiintyä rinnan sekä siirtymä-äänteisiä että katomuotoja. Yleiskieli ja lounaismurteet näyttäisivät kuitenkin suosivan enemmän katoa, kun taas itämurteissa ja aunuksessa käytetään sekä siirtymä-äänteisiä että katomuotoja. (Rapola 1966: 53–69.)

Kaikissa käsiteltävissä kielimuodoissa yksinäis-*k* edustuu samalla tavalla kahden samanlaisen vokaalin välissä. Muissa äänneympäristöissä, kahden erilaisen vokaalin välissä ja pitkän vokaalin ja pitkään vokaaliin palautuvan diftongin jäljessä, itäinen tulomurre ja aunus ovat yleensä siirtymä-äänteiden kannalla, kun taas yleiskieli mutta myös lounaismurteet suurelta osin ovat kadon kannalla.

Seuraavaksi tarkastelen ryhmäkohtaisesti yksinäis-*k*:n edustumista eri vokaaliympäristöissä.

1.1. Yksinäis-*k*:n heikon asteen edustus kahden samanlaisen vokaalin välissä

Yksinäis-*k*:n oletettu vaihtelupari *γ* on kadonnut muualta paitsi kahden *u*:n ja *y*:n välistä, missä sitä edustaa *v*, esimerkiksi *reki* : *reen*, *puku* : *puvun* (Kettunen 1940a: kartat 37–39). Tässä vokaaliympäristössä lähtömurteen, tulomurteiden ja yleiskielen edustus on yhtenevä.

1.2. Yksinäis-*k*:n heikon asteen edustus kahden erilaisen vokaalin välissä

Yleiskielessä ja lounaismurteissa tavuraja on säilynyt kahden erilaisen vokaalin välissä. Itämurteissa ja aunuksessa tavun rajalla esiintyy monissa tapauksissa siirtymä-äänteenä *j* tai *v* (Kettunen 1940a: kartat 40–42, 44–47). Aunuksessa saattaa siirtymä-äänteenä erityisesti labiaalivokaalin edessä ja jäljessä esiintyä *v*, esimerkiksi *havun, joven, mavun*. Joskus siirtymä-äänteenä *i*:n ja *e*:n läheisyydessä voi esiintyä *j*, esimerkiksi *väjen.* (Genetz 1884: 127–128.) Etelä-Savossa esiintyy useimmissa tapauksissa rinnan siirtymä-äänteisiä ja -äänteettömiä muotoja (Mielikäinen 1981a: 42–47).

Kahden erilaisen vokaalin välisistä edustuksista *j*:llisten ja *v*:llisten esiintymien osuus oli varsin pieni (19/134). Esiintymistä yli kolme neljäsosaa oli länsiryhmän haastateltavilla. Siirtymä-äänteisyydet keskittyivät myös joihinkin määräsanoihin. Suurin osa *j*:llisyyksistä esiintyi *hakea*-verbin preesens- ja imperfektimuodoissa, ja *v*:llisyyttä oli erityisesti *lukea*-verbin vastaavissa muodoissa. Yksittäisiä esimerkkejä oli *nähdä, jakaa* ja *hako* -lekseemien taivutusmuodoissa.

(1) *silloin tämä morsian sitte* ***hajettiin*** (RN2)
(2) ***hajin*** *tänne p a l o k k a h emäntäkouluu* (RN3)
(3) *mikskä sitä sanotaa katoksen alle ettei* ***näje*** (MN1)
(4) *me* ***javoimme*** *ne siivut et mitä päivää kohti söimme* (RN1)

Mielikäisen mukaan (1981a, 42–43) Etelä-Savo jakautuu *a–e, ä–e, a–i ja ä–i* -vokaaliyhtymien edustuksessa kahtia, niin että vain alueen länsiosissa tavataan siirtymä-*j*:llisiä variantteja, kuten *hajettu, hajin ja näje*. Genetz puolestaan on merkinnyt aunukseen *nähdä*-verbistä *j*:ttömät taivutusmuodot *näen* l. *näin* (1884: 128). Ehkä siirtymä-*j* on kuitenkin voitu yleistää *väjen, mäjeh,* ja *tajemba* -tyyppisten ilmausten (mts. 128) mallin mukaan myös muihin samankaltaisiin tapauksiin. Silloin länsiryhmän haastateltavien *haje-, haji* -muodot ja itäryhmän ainoat MN1:n *näje-* ja *haje* -muodot voisivat selittyä aunukselaislähtöisiksi.

Myös haastateltavien *lukea*-verbin *v*:lliset variantit lienevät peräisin lähtömurteesta. Sekä aunuksessa (Genetz 1884: 128) että Suomen itämurteissa (Kettunen 1940a: kartta 42) käytetään *v*:llistä *luven*-muotoa. Vaikka Kettusella (1940a: kartta 42) ja Ojansuulla (1903: 14) esiintyy lounaismurteissa *luen* ja *lue* -muotojen rinnalla myös *lu(v)en, luve* ’luen’ ja *luvi* ’luin’ -variantteja, pitäisin silti länsiryhmän *v*:llisiä variantteja aunus-

laisuuksina. Tulomurteessa tavattava *v*:llisyys on kenties saanut haastateltavat säilyttämään lähtömurteiset muodot. Itäryhmästä on vain yksi siirtymä-*v*:llinen esimerkki, vaikka kyseessä on laaja-alainen savolaisuus. Itäiset haastateltavat ovatkin päätyneet neutraaliin yleiskieliseen katoedustukseen.

1.3. Yksinäis-*k*:n heikon asteen edustus pitkän vokaalin ja pitkään vokaaliin palautuvan diftongin jäljessä

Rapolan mukaan (1966: 65) pyrkimys tavurajan säilyttämiseen pitkän vokaalin ja pitkään vokaaliin palautuvan diftongin jälkeisissä tapauksissa joko hiatuksen tai siirtymä-*j*:n tai -*v*:n tehostamana (jopa *jj* tai *vv*) tai peräti vahva-asteisen vartalon yleistämisen avulla on yleisempi kuin lyhyen vokaalin jälkeisissä tapauksissa.

Suurin osa pitkän vokaalin ja pitkään vokaaliin palautuvan diftongin jälkeisistä tapauksista on yleiskielen mukaisia katoedustuksia. Loput ovat siirtymä-*v*:llisiä esiintymiä, joista useimmat *ruoka*-sanan taivutusmuotoja.

(5) *nykyääŋki viel on pidois, kyl siel om monellaiset* ***ruuvat*** (RN1)
(6) *sanottii poikaki saap olla talos* ***ruuvis*** (RM1)

Tällaiset siirtymä-äänteelliset muodot ovat vallitsevia itämurteissa ja aunuksessa. Lounaismurteissakin voi esiintyä *ruoka*-sanan heikkoasteisissa muodoissa siirtymä-*v*, mutta edeltävä vokaali on silloin lyhyt, esimerkiksi *ruvan, ru(v)an* (Kettunen 1940a: kartta 49). Aineistossa ei kuitenkaan esiinny lainkaan lounaismurteiden lyhytvokaalista varianttia, jonka valinta olisi merkinnyt kielenkäytölle radikaalimpaa muutosta kuin yleiskielen siirtymä-äänteettömän variantin omaksuminen.

Ruoka-sanan *v*:llisyyksiä voisi pitää lähtömurteisuuksina tai leksikaalistumina, joiden käyttöä puhekieli on tukenut. Kyseessä voisi olla sama ääntämistapa kuin esimerkiksi sanoissa *kauvan, lauvantai* (Rapola 1966: 69). Siirtymä-*v*:n säilymistä on voinut myös edistää *ruoka*-sanan suuri frekvenssi puhutussa kielessä.

On merkille pantavaa, että kaikki *v*:lliset variantit esiintyivät länsiryhmässä. Itäryhmä oli yleiskielisen vaihtoehdon kannalla.

1.3.1. *Yksinäis-k*:n heikon asteen edustus *i*-loppuisen diftongin jäljessä

Aineiston kaikki kolme *i*-loppuisen diftongin jälkeistä heikon asteen tapausta olivat *poika*-sanan taivutusmuotoja.

(7) *sano tuota, naimisih meni, kielti, eronneem musikan 'miehen'* ***poijaη*** *ker 'kanssa'* (RN3)
(8) *ei ne tykänny laiηkaa jos talon tyttäret ja, mökin* ***pojjat*** *seurusteli* (RN3)
(9) *isäpuoli narras, et sano ku tulette* ***pojjaakse*** *hänel* (MN1)

Lähtömurteen *pojjan* (Kettunen 1940a: kartta 50; Genetz 1884: 128) ja *poiian* (Kettunen 1940a: kartta 50) ovat lähellä yleiskielen ja tulomurteiden *pojan*-asua. Kyseessä ei siis ole ollut sanahahmon radikaali äänteellinen muutos, ja tulomurteiden tukema yleiskielistyminen onkin ollut lähes täydellistä.

Myös tässä tapauksessa lähtömurteisuus on keskittynyt länsiryhmään.

1.4. Muita yksinäis-*k*:n astevaihtelutapauksia

Muina yksinäis-*k*:n astevaihtelutapauksina mukaan on otettu aineistossa esiintyneet heikon ja vahvan asteen yleistykset.

A. Heikon asteen yleistykset

Karjalan kielen verbi *paista* 'pakista, puhua' (KKS IV: 112) esiintyy aineistossa vain heikkoasteisena. Sanaa käyttivät kaikki kolme länsiryhmän naishaastateltavaa. Ilmaus lienee säilynyt suuritaajuisuutensa ja yleiskieleenkin sopivan sanahahmonsa ansiosta.

(10) *mun sisareniki kävi ni heil oli nii hauskaa ku me* ***paistiin*** (RN2)
(11) ***paista*** *pitäs meiän omal murteel et vähän murre* säilyis (RN1)

RM1:n hapuilu kahden muodon välillä voisi olla osoitus ristivedosta läntisen (Rapola 1966: 52) ja itäisen edustustavan välillä. Odotuksenmukaisen vahvan asteen *sekoittaa*-variantin sijasta opas valitsee länsimurteisen heikkoasteisen vaihtoehdon:

(12) *ei sillon ollu konneita ku käsin* ***sevo-***, ***seotettii*** *kaikki petoniki* (RM1)

B. Vahvan asteen yleistykset

Vahvan asteen yleistyksiä on yhteensä neljä, ja ne esiintyvät länsiryhmässä. RM1:n käyttämiä ilmauksia voisi verrata siirtymä-äänteisten muotojen käyttöön: kummassakin tapauksessa vältytään hankalilta tuntuvien peräkkäisten vokaaliyhtymien tuottamiselta.

(13) *häne koti ol vähä* ***kaugempana*** (RM1)
(14) *sitä maantietä levitettii ja* ***oikottii*** *pahempii kurvei* (RM1)

RN3:n käyttämästä vahvan asteen yleistyksestä *kägöi* ’käki’ on maininta myös Ojansuulla (1918: 17).

(15) *ol kuus kilometrii sellasee k ä d ž ä k i n a k s sanottii,* ***k ä g ö i n*** *talot oldih* (RN3)

1.5. Kooste yksinäis-*k*:n astevaihtelusta

Haastatelluilla oli yhteensä 206 *k*:n heikon asteen esiintymää. Haastateltavat olivat edustuksissaan hyvin yleiskielisiä, sillä 84 % edustuksista oli yleiskielen mukaisia. Leena Tikkanen on havainnut (1972: 14), että myös Vihdin Vanjärvelle muuttaneilla heinjokelaisilla siirtokarjalaisilla *γ*:n jatkajat *v* ja *j* näyttäisivät väistyvän lisääntyvän, yleiskielen mallin mukaisen katoedustuksen tieltä.

TAULUKKO 1. Yksinäis-*k*:n edustuminen heikossa asteessa länsi- ja itäryhmässä absoluuttisina lukuina.

	k:n astevaihtelu							
	Kahden samanlaisen vokaalin välissä	Kahden erilaisen vokaalin välissä			Pitkän vokaalin ja pitkään vokaaliin palautuvan diftongin jäljessä			
edustus / ryhmä	ø	ø	j	v	ø	j	v	
LR	17	64	**5**	**10**	17	**2**	**11**	
IR	10	51	**3**	**1**	14	**1**	**-**	Σ
Σ	27	115	**8**	**11**	31	**3**	**11**	206

yleiskielestä poikkeavat esiintymät on lihavoitu

TAULUKKO 2. Yksinäis-*k*:n heikon asteen siirtymä-äänteisten ja katoedustusten osuudet itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

edustus / ryhmä	ø		j		v	
	f	%	f	%	f	%
LR	98	78	**7**	**5**	**21**	**17**
IR	75	94	**4**	**5**	**1**	**1**
Σ	173	84	**11**	**5**	**22**	**11**

yleiskielestä poikkeavat esiintymät on lihavoitu

Taulukot 1 ja 2 osoittavat lisäksi, että länsiryhmässä siirtymä-äänteisten muotojen osuus oli yli kolme kertaa suurempi kuin itäryhmässä, vaikka läntinen tulomurre ei ole yhtä selvästi siirtymä-äänteiden kannalla kuin itäinen tulomurre. Myös muotojen viidestä käyttäjästä neljä kuului länsiryhmään. Valtaosa itäryhmän edustuksista oli yleiskielen mukaisia katomuotoja, vaikka itäinen tulomurre olisi ollut siirtymä-äänteisyyden kannalla. Marja-Liisa Heiskasen mukaan (1965: 10) myös Parkanoon muuttaneet kaukolalaiset ovat käyttäneet joissain *k*:n heikon asteen edustuksissa yleiskielistä katoa, vaikka lähtö- ja tulomurre olisivat olleet siirtymä-äänteiden kannalla.

NPM:n Jyväskylän osatutkimuksessa, johon haastateltiin Keski-Suomeen muuttaneita kaakkoismurteisia siirtokarjalaisia, saatiin samansuuntaisia tuloksia kuin edellä mainituissa pro gradu -töissä. Esitutkimusraportin mukaan (Mielikäinen 1976: 229) Jyväskylän murrepohjainen puhekieli olisi tukenut yhteisten itämurteisuuksien säilymistä, mutta yhteiset piirteet ovat saaneet väistyä yleispätevämmän koodin, kirjakielen tai yleispuhesuomen tieltä.

2. *hk*-YHTYMÄN ASTEVAIHTELU

2.1. *hk*-yhtymän heikon asteen edustus

hk-yhtymän heikon asteen edustus Suomen murteissa ja yleiskielessä on vakiintumatonta. Samasta sanasta voidaan siis käyttää vahva- ja heikkoasteista varianttia, esimerkiksi *vihon~vihkon*. Syynä on pidetty astevaihtelun myöhäsyntyisyyttä. (Rapola 1966: 78.) Yleiskielen, lähtömurteen ja tulomurteiden kannat ovat ainakin pääosin yhtenevät, mutta tietyt vokaaliympäristöt tuovat pieniä eroja eteläsavolaisten ja lounaismurteiden vaihtelukantaan.

Kettunen on merkinnyt aunukseen vaihtelemattoman *hk* : *hk* -edustuksen (1940a: kartta 59), mutta Ojansuu (1918: 26) on maininnut myös joitakin vaihtelutapauksia. Edempänä sanassa on hänen mukaansa kuitenkin aina *hk*.

Kettusen mukaan (1940a: kartat 59–60) osa itämurteista on vaihtelemattomuuden kannalla, erityisesti itärajaan ulottuva savolaismurteiden lohko. Sen sijaan Etelä-Savo on vaihtelualuetta (Mielikäinen 1981a: 53).

Myös länsimurteet, lounaismurteet mukaan lukien, ovat vaihtelun kannalla, mutta *h*:n jälkeen yleistyneen *k*:n kato ei ole ainoa edustustapa. Lounaismurteissa, kuten yleiskielessäkin, palataalispirantti on kadonnut *a*:n ja *i*:n edeltä, esimerkiksi *nahast, vihil*, mutta *e*:n etisessä asemassa *k*:ta edustaa *j*, esimerkiksi *vehje* : *vehkeen*. Etelä-Savossa on sitä vastoin *e*:n edellä laaja-alainen kato, esimerkiksi *vehe* : *vehkeen*, mutta *i*:n etinen kato on sama kuin lounaismurteissa. Lisäksi lounaismurteissa esiintyy *hk* : *hv* -vaihtelua labiaalivokaalien yhteydessä. (Rapola 1966: 79–80.) Rauman seudulla on tavattu vanhemmalla polvella *h:n* jäljessä soinnillinen *g*: *nahgas, tuhgas* (Ojansuu 1903: 32).

2.2. *hk*-yhtymän esiintyminen aineistossa

Aineistossa *hk* esiintyy yhteensä 40 kertaa heikossa asteessa. Vaihtelemattoman edustuksen osuus koko aineistossa oli alle kolmannes. Vaihtelematon *hk* esiintyy sanoissa *sähkö* (5), *tuhka* (2), *keuhko* (1), *reähki* ’synnintunnustus’ (2) ja *rahka* (1). Haastateltavien esimerkkisanoista muut paitsi aunukselaisperäinen *reähki* ovat myös yleiskielessä vaihtelemattomia. Syitä vaihtelemattomuuden säilymiseen voisivat olla homonymia (*rahka*) tai sanojen uutuus tai vieraus (Mielikäinen 1981a: 55). Tosin Rapolan mukaan useista esimerkkisanoista on tavattu murteissa myös katomuotoja (Rapola 1966: 79–80).

Kaikista edustuksista vaihtelutapausten osuus oli selvästi suurin, mikä ei kuitenkaan välttämättä anna oikeaa kuvaa tilanteesta, sillä lähes kaikki vaihteluesiintymät olivat *vihkiä*-verbin heikkoasteisia taivutusmuotoja.

Aineistossa oli lisäksi kaksi *e*:n etistä astevaihtelutapausta. Toisessa oli itämurteille ominainen *k*:n kato, toisessa yleiskielen ja läntisen tulomurteen mukainen *hj*.

(16) *sill ol’ umpisuol’* ***puhjennu*** (RN3)
(17) *kyllä se oli polkupyörä, kulku-,* ***vehe*** (MM1)

Esiintymien vähäisyyden perusteella on vaikea tehdä päätelmiä *hk*:n astevaihtelun tilasta. Voisi olettaa, että lähtömurteen vaihtelemattomuuden rinnalle on tullut vaihteluedustusta, jolle on ominaista leksikaalistuminen.

3. *lk*- JA *rk*-YHTYMIEN ASTEVAIHTELU

3.1. *lk*- ja *rk*-yhtymien heikon asteen edustus

Alla olevassa taulukossa on esitetty vokaaliympäristöittäin *lk*- ja *rk*-yhtymien astevaihtelu lähtömurteessa, tulomurteissa ja yleiskielessä. Taulukon mukaan heikossa asteessa lähtömurteen edustus, joka on yhdenmukaisuuden vuoksi merkitty tässä soinnittomaksi, poikkeaa sekä yleiskielestä että tulomurteista. Yleiskielen ja tulomurteiden edustus on tietyissä vokaaliympäristöissä yhtenevä, ja joissakin tapauksissa yleiskielen ja toisen tulomurteen edustus on sama. Kummallakin tulomurteella on myös omia, vain sille tyypillisiä edustuksia.

TAULUKKO *3. lk*- ja *rk*-yhtymien heikon asteen edustus lounaismurteissa, savolaismurteissa, aunuksessa ja yleiskielessä.[1] Yleiskieliset muodot on alleviivattu.

	LOUNAIS MURTEET	SAVOLAIS MURTEET	AUNUS
e: n edellä	*jälki* : *<u>jäljet</u>*	*jälki* : *jälet*	*jälki* : *jället*
	kurki : *<u>kurjet</u>*	*kurki* : *kuret*	*kurki* : *kurret*
ä: n edellä	*nälkä* : *näljän*	*nälkä* : *<u>nälän</u>*	*nälkä* : *nällän*
	härkä : *härjän*	*härkä* : *<u>härän</u>*	*härkä* : *härrän*
a: n ja *u*: n edellä	*jalka* : *<u>jalat</u>*	*jalka* : *<u>jalat</u>*	*jalka* : *jallat*
	arka : *<u>arat</u>*	*arka* : *<u>arat</u>*	*arka* : *arrat*
o: n edellä	*halko* : *halvon*	*halko* : *<u>halon</u>*	*halko* : *hallon*

lk- ja *rk*-yhtymän aunukselainen astevaihtelu *lg* : *ll* ja *rg* : *rr* (Kettunen 1940a: kartat 52–58), soinnillistuminen vahvassa asteessa ja assimiloituminen heikossa asteessa, poikkeaa selvästi tulomurteiden ja yleiskielen kannasta. Terho Itkosen mukaan (1971:

[1] Kettunen 1940a: kartat 52–56; Rapola 1966: 70–75.

163–165) *lg-* ja *rg* -yhtymien astevaihtelusuhteet aunuksessa ovat hyvin vietävissä vepsän karjalaistumisen tiliin. Ojansuu (1918: 19) ja Rapola (1966: 70–71) ovat puolestaan merkinneet aunukseen myös satunnaista katoedustusta.

Tulomurteiden ja yleiskielen yhtenevä edustus *lk*-yhtymän heikossa asteessa on likvidan jälkeisen *γ:*n kato *a:*n ja *u:*n edellä. Itämurteille on ominaista myös muiden vokaalien etinen kato (Rapola 1966: 70–71).

Lounaismurteissa kadon lisäksi *γ:*n materiaalisina jatkajina ovat *j* tai *v* (Kettunen 1940a: kartat 53–56, 58). Osa *j:*llisistä ja *v:*llisistä varianteista on myös yleiskielen edustuksia. Myös eräät vahvan asteen yleistykset ovat mahdollisia, esim. *polkul, halkoi* (Rapola 1966: 74–75). Rauman seudulle on merkitty myös soinnillisia ja puolisoinnillisia palataalimedioita likvidan jäljessä, esim. *polgul, pelɢos* (mts. 77).

3.2. *lk*-yhtymän esiintyminen aineistossa

Länsiryhmässä selvä enemmistö *lk*-yhtymän heikon asteen edustuksista on yleiskielen mukaisia, itäryhmässä hieman yli puolet. Murteellisuudet voisivat viitata sekä itä- että länsilähtöisyyteen. Itälähtöisyydestä voisi olla kyse *e:*n etisissä likvidan jälkeisissä katotapauksissa. Kato on keskittynyt *kulkea-* ja *kuljettaa*-verbien preesens- ja imperfektimuotoihin sekä *jäljellä*-adverbiin. Kaikki länsiryhmän katoedustukset esiintyivät näissä sanoissa.

Itäryhmässä katoesimerkkejä oli enemmän kuin länsiryhmässä, ja katolekseemien kirjo oli suurempi. Katoa esiintyi myös verbeissä *sulkea* ja *polkea*.

(18) v *a l a m o l l a oli omat laivat jotka turistia* ***kuletti*** *joka päivä* (MN2)
(19) *hyvim piilossa pit olla niiko ol' siinäki et* ***kulettii*** (RM2)
(20) *meitä oli sitte väkee, muistot* ***jälellä*** (MN1)
(21) *sitä* [maksua] *tuli* ***jälestäpäem*** *mutta* (MM1)
(22) *kaikki hyvät arvot* ***poletaan*** (MN3)
(23) *vähitellen* ***suletaan*** *nämä luŋkut* 'luukut' *sitte* (MM1)

Kadon esiintymiselle määräsanoissa löytynee useita selityksiä: Suuritaajuiset katoedustukset ovat säilyneet, koska niitä on voitu käyttää myös lähtömurteessa. Uudessa ympäristössä haastateltavat ovat kenties ensin tietoisesti luopuneet käyttämistään assimilaatioedustuksista, jotka ovat poikenneet äännesysteemiltään yleiskielen ja tulomurteiden

kannasta. Sen jälkeen lähtömurteessa ja yleiskielessäkin käytetty kato on yleistetty eri asemiin.

Toisaalta kyse voi olla myös poikkeuksellisen tartuntakykyisistä varianteista, jotka ovat olleet haastatteluhetkellä, 1980-luvun alussa, leksikaalistumassa ja leviämässä yleispuhekieleen. Jyväskylässä opiskelleiden eteläpohjalaisten *jälellä, jälestä* ja *jälessä* -tartunnat saattaisivat viitata samaan suuntaan (Järvi 1981: 22).

Aineistossa oli lisäksi neljä esimerkkiä, joissa esiintyi aunuksen assimilaatioedustus. Yksi assimilaatiotapauksista on epävarma: onko RM1 yrittänyt tavoitella lähtömurteista muotoa siinä täysin onnistumatta? Hämäläismurteisesta vokaalinpidentymästä ei kuitenkaan liene kyse:

(24) *musikku* ’mies’ *istu hevose* ***sellääs*** (RM1)

Selvä assimilaatioedustus tavataan vain aunuksen sanassa *ellendää* ’ymmärtää’. Sitä käytti kaksi länsiryhmän haastateltavaa:

(25) ***ellendät*** *kum minä sanon* (RM1)
(26) *en minä* ***ellendäny*** (RN3)

Itkosen mukaan (1971: 164) *ellendeä*-verbin levikki viittaa sanan vepsäläiseen alkuperään. Jos lähtökohtana on ollut vepsän astevaihteluton *elgeta* ’ymmärtää’, se on aunuksessa mukautunut astevaihteluun siinä missä muutkin vepsän *lg*-sanat.

3.2.1. Aunuksen *lg : ll* -astevaihtelun säilyneisyys

Soinnillistunut *lg* tavataan vahvassa asteessa vain länsiryhmässä kuten heikon asteen assimilaatioedustuskin. Jos RM1:n epävarma assimilaatioedustus lasketaan mukaan, lähtömurteen vahva- ja heikkoasteisten säilymäedustusten suhde on 12 : 5. Vahvan asteen *lg*:tä käyttivät vain länsiryhmän RM1 ja RN3.

(27) *se läks tagas v e n ä j ä l l e se sama mies, et sai vappaast* ***kulgii*** (RM1)
(28) *se kaksvuotine, poika ol tulles matkal* ***nälgäh*** *kuollu* (RN3)
(29) *ne* [pakolaiset] *tuldii ja ruvettii* ***jalgoi*** *näyttelemäh* (RN3)

Mielestäni voisi perustellusti olettaa, että länsiryhmän on ollut itäryhmää helpompi säilyttää vahvan asteen *lg*. Rauman seudulla on esiintynyt vanhastaan likvidan jäljessä soinnillisia ja puolisoinnillisia palataalimedioita (Kettunen 1940a: kartta 52; Rapola 1966: 77), joten haastateltavien soinnillistumat tuskin ovat herättäneet huomiota uudessa murreympäristössä. Soinniton valtaedustus *lk* lienee kuitenkin vuosikymmenten kuluessa saanut käyttäjäkseen yhä useamman haastatelluista, eroavathan lähtömurteen, tulomurteen ja yleiskielen kannat toisistaan vain soinnillisuuden puolesta.

Voisi mielestäni myös olettaa, että on ollut helpompi säilyttää vahvan asteen *lg* kuin heikon asteen *ll*, sillä assimilaatioedustus on poikennut sekä tulomurteiden että yleiskielen kannasta. Se on voinut herättää poikkeavuudellaan huomiota uudessa murreympäristössä. Lisäksi piirre lienee ollut myös suhteellisen suuritaajuinen. Muutospaineet ovat siis tulleet kahdelta taholta, mikä on edistänyt assimilaation nopeaa katoamista. (Leskinen 1974: 376.) Vähäisten säilymäedustusten perusteella voisi olettaa, että aunuksen *lg* : *ll* -astevaihtelu on väistyvä piirre haastateltavien kielessä.

3.3. *rk*-yhtymän esiintyminen aineistossa

Vaikka tulomurteissa ja yleiskielessä *rk*-yhtymän heikon asteen edustukset ovat vain osittain samoja, olivat haastateltavien edustukset yleiskielen mukaisia yhtä poikkeusta lukuunottamatta. RN2 käyttää lauseessaan itämurteille tyypillistä *γ*:n katoa *e:*n edellä:

(30) *oηko t a p a n i talossa vai* ***säretääηkö*** *uuni?* (RN2)

Haastateltavat ovat luopuneet täysin aunukselaisesta *rg* : *rr* -astevaihtelusta. Varsinkin heikon asteen *rr* on ollut täryäänteineen huomiota herättävämpi puheessa kuin *ll*, mikä myös on voinut vauhdittaa luopumista sen käytöstä.

4. *ŋk*-YHTYMÄN ASTEVAIHTELU

4.1. *ŋk* -yhtymän heikon asteen edustus

ŋk-yhtymän heikossa asteessa yleiskielen *ŋk* : *ŋŋ* -vaihteluedustus on osittain sama kuin lounaismurteissa. Lounaismurteissa tavataan lisäksi vaihtelemattomuutta ja omia *ŋk*-astevaihtelun erityispiirteitä. Myös lähtömurre ja itäinen tulomurre ovat vaihtelemattomuuden kannalla.

Aunuksen vaihtelemattomuusedustuksessa *ŋg* : *ŋg* nasaalin jälkeinen *k* on soinnillistunut (Kettunen 1940a: kartta 51). Etelä-Savo kuuluu *ŋk* : *ŋk* -vaihtelemattomuusalueeseen (Kettunen 1940a: kartta 51), kuitenkin niin että *ŋk* : *ŋŋ* -vaihtelua voi esiintyä ennen kaikkea vaihtelemattomuusalueen reunoilla (Mielikäinen 1981a: 50).

Kettusen mukaan (1940a: kartta 51) lounaismurteiden alueella *ŋk*-yhtymä esiintyy sekä astevaihtelun alaisena että vaihtelemattomana. Rapolan mukaan (1966: 87) lounaismurteiden itäryhmässä tavataan sekä vaihtelua että vaihtelemattomuutta. Lisäksi lounaismurteissa nasaalin jälkeinen *k* on usein voinut kehittyä soinnittomaksi mediaksi, esimerkiksi *kaŋŋas* : *kaŋɢas* : *kaŋkas* (mts. 87).

4.2. *ŋk*-yhtymän esiintyminen aineistossa

ŋk-yhtymän heikossa asteessa vaihtelemattomia esiintymiä oli yli kaksi kertaa enemmän kuin vaihtelutapauksia. Vaihtelemattomuutta ja vaihtelua esiintyi jonkin verran enemmän 1. ja 2. tavun rajalla kuin kauempana sanassa.

Itäryhmä suosii 1. ja 2. tavun rajalla vaihtelematonta *ŋk*:*ta*, länsiryhmä soinnillista *ŋg*:tä. Yhteenlasketut määrät ovat kuitenkin hieman harhaanjohtavia, sillä esimerkiksi *ŋg*-esiintymistä kaksi kolmasosaa on RN3:n käyttämiä *sänky*-sanan heikkoasteisia muotoja. Vaihtelemattomuusesiintymissä erityisesti 1. ja 2. tavun rajalla lekseemien kirjo oli laajempi kuin vaihtelutapauksissa. Voisi olettaa, että tämä tekee vaihtelemattomuudesta elinvoimaisemman edustuksen.

Vaihtelu heikossa asteessa näyttäisi liittyvän vain joihinkin sanoihin. Saman sanan monet esiintymät yhdellä oppaalla voivat lisäksi vääristää tulosta. On kiintoisaa, että

h e l s i ŋ k i- ja *kaupuŋki*-sanat esiintyvät sekä vaihtelun alaisina että vaihtelemattomina. Myös Tampereen puhekielestä tehdyssä tutkimuksessa nämä sanat esiintyvät muita useammin sekä vaihtelevina että vaihtelemattomina (Jonninen–Niilekselä 1980, 93). Aineistossani *kaupuŋki*-sanasta esiintyy myös *ŋg*:llisiä variantteja. Myös sanoista *kuningas* ja *kangas* käytetään sekä soinnitonta että soinnillista varianttia.

(31) ***h e l s i ŋ ŋ i n kaupuŋgin*** *r y d m a n i n, neiti ol' apteekis (MN1)*
(32) *olikohan se* ***h e l s i ŋ k i r*** *reissu* (MN1)
(33) *pelattii* ***kuniŋgaspalloo*** *ja pesäpalloo ja, oltii piilosilla* (MN2)
(34) ***kuniŋkaspallo*** *ol' semmone että lyötii palloo* (MN2)
(35) *katšoin* ***säŋgyn*** *alle, no eno oli --* ***säŋgyn*** *alle piilossa* (RN3)

Kummassakin ryhmässä *ŋk*:n ensisijainen heikon asteen edustus näyttäisi olevan vaihtelemattomuus. Tämä tulos on varsin selvä, jos lasketaan yhteen soinnittoman *ŋk*:n ja soinnillisen *ŋg*:n osuudet. Soinniton variantti näyttäisi olevan suosittu idässä, soinnillinen lännessä. Kenties lounaismurteiden puolisoinnilliset mediat ovat tasoittaneet länsiryhmässä tietä kohti *ŋk*-edustusta.

Juuri tulomurteen ja lähtömurteen samanlaisen kannan on todettu edistävän lähtömurteisen edustuksen säilymistä uudella asuinalueella (Leskinen 1974: 363). Myös mikäli uuden kieliympäristön vaatima muutos on ollut vanhan foneemijärjestelmän vastainen, on pysytty mieluummin vanhan edustuksen kannalla (mts. 376). Entisten salmilaisten *ŋg* : *ŋg-* ja tulomurteiden *ŋk* : *ŋk* -paradigmat ovat foneettisesti hyvin lähellä toisiaan, mutta yleiskielen edustus *ŋk* : *ŋŋ* on poikennut tästä systeemistä.

4.2.1. Aunuksen *ŋg* : *ŋg* -astevaihtelun säilyneisyys

ŋk-yhtymän heikossa asteessa *ŋg-* ja *ŋk*-edustusten esiintymämäärien suhde on 21 : 17. Vahvassa asteessa vastaava suhdeluku on 2 : 45. Vahvan asteen soinnillisia muotoja käytetään vain länsiryhmässä, kuten *lg* : *ll* -astevaihtelussakin. Heikossa asteessa soinnillisen muodon käyttäjiä oli molemmissa ryhmissä

(36) *sitten ku vielä saatiin uusi* ***leniŋgi*** *siihen juhlaan* (RN2)
(37) *meän tata* [isä] *sanoi kato vaa taas noita* ***vaŋgeja*** *tuloo* (RN3)

Voisi olettaa soinnillisen edustuksen säilyvän heikossa asteessa, mutta vahva-asteisen *ŋg*:n käyttö lienee hiipumassa. Kenties heikon asteen soinnillisuus on tavuasemankin puolesta huomaamattomampi ilmiö kuin vahvan asteen avotavussa esiintyvä soinnillinen äänneyhtymä.

4.3. Kooste *hk*-, *lk*-, *rk*- ja *ŋk*-yhtymien astevaihtelusta

TAULUKKO 4. *hk*-yhtymän heikon asteen edustus itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina.

edustus / ryhmä	*hk* : *hk*	*hk* : *h*	*hk* : *hj*	*hk* : *h* *e*:n edellä	
LR	5	20	1	-	
IR	6	7	-	**1**	Σ
Σ	11	27	1	**1**	40

yleiskielestä poikkeavat esiintymät on lihavoitu

Kuten taulukko 4 osoittaa, on murteellisiksi tulkittavien muotojen osuus *hk*:n astevaihtelussa häviävän pieni. Päätelmien teko on vaikeaa vähäisten esiintymämäärien ja *hk*-yhtymän astevaihtelun vakiintumattomuuden vuoksi.

TAULUKKO 5. *lk*- ja *rk*-yhtymien edustus heikossa asteessa absoluuttisina lukuina.

edustus / ryhmä	*lk* : *lj* *lk* : *l*	*lk* : *l* *e*:n edellä	*lg* : *ll*	*rk* : *rj* *rk* : *r*	*rk* : *r* *e*:n edellä	*rg* : *rr*	
LR	45	**5**	**5**	10	**1**	-	
IR	12	**9**	-	4	-	-	Σ
Σ	57	**14**	**5**	14	**1**	-	91

yleiskielestä poikkeavat esiintymät on lihavoitu

lk- ja *rk*-yhtymien heikossa asteessa itäryhmän murteellisuudet keskittyvät vain *e*:n etisen *k*:n katoon *lk*-yhtymässä, kun taas länsiryhmässä yleiskielestä poikkeavien edustusten kirjo on laajempi, myös aunuksen assimilaatiosta on esimerkkejä.

TAULUKKO 6. *ηk* -yhtymän astevaihtelu itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina.

edustus / ryhmä	*ηk* : *ηη*	*ηk* : *ηk*	*ηg* : *ηg*	
LR	10	**7**	**14**	
IR	5	**10**	**7**	Σ
Σ	15	**17**	**21**	53

yleiskielestä poikkeavat esiintymät on lihavoitu

ηk-yhtymän heikossa asteessa tilanne on toinen kuin *hk*-, *lk*- ja *rk*-yhtymien kohdalla. Yleiskielinen *ηη*-edustus on vähemmistönä, sillä heikon asteen vallitsevat edustukset ovat vaihtelemattomat *ηk* ja *ηg*.

Seuraava kuvio havainnollistaa yksinäis-*k*:n ja *k*:llisten konsonanttiyhtymien heikon asteen yleiskielisten ja ei-yleiskielisten edustusten suhdetta koko aineistossa. Koska *k*:llisten konsonanttiyhtymien esiintymämäärät ovat pieniä, kuvion osoittamaa tulosta on pidettävä suuntaa antavana. Kuvio osoittaa kuitenkin selvästi, että yleiskieliset edustukset ovat enemmistönä kaikkialla muualla paitsi *ηk*-yhtymän heikossa asteessa.

KAAVIO 1. Yleiskielisten ja yleiskielestä poikkeavien edustusten prosentuaaliset osuudet yksinäis-*k*:n, *hk*-, *lk*-, *rk*- ja *ηk*-yhtymien yhteenlasketuista heikon asteen esiintymistä.

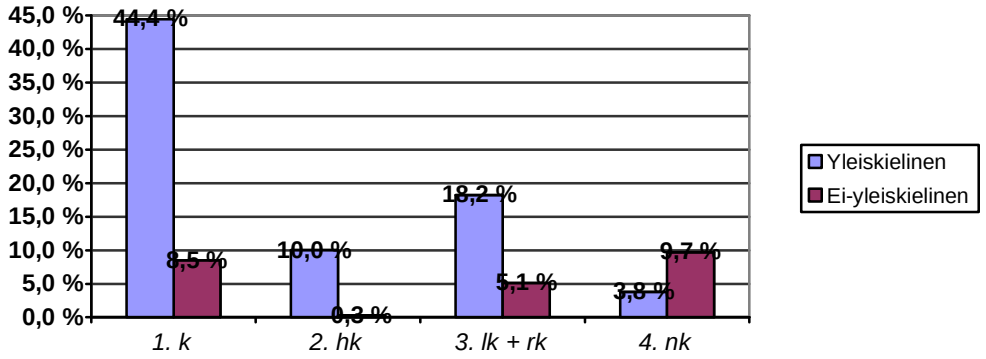

5. *t*:N ASTEVAIHTELU

t:n, aunuksessa *d*:n, heikon asteen edustus on itä- ja länsimurteiden keskeisimpiä eroja. Aunuksen ja itämurteiden kanta on yhtenevä, mutta yleiskielen edustus poikkeaa selvästi murteiden kannasta.

Itämurteissa, Etelä-Savo mukaan lukien, sekä aunuksessa *t*:n heikkona vastineena on kato tai tavunrajalle syntynyt siirtymä-äänne *j* tai *v*, joissakin tapauksissa *h* (Rapola 1966: 91; Kettunen 1940a: kartat 65–79; Genetz 1884: 124, 127–129).

Länsimurteissa oletetun dentaalispirantin jatkajia ovat *δ, d, l* ja *r* (Rapola 1966: 91; Kettunen 1940a: kartat 65–79). Rauma ympäristöineen on luokiteltu *r*-alueeksi, joskin vanhoilla voidaan tavata myös *d*:tä (Rapola 1969: 33). Murteenseuruututkimuksen tulosten perusteella Rauman naapurikunnassa Eurajoella ei ole enää tavattu spirantteja. Aikuisten yleisin heikon asteen variantti on *r* ja nuorten *d*. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 36.) Myös yleiskielessä *t*:n heikkona vastineena on *d*.

Pirkko Nuolijärven mukaan (1986: 106–107) nykysuomalaisessa puhekielessä *t*:n heikon asteen vastineiden edustus on kirjavaa. Vaikka paikallisolot antavat oman värinsä valinnoille, on yleiskielen *d* saattanut saada melko vahvan aseman, vaikka murteellisen kannan muuttamiseen yleiskieliseksi ei olisi mitään erityistä tarvetta. Esimerkiksi Nuolijärven (mts. 103–104) tutkimat Helsinkiin muuttaneet savolaiset ovat ryhtyneet käyttämään runsaasti *d*:tä, joka on tavallinen helsinkiläispuhekielessä. Kuitenkin Helsingin puhekielessä on vanhastaan käytetty myös *yheksän-*, *kaheksan-* ja *meijän-*tyyppisiä yleisitämurteisuuksia (ks. Paunonen 1980: 133), joiden käytöstä muuttajien ei olisi tarvinnutkaan luopua.

Nuorison on havaittu omaksuvan herkästi katoedustuksen, vaikka se ei kuuluisikaan paikkakunnan murteeseen (Jonninen-Niilekselä 1980: 56). Leksikaalistuneet ja suurifrekvenssiset muodot, erityisesti katomuodot (*kaheksan*, *yheksän*, *meijän*), olivat 1980-luvulla levinneet tai juuri leviämässä nuorten puhekieleen eri puolilla Suomea (Suojanen & al. 1981: 112; Jonninen-Niilekselä 1980: 124). Turun puhekielen tutkimuksessa (Suojanen & al. 1985: 32–35) havaittiin opiskelijoiden ja nuorten korkeampaa koulutusta saaneiden käyttävän puheessaan muita ryhmiä enemmän *d*:tä ja katomuotoja *t*:n heikkoina vastineina. Itämurteisuuksia Jyväskylän puhekielessä tutkineen Leena Silvennoisen mukaan katoedustus oli kaikissa äänneympäristöissä selvästi yleisintä koulu-

laisilla ja runsasta myös opiskelijoilla työikäisiin verrattuna (1980: 97–103). Myös katoedustuksen vanhoilla tukialueilla peräpohjalais- sekä keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa nuorten katoedustus on lisääntynyt työikäisiin verrattuna. Esimerkiksi Oulussa nuorten katoprosentti on yli yhdeksänkymmentä. (Heikkinen 1997: 75–76.)

Hanna Lappalainen on arvioinut väitöskirjassaan, että katomuotojen käyttö pääkaupunkiseudulla on lisääntynyt. Tähän arvioon hän päätyi tutkiessaan työtään varten erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellistä variaatiota. Hän havaitsi *d*:n ja katoedustuksen vaihtelun rajoittuvan pieneen lekseemijoukkoon, mutta sanojen, joissa katoa esiintyy, olevan varsin frekventtejä. Vaihtelun alaisia sanoja löytyi vain neljä: *tietää, edes, odottaa* ja *lehti*. Tutkitun verkoston jäsenillä vaihtelua tavattiin erityisesti *tietää*-verbin heikkoasteisissa muodoissa, ja onkin oletettavaa, että vaihtelun alaisen sanan molemmat muodot kuuluvat heidän idiolektiinsa. Samanlaisia havaintoja on tehty 1970-luvun Helsingin puhekielestä, mutta tuon ajan helsinkiläisnuorilla oli verkoston jäseniin verrattuna vain satunnaisia katovariantteja *odottaa, edes* ja *lehti*-lekseemeistä. Myös pelkästään katomuotoisina esiintyvät lekseemit ovat olleet 70-luvun helsinkiläisnuorilla satunnaisia, vaikkakin samoja kuin nykyisin: monikon persoonapronominien genetiivi- ja akkusatiivimuodot (*meiän, teiän*) sekä lekseemit, joissa yleiskielinen *hd*-yhtymä edustuu *h*:na *(kaheksan)*. (2004: 79–80.)

Tommi Kurki osoittaa puolestaan reaaliaikatutkimuksessaan, jonka aineistona ovat alasatakuntalaisen Alastaron Hanhijoen kolmella vuosikymmenellä tehdyt haastattelut, että *d* on yleistymässä ja *r*:stä on tulossa yhä harvinaisempi *t*:n heikkona vastineena. Esimerkkeinä ovat monikolliset persoonapronominit ja *tietää*-verbin indikatiivin kieltomuodot. *Meijän*-kanta on nauhoitusten alusta asti ollut kaikissa ryhmissä hallitseva, samoin kato tai kadon kaltainen edustus *tietää*- verbistä (esim. *en tiä),* mutta 2000-luvun taitteessa vallitsevien edustusten rinnalla myös *d*:lliset variantit ovat yleistyneet *r*:llisten harvinaistuessa. *r*:n väistyminen ei kuitenkaan Kurjen mukaan tukisi *d*:n yleistymistä vaan vahvistaisi kadon asemaa. (2005: 127–129.)

Myöskään kaakkoishämäläisessä Artjärven pitäjän murteessa aiemmin prestiisiasemassa ollut *r* ei ole kyennyt kilpailemaan yleiskielen *d*:n kanssa. Erityisesti nuorimmilla esiintyy *d*:n ohella myös runsaasti katoa. (Lappalainen 1996: 22.)

Samansuuntainen muutos, tosin eri syystä, on tapahtunut niiden kohdalla, jotka ovat muuttaneet päämurrerajan yli. Tapauksissa, joissa yleiskieli ja uuden asuinpaikan

murre ovat eronneet jyrkästi toisistaan, muuttaja, esimerkiksi siirtoväki, on asettunut mieluummin yleiskielen kannalle. (Leskinen 1974: 376; Paunonen 1982: 95, 97.) Paunosen mukaan (1982: 95) voi käydä myös niin, että jos kielimuodot poikkeavat selvästi toisistaan ja jos muutos koetaan liian hankalaksi, muuttajan kieli ei muutu kovinkaan paljon.

Aineistoni ryhmäkohtaisia tuloksia voisi pitää odotuksenmukaisina. Länsiryhmässä lähtö- ja tulomurteen edustukset ovat poikenneet toisistaan radikaalisti, joten haastateltavat ovat valinneet yleiskielisen vaihtoehdon. Niinpä länsiryhmän päävariantit sekä *t*:n että *ht*:n heikossa asteessa ovat *d* ja *hd*. Kato- ja siirtymä-äänteiset edustukset ovat selvänä vähemmistönä, ja *r*-edustusten osuus on marginaalinen. Itäryhmässä tulomurteen tuki näkyy puolestaan itäisten varianttien valtaedustuksena. *d*:llisyyden osuus on itäryhmässä kaikissa asemissa pienempi kuin kato- ja siirtymä-äänteisyyden länsiryhmässä.

Kummassakin ryhmässä on kuitenkin haastateltavia, joiden tulokset poikkeavat ryhmien kokonaistuloksista. Esimerkiksi itäryhmässä MN3:lla *d*:llisyys on vallitseva edustus kaikissa asemissa, kun taas kato ja siirtymä-äänteet ovat RN3:n ja RM1:n suosimat *d*:n vastineeet pitkän vokaaliaineksen jäljessä, ja kato RN1:n ja RN3:n pääedustus *ht*-yhtymän heikossa asteessa.

Koska käsittelen seuraavaksi ainoastaan *t*:n heikon asteen vastineita, laskelmista on jätetty pois vierasperäiset sanat *balladi*, *diakonia*, *hiilihydraatti*, *komendantti*, *Leningrad*, *ortodoksi*, *ortodoksinen*, *presidentti*, *skandaali*, *traditio*. Mukana on kuitenkin lainasana *radio*, joka tosin esiintyy aineistossa vain kahdesti. Mukaan ei ole myöskään laskettu sanoja *peti*, *setä*, *täti* ja *äiti*, jotka voivat taipua kahdella tavalla. Joissakin vierasperäisissä sanoissa *d*:n tuottaminen ei ole onnistunut, ja tuloksena on *t*:llisiä muotoja, esimerkiksi *Leningraati*, *marmelaati*, *tivisjoona*, *täytennys*(*mies*). Myös Heikki Leskinen on viitannut *d*:n ääntämisen hankaluuteen: *d*:n produsoiminen on ollut työlästä, minkä vuoksi *d*:n tavoittelu on antanut kaikissa ikäluokissa tulokseksi soinnittoman *t*:n (1974: 365).

Seuraavassa tarkastelen *t*:n heikon asteen edustuksia lyhyen vokaalin ja pitkän vokaaliaineksen jäljessä sekä *ht*-yhtymässä. Erikoistapauksena mukaan on otettu aunuksen *nd* : *nd* -vaihtelemattomuusparadigma, joka poikkeaa tulomurteiden ja yleiskielen vaihtelukannasta.

5.1. Lyhyen vokaalin jäljessä

Etelä-Savon murteissa ja aunuksessa *t*:n heikkoasteisina vastineina lyhyen vokaalin jäljessä ovat kato, *j* ja *v* (Rapola 1966: 101–103; Genetz 1884: 127–128; Kettunen 1940a: kartat 65–72), lounaismurteissa nykyisin *r* ja satunnaisesti *d* (Rapola 1966: 91–92).

Laskelmista on jätetty pois aineistossa vain *d*:llisinä esiintyneet sanat *edellinen, edellyttää, edistys, edustalla, hedelmä, idä-, kidutus, odotus, side, todettu, todistaja*.

Heikossa asteessa lyhyen vokaalin jäljessä *d* on länsiryhmän pääedustus, mutta itäryhmässä kolme haastateltavaa viidestä käyttää päävarianttina katoa. Itäryhmässä kato- ja *d*-esiintymien määrät eivät kuitenkaan poikkea toisistaan yhtä jyrkästi kuin länsiryhmässä. Varianttien ristivetoa kuvannee se, että haastateltava voi käyttää samasta sanasta sekä *d*:llistä että katomuotoa.

(38) *oli huutanu venäjäks et '**kädet** ylös' ja -- toine oli tullutkii jo **käet** pystyssä* (RN3)
(39) *sitte se* [pašha] *kaadetaa, kaadetaa sitte **vadille** ja, tai **vaille*** (MN2)

d:n ja kadon esiintyminen näyttäisi keskittyvän ennen muuta *pitää*-verbin passiivin indikatiivin preesens- ja imperfektimuotoihin. *Pitää*-verbin *d*:llisten muotojen osuus länsiryhmän *d*-esiintymistä on lähes puolet, ja sekä itä- että länsiryhmän katoesiintymistä puolet on *pitää*-verbin katomuotoja. Tietoa *pitää*-verbin suurtaajuisuudesta on saatu jo NPM:n Jyväskylän osatutkimuksen raportista 1 (Silvennoinen 1980: 97).

(40) ***pidän** ja tarjoan sitä mitä on* (MN3)
(41) *pakkohan siihen on mennä ettei nyt* [ruokaa] *varastossa **pie*** (MN3)
(42) *siis **pidettii** niitä, tommosia, tilaisuuksia* (RM2)
(43) *sit kum **piettii** pruašniekkoi siellä s a l m i s* (RM2)

t:n heikkoasteisena vastineena lyhyen vokaalin jäljessä esiintyy myös *t*, mutta esiintymiä on vähän. Kahdessa tapauksessa viidestä kyseessä on *ratio*-sana. *t*:llisiä muotoja käyttävät RN1, RN3 ja MN1. Vain itäryhmässä tavataan heikon asteen vastineena *v*:tä, mutta näitäkin tapauksia on vähän. Kokonaistuloksissa *t*:llisten ja *v*:llisten esiintymien osuudet eivät ole merkitseviä.

(44) *rukoushuone mikä nyt on **l ä n s k a t u l*** (RN1)

(45) *ei ollu ku* ***satan*** *metrim pääs kirkko* (RN1)
(46) *sotaväes ko* ***sotas*** *oltii lomal* (RN3)
(47) *nythä oη koneita* ***sovan*** *jälkee tulleet* (MN3)
(48) *sitte* ***kavul*** *tapas sen vanhan rouvan* (MN1)
(49) *näinikkää* ***lavotaan*** *-- pyöreistä puista tehyn sillam pääle* (MM1)

5.2. Pitkän vokaaliaineksen jäljessä

Etelä-Savon murteissa ja aunuksessa *t*:n heikon asteen vastineet pitkän vokaaliaineksen ja lyhyen vokaalin jäljessä ovat samat: kato, *v* ja *j* (Kettunen 1940a: kartat 74–79). Lisäksi vastineena voi olla *h*, erityisesti verbeissä *saaha* ja *jäähä* (Rapola 1966: 108; Kettunen 1940a: kartta 73) sekä monikon genetiivityypissä *maihen, puihen* (Rapola 1966: 109).

Lounaismurteissa *t*:n heikon asteen vastineena on *r*, mutta jo vanhastaan näissä murteissa on käytetty persoonapronominin monikon genetiivimuotoa *meijä(n)* (Rapola 1966: 113; Kettunen 1940a: kartat 79–80).

Taulukkoon ei ole laskettu molemmissa ryhmissä vain *d*:llisinä esiintyneitä sanoja *laidun(maat), luoda, muodostaa, muodostua, taide, tiede, tiedot, tiedustelu, tyydyttää, suodatin.*

Tulosten perusteella länsiryhmässä *t*:n heikon asteen vastine pitkän vokaaliaineksen jäljessä on ennen muuta *d*, jonka osuus edustuksista on kolme viidesosaa. Katoa ja siirtymä-äänteisiä esiintymiä on myös varsin paljon, lähes kaksi viidesosaa edustuksista. Itäryhmässä järjestys on päinvastainen ja edustusten jakauma jyrkempi, sillä itäisiä variantteja on lähes kolme kertaa enemmän kuin *d*-esiintymiä.

(50) ***haudoilla käydäh*** *ne on vainajammuistelupäivät, nimeltää* (RN1)
(51) *meillä ei ole muuta kun* ***vartioida****, siis meillä on se oikeus* ***vartioia*** (RM2)
(52) *tomaatteja meilläki -- oli syksyllä aina,* ***ikkunalaudal*** (MN3)
(53) *se oli harakampesässä sitä ol´, se oli* ***hauottu*** *siellä* (MN2)

Lyhyen vokaalin jälkeiseen tilanteeseen verrattuna itäisen edustuksen osuus on lisääntynyt molemmissa ryhmissä, ennen kaikkea suurifrekvenssisten *meijän-* ja *(en) tii(j)ä-, tiä*-esiintymien vuoksi. Laskelmissa myös *tiä*-pikapuhemuodot on laskettu pitkän vokaalin jälkeisiksi katotapauksiksi.

Meijän-muodon rinnalla haastateltavat käyttävät myös *meiän*- ja *meän*-variantteja. Kettunen (1940a: kartta 79) ja Genetz (1884: 157) ovat merkinneet *meän*-muodon vain aunukselaisuudeksi, kun taas *meijän*-alue ulottuu länsirannikolta aunukseen. Länsiryhmässä näiden kolmen genetiivivariantin osuus kato- ja siirtymä-äänteisistä esiintymistä on puolet, itäryhmässä hieman yli kolmasosa. Sekä länsi- että itäryhmässä *meijän*-muotoa voidaan pitää sekä lähtö- että tulomurteisuutena mutta myös puhekielisyytenä. Ehkä *meiän*- ja *meän*-varianttien pienemmät määrät selittyvät juuri sillä, että tulomurre ja puhekieli ovat tukeneet *meijän*-asun säilymistä. *Meijän*- ja *meiän*-muotojen erottaminen subjektiivisen kuulohavainnon perusteella ei myöskään ole ollut ongelmatonta. Lisäksi olen tulkinnut *meiän*-tapauksiksi sellaisetkin genetiivimuodot, joissa on ollut yli-lyhyt vokaali. Kokonaisuudessaan *meidän*-muodot ovat niukkana enemmistönä länsiryhmässä, kun taas itäryhmässä *meijän* on selvästi valtaedustus.

(54) ***meäη*** *kotikyläski oli kolme autoo koko kyläs* (RN1)
(55) *piti jättää viel* ***meän*** *-- ni pienet palat niil velilöilekii*(RM1)
(56) ***meiän*** *tata* ’isä’ *sanoi että ku kirkost lähdettä ni heti kod’ih* (RN3)
(57) *yks* [poliisi] *oli vaam* ***meijäη*** *kylällä* (MM1)

Kummassakin ryhmässä *j*:llisiä variantteja käytetään myös muussa sanastossa:

(58) *isommis paikois* ***taijettii*** *pari vuorokauttaki tanssii* (RM1)
(59) ***sotilaijen*** *oli pakko antaa kuul rahaa* (RN3)
(60) *ni sanottii kyllä tää yks tyttö* ***hoijetaa*** (MN2)
(61) *ettei huolinu puhella mitää* ***niijeη*** [poikien] *kans* (RN1

Tietää-verbin *d*:llisten ja katomuotojen (ø, *j*) ryhmittäiset osuudet ovat lähes yhtä suuret, mutta käänteisesti. Länsiryhmässä *d*:lliset muodot ovat niukkana enemmistönä, itäryhmässä taas katomuodot. Haastatelluista vain yksi, RM1, käyttää länsimurteille tyypillistä lyhytvokaalista (*en*) *tiä* -varianttia. Lisäksi hänellä ja RM2:lla on aineiston ainoat pitkän vokaaliaineksen jälkeiset *r*-esiintymät.

(62) *mut r e p o l a rakenti sinne ni* ***uuren*** *sahan* (RM1)
(63) *tietyst ajatteli että nyt mä lähden jotain tonne yli* ***airan*** (RM2)
(64) *minä* ***jouruin*** *sitte tykistöön* (RM2)
(65) *monelle vois* ***käyrä*** *niiηku sulle taikka mulleki* (RM2)

Myös länsimurteiden alueelle asettuneiden vanhojen ja osittain keski-ikäistenkin Luoteis-Laatokan siirtokarjalaisten on havaittu käyttävän *r*-varianttia harvoin tai ei lainkaan (Heiskanen 1965: 20; Tuunanen 1969: 23; Tikkanen 1972: 23; Wirtz 1982: 23–24).

h-variantti esiintyy aineistossa vain tietyissä muotoryhmissä, ja *h*:llisia muotoja käytetään yli kolme kertaa enemmän itäryhmässä.

(66) *poika oli se meinas* ***jäähä*** *isäη kanssa* (RM1)
(67) *sitä* [yösijaa] *ei tahtonu aina* ***saaha*** (MM2)
(68) *urheiluseuroja oli, johoηka voi liittyy ja* ***niiheη*** *kautta sitä, liikettä* (MM1)

Kummassakin ryhmässä käytetään lisäksi *t*-varianttia, mutta esiintymien määrä on vähäinen.

(69) *en minä suurta palkkaa* ***vaati****, enkä elämän kirjaa* ***laati*** (MN3)
(70) *mäkin* ***joutuin*** *sinne vartiomieheks* (RM2)
(71) *nyt sitte päästiin niiku* ***junakyytillä****,* ***kyytillä*** *lähtemään* (MM2)

Kokonaistuloksen mukaan *t* edustuu heikossa asteessa pitkän vokaaliaineksen jäljessä länsiryhmässä ensisijaisesti *d*:nä. Tulos on keskiarvo, sillä osa länsiryhmän haastateltavista käyttää enemmän kato- ja siirtymä-äänteisiä muotoja. Lounaista vaihtelusuhdetta *t* : *r* on arkailtu, kuten Heikki Leskinen on todennut (1981: 90) Luoteis-Laatokan siirtokarjalaisten kielen muuttumista käsittelevässä tutkimuksessaan. Itäryhmässä tarvetta muutokseen ei ole ollut, ja niinpä vain yksi haastateltavista käyttää pitkän vokaaliaineksen jäljessä *t*:n ensisijaisena vastineena *d*:tä.

5.3. *ht*-yhtymässä

5.3.1. *ht*-yhtymän heikon asteen edustus

Itämurteissa *ht*-yhtymässä *t*:n heikko vastine on kadonnut ensi tavun jäljestä, esimerkiksi *puhas, lähen*. *Nähdä*- ja *tehdä*-verbien heikkoasteiset muodot ovat joko yksinäis-*h*:llisia tai geminaatallisia, esimerkiksi *näh(h)ä, teh(h)ä*. (Mielikäinen 1981a: 75.)

Kauempana sanassa itämurteiden edustus ei ole yhtenäinen. Etelä-Savossa tavataan laajasti *ht* : ø -vaihtelua, jossa syntynyt vokaaliyhtymä on supistunut pitkäksi vokaaliksi tai diftongiksi, esimerkiksi *ei säikää* 'ei säikähdä'. Myös yleisitämurteinen vaihtelu *ht* : *h* on mahdollinen. Kauempana sanassa *ht*-yhtymä on voinut myös jäädä kokonaan astevaihtelun ulkopuolelle, esimerkiksi *sielä tervehtittii*. (mts. 76–82.)

Genetz (1884: 127) ja Ojansuu (1918: 26) ovat merkinneet aunukseen *ht* : *ht* -vaihtelemattomuuden. Ojansuun mukaan aunuksessa on tavattu myös joitakin katotapauksia.

Murteenseuruuhankkeen raportissa (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 44–45) Rauman naapurikunnassa Eurajoella eläkeläisten ja keski-ikäisten käyttämät *ht*-yhtymän heikon asteen vastineet ovat *hr* ja *hd*. Eläkeläiset käyttävät myös vaihtelematonta *ht*:tä. Yleiskielessä *ht*-yhtymän heikon asteen vastine on *hd*.

5.3.2. *ht*-yhtymän esiintyminen aineistossa

ht-yhtymän heikon asteen edustusten taulukoinnissa laskelmista on jätetty pois vain *hd*:llisinä esiintyneet sanat *ahdasmielinen, ehdottomasti, kohde, marttayhdistys, nähdäkseni, perhesuhde, räjähdysaine, tehdasyhdyskunta, viihdytys***.**

Omassa aineistossani *ht*-yhtymän heikon asteen vastineet ovat *hd, h, ht* ja länsiryhmässä lisäksi *hr*. Länsiryhmän pääedustukset ovat *hd* ja *h*, itäryhmässä järjestys on päinvastainen. Länsiryhmässä *hd*:n osuus on kaksi kertaa suurempi kuin kadon, itäryhmässä taas katoesiintymiä on yli kolme kertaa enemmän kuin *hd*-tapauksia. Myös länsimurteiden alueelle muuttaneiden Luoteis-Laatokan siirtokarjalaisten on *ht*-yhtymän heikossa asteessa havaittu käyttävän eniten jo kotimurteesta tuttuja katomuotoja (Tuunanen 1969: 27; Luukkanen 1980: 34; Rauhanen 1989: 60–61; Piipponen 1992: 18–19). Marginaalisten varianttien *ht*:n ja *hr*:n osuudet ovat vain joitakin prosenttiyksiköitä.

(72) *laitettii ensin kovaa suolaa ja sit* ***huuhottii*** (RN2)
(73) *maisemat ei ollu muuttunu, muuttunu niillä* ***kohi*** (MM2)
(74) ja *sitte me oltii se* ***hiihdetty*** *sinne* (RM2)
(75) *sitte tähän h e n n a l a a,* ***l a h t e n, l a h d e n*** *siis tuota h e n n a l an autoporukkaa* (RM2)
(76) *siellä oli tätiä, jokivarressa,* ***pyykinhuuhtonnassa*** (RN2)
(77) *me sittel* ***lährettiiη*** *kaikki, liikkeelle että* (RM2)

(78) *mä sanoin että arvioin sen* ***yhren*** (RM2)

Länsiryhmässä kaikki *ht*-yhtymän heikkoasteisuudet kauempana sanassa ovat *hd*:llisiä, samoin itäryhmässä yhtä katoedustusta lukuun ottamatta.

(79) *jos pojat jotai asioimaa tuli minä* ***pyörähdin*** *sisäl aina pois* (RN1)
(80) *tuli semmonen kumma* ***rämähdys*** (RN2)
(81) *yhtäkkii* ***säikähin*** *et opettaja oliki selän takana* (MN3)

Jo Genetzillä on merkintä siitä (1884: 127), että lukusanoja *kahdeksan* ja *yhdeksän* onkäytetty aunuksessa poikkeuksellisesti katomuotoisina. Ilmiö on kuulunut myös helsinkiläiseen puhetapaan (Paunonen 1981: 133) ja levinnyt yleispuhekieleen eri puolille Suomea (Jonninen-Niilekselä 1980: 46; Silvennoinen 1980: 103; Suojanen 1976: 41). Muita suuritaajuisia katolekseemejä myös omassa aineistossani ovat *yksi-*, *kaksi-* ja *lähteä*-sanojen katomuotoiset taivutusasut. Näiden viiden suurifrekvenssisimmän sanan osuus *ht*-yhtymän heikon asteen katomuodoista on kummassakin ryhmässä kaksi kolmasosaa.

Tommi Kurki on väitöskirjassaan analysoinut muun muassa sitä, miksi *kahdeksan-* ja *yhdeksän*-numeraaleissa tavataan yleensä enemmän katoa kuin muissa lukusanoissa. Syynä on ennen kaikkea astevaihtelu, sillä nämä kaksi numeraalia ovat vartalonsisäisen astevaihtelun ulkopuolella. Muita syitä ovat *h*:n jälkeisen aseman katoa suosiva vaikutus sekä se, että kato yleistetään muita sanaluokkia useammin numeraaleihin. (2005: 122.)

Kun tarkastellaan koko aineistossa yksinäis-*t*:n ja *ht*-yhtymän esiintymistä eri asemissa heikossa asteessa, on itäryhmässä kadon ja siirtymä-äänteisyyden osuus pienin lyhyen vokaalin jäljessä *t*:n heikossa asteessa ja suurin *ht*-yhtymän heikossa asteessa. *d*-edustuksille on käynyt päinvastoin. Länsiryhmässä tilanne lyhyen vokaalin jäljessä on sama kuin itäryhmässä, mutta katoa esiintyy eniten *t*:n heikossa asteessa pitkän vokaaliaineksen jäljessä, mikä johtunee taulukoinnissa mukana olevista lukuisista leksikaalistumista. Ilman niitä länsiryhmän ja itäryhmän tulokset olisivat samansuuntaiset. Myös useissa muissa tutkimuksissa on havaittu sama kehityslinja kuin itäryhmässä eli *t*:n heikon asteen vastineiden muuttuvat voimasuhteet äänneympäristön mukaan (Silvennoinen 1980: 103–104; Nuolijärvi 1986: 107–114; Heikkinen 1997, 77). Toinen tärkeä tähän muutokseen vaikuttava kielensisäinen syy on astevaihtelu (Kurki 2005: 123).

5.4. aunuksen *nd* : *nd* -astevaihtelun säilyneisyys

Suomen murteiden ja yleiskielen *nt* : *nn* -astevaihtelua edustaa aunuksessa *nd* : *nd* -vaihtelemattomuus (Genetz 1884: 127). Koska aunuksen ja muiden tarkasteltavien kielimuotojen edustustavat poikkeavat niin radikaalisti toisistaan, olen halunnut selvittää, kuinka hyvin aunuksen vaihtelemattomuusedustus on säilynyt.

Vahvan asteen *nd* on säilynyt haastateltavilla selvästi paremmin kuin heikon asteen vaihtelemattomuus. Syynä lienee se, että *nd* poikkeaa *nt*:stä vain soinnillisuuden puolesta, kun taas heikossa asteessa ero on hyvin selvä. Vahva-asteisia esiintymiä on kahdella itäryhmän ja kolmella länsiryhmän haastateltavalla. Itäryhmässä tapauksia on yhteensä 4, länsiryhmässä 19, joista suurin osa RN3:lla. Heikkoasteisia *nd*-esiintymiä (3) on vain RN3:lla. Kahdessa tapauksessa heikossa asteessa esiintyy soinniton *nt*.

(82) *se riippuu miŋkälaine* ***emändä*** *on* (MN3)
(83) *lähtkäs vaa kodihi, hernekuaššua* [hernekeittoa] *syömää kunnes* [siihen asti kun] ***isändy*** *makoaap* (MN1)
(84) *sit minä kuule siel* ***uiskendelin*** (RN3)
(85) *lehmil pangoa heiniä edehej ja, vettä* ***kandaggoa*** (RN3)
(86) *hänel oli se isäsä* ***kandele*** (RM1)
(87) *mihkei* [miksei] *isoh taloh mennä* ***emändäkse*** (RN3)
(88) ***emändä*** *ku meni kod'ih oli* ***isändäl*** *kannelluh* (RN3)
(89) *siel pitivät että kato* ***kesantol****, että maa lepäs* (MN1)
(90) *morsiamel ol´valkonem puku päällä ja,* ***huntut*** (RN3)

Heikon asteen *nd*-edustus on poikkeavuutensa vuoksi jo kadonnut tai katoamassa haastateltavien kielestä. Soinnittoman *nt*:n käyttäminen heikossa asteessa voisi olla keino välttää huomiota herättäviä soinnillisia muotoja ja samalla ehkä askel kohti *nn*-edustusta. Vaikka vahvassa asteessa *nd*-esiintymiä on alle kymmenesosa *nt*-esiintymien määrästä, voisi *nd*-edustuksen uskoa säilyvän ainakin jossain määrin, sillä se ei poikkea tuntuvasti tulomurteiden eikä yleiskielen kannasta ja sitä käyttää satunnaisesti puolet haastateltavista. Tosin eräät *nd*:lliset muodot ovat referoitua puhetta, joten säilymisellä voisi olla yhteys myös puheenaiheeseen (puheenaiheen yhteydestä kielessä käytettyihin muotoihin ks.myös Thelander 1974: 13).

5.5. Kooste yksinäis-*t*:n ja *ht*-yhtymän astevaihtelusta

Oheisissa taulukoissa on esitetty graafisesti tutkimuksen tuloksia. Kuviot osoittavat selvästi, että *d*:n ja kadon käyttö on sidoksissa vokaaliympäristöön.

TAULUKKO 7. *t*:n edustuminen heikossa asteessa lyhyen vokaalin jäljessä itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

edustus / ryhmä	*t : d*		*t : ø , v*		*t : t*		
	f	%	*f*	%	*f*	%	Σ
IR	38	43,7	48	55,2	1	1,1	87
LR	133	84,7	19	12,1	5	3,2	157
Σ							244

Taulukko 7 osoittaa, että lyhyen vokaalin jäljessä *d*:n osuus on kummassakin ryhmässä korkeimmillaan.

TAULUKKO 8. *t*:n edustuminen heikossa asteessa pitkän vokaaliaineksen jäljessä itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

edustus / ryhmä	*t : d*		*t : ø ,j, v, h*		*t : t*		*t : r*		
	f	%	*f*	%	*f*	%	*f*	%	Σ
IR	56	26,4	152	71,7	4	1,9	-	-	212
LR	282	59,2	187	39,3	2	0,4	5	1,1	476
Σ									688

Pitkän vokaaliaineksen jäljessä kadon ja siirtymä-äänteisten esiintymien osuus kasvaa. Tässä asemassa tällaisia esiintymiä on eniten länsiryhmässä.

KAAVIO 2. *t*:n edustuminen heikossa asteessa itä- ja länsiryhmässä.

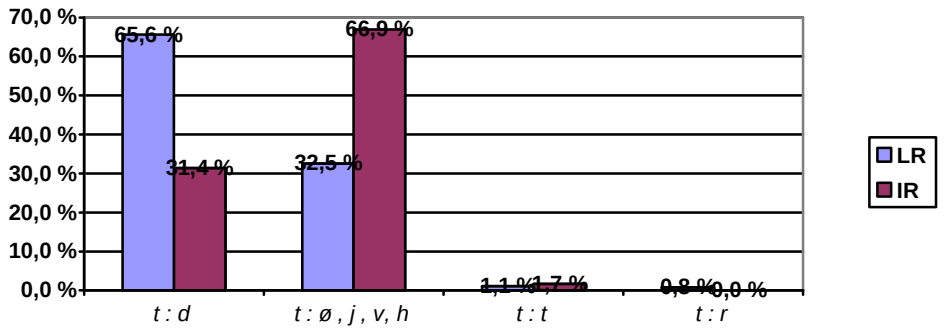

Kun verrataan *t*:n heikon asteen varianttien prosentuaalisia esiintymämääriä, havaitaan, että pylväsparit ovat miltei toistensa peilikuvia. Länsiryhmän tuloksissa näkyy kielellisen kompromissin seuraus: koska läntistä tulomurretta on ollut hankala omaksua, on päädytty neutraaliin yleiskieliseen edustukseen. Kato- ja siirtymä-äänteiden osuudessa näkyvät monet leksikaalistumat ja se, että osa haastateltavista on pysynyt vanhassa lähtömurteisessa kannassaan. Itäryhmän kielenkäyttö on saanut tukea tulomurteesta, eikä muutokseen ole välttämättä ollut tarvetta.

TAULUKKO 9. *ht*-yhtymän edustuminen heikossa asteessa itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

edustus / ryhmä	*hd*		*ø*		*ht*		*hr*		
	f	*%*	*f*	*%*	*f*	*%*	f	%	Σ
IR	32	21,0	119	78,3	1	0,7	-	-	152
LR	169	64,5	83	31,7	7	2,7	3	1,1	262
Σ									414

KAAVIO 3. *ht*-yhtymän edustuminen heikossa asteessa itä- ja länsiryhmässä

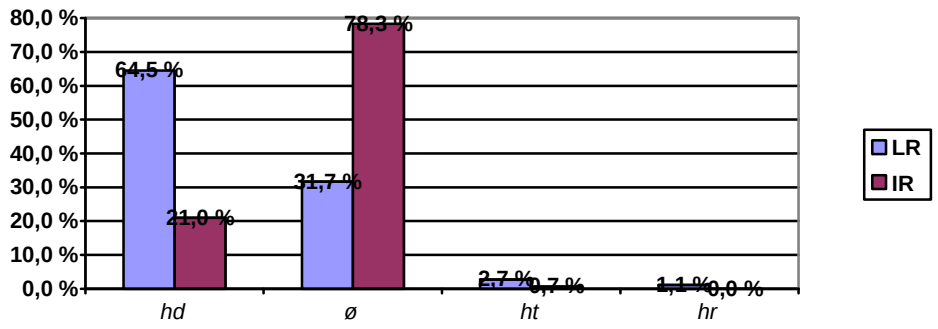

Itäryhmässä katoedustuksen määrä on suurin *ht*-yhtymän heikossa asteessa. Heikki Leskisen mukaan (1974: 366) murrevarianttien esiintyminen juuri *ht*-yhtymässä johtuu siitä, että vaihtelu *ht* : *h* on tutunomaisempi, vaihteleehan konsonanttiyhtymä siinä yksinäiskonsonantin kanssa kuten usein muulloinkin. Paljon radikaalimpi olisi *t* : *ø* -vaihtelu, jossa yksinäiskonsonantilla ei ole materiaalista jatkajaa heikossa asteessa. Länsiryhmässä *hd*-edustuksen osuutta kasvattaa joidenkin haastateltavien miltei yksinomainen *hd*:n käyttö.

6. *ts*-YHTYMÄN ASTEVAIHTELU

ts-yhtymän edustus ja variaatio ovat olleet tutkimuskohteina lähes kaikissa sosiolingvistisissä tutkimuksissa, joita on tehty Suomessa 1900-luvun loppupuolella (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 28).

ts-yhtymän edustus suomen murteissa on hyvin kirjava (Kettunen 1940a: kartta 8). Nykypuhekielessä kehitys on kulkenut niin, että läntinen vaihtelematon *tt* : *tt* ja itäinen astevaihtelullinen *ht* : *t* ovat yhdistyneet *tt* : *t* -vaihteluksi, jonka kvaliteetti (*mettä*) on lännestä ja kvantiteetti (*metän*) idästä (Mielikäinen 1991: 10). Yleiskielen *ts* : *ts* -vaihtelemattomuutta on tavattu vain kaakkoismurteissa (Kettunen 1940a: kartta 8).

Myös *ts*-yhtymän kohdalla on havaittu leksikaalistumista, esimerkiksi sanoissa *katsoa* (*kato, katon, katotaan*), *katsella* (*katella*), *itse* (*ite*) ja *seitsemän* (*seittemän*). Muutos ei kuitenkaan ole tapahtunut itä- tai länsimurteissa kautta linjan, vaan jokin variantti on kivettynyt tiettyihin lekseemeihin. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 28–35.)

Heikki Paunosen mukaan (1981: 131) Helsingin puhekielessä on jo vanhastaan tavattu leksikaalistuneita, murteellisia variantteja tietyistä sanoista (esim. *viitsiä, itse, tarvita, katsoa, katsella, seitsemän*), joiden suuritaajuisuus on voinut osaltaan edistää niiden leviämistä yleispuhesuomeen. Tampereella puolestaan havaittiin 1980-luvulla nuorten naisten käyttävän muita ryhmiä enemmän *ts*:n heikkona vastineena *t*:tä (esim. *ite*). Kaikkien haastateltavien eniten käyttämä *tt*-lekseemi oli *seittemän*. (Jonninen-Niilekselä 1980: 70–72, 78.) Myös NPM:n Jyväskylän osatutkimuksessa (Silvennoinen 1980: 107–115) havaittiin, että *tt*:tä käytetään *katsoa-*, *itse-*, *seitsemän-* ja *etsiä*-sanoissa, mutta savolaismurteiden mallin mukaan *tt* on astevaihtelussa (*kattoa* : *katon*). Etenkin Jyväskylän nuorilla *tt* : *t* näytti olevan vallitseva edustus.

Samansuuntaisia havaintoja on tehty myös pienemmillä paikkakunnilla. Esimerkiksi kaakkoishämäläisessä Artjärven murteessa säilymäedellytyksiä näyttäisi olevan yleispuhekielen kanssa yhtenevillä piirteillä (esim. *seittemän, kattoo*), kun taas useimmat *tt*:lliset heikkoasteiset muodot (esim. *katton* ´katson´) ovat väistymässä (Lappalainen 1996: 23).

Suuritaajuisten leksikaalistumien tartuntakykyisyys näkyy myös karjalaisen siirtoväen kielessä. Varhaisimpia havaintoja *tt* : *t* -vaihtelusta on Raili Jahnukaisen artikke-

lissa, joka käsittelee siirtoväen murteen muuttumista Kokemäellä (1954: 368). Myös Marja-Liisa Heiskasen pro gradu -työ tarjoaa esimerkkejä Parkanon kaukolalaisten käyttämistä *kato-* ja *seittemän* -lekseemeistä (1965: 39–40). Myöhemmissäkin siirtokarjalaisten kieltä käsittelevissä pro gradu -töissä on osoitettu *seittemän-*, *kattoa* : *katon-* ja *ite*-tyyppien leviämiskyky (Tuunanen 1969: 47, 51; Tikkanen 1972: 31–33; Luukkanen 1980: 37, 40–42; Wirtz 1982: 27; Tanskanen 1991: 67–69; Piipponen 1992: 23–25; Vaajala 2004: 33). *tt* : *t* -vaihtelun rinnalla tavataan samoissa sanoissa myös *tt* : *tt* -vaihteluttomuutta erityisesti hämäläismurteisille alueille asutetuilla (Tikkanen 1972: 31–32; Luukkanen 1980: 41–42; Piipponen 1992: 24–25). Suuritaajuisten leksikaalistumien esiintymiseen siirtokarjalaisten kielessä ei kuitenkaan näyttäisi juurikaan vaikuttavan uuden asuinseudun itä- tai länsimurteisuus tai *ts*:n tietynlainen edustuminen muuttajan lähtömurteessa.

Myös Pirkko Nuolijärven väitöskirjassaan tutkimien pohjalaisten ja savolaisten Helsinkiin muuttajien puheessa on havaittavissa taipumusta leksikaalistumiseen *ts*-yhtymän sisältävissä sanoissa. Leksikaalistumisen luonne on kuitenkin erilainen eri sanoissa. Samalla kannalla muuttajat ovat vain sanassa *seittemän*, jota he käyttävät yhtä paljon. Pohjalaiset ovat vahvassa asteessa säilyttäneet murteellisen *tt*-variantin (*itte, kattoa, kattella, mettä*), kun taas savolaisilla vahvan asteen variantit ovat *ts* ja *tt* helsinkiläisen mallin mukaan. Heikossa asteessa savolaiset ovat voineet helsinkiläispuhekielen tuen ansiosta säilyttää *ite-*, *kato-* ja *katella*-muotonsa, ja myös pohjalaiset ovat omaksuneet yhä enemmän uutta *t*:llistä varianttia *katsoa-* ja *itse*-sanojen heikkoasteisiin muotoihin. (1986: 120–123.)

Hannu Tuisku on puolestaan tehnyt pro gradu -työssään (1986: 53–56) huomioita Rovaniemeltä ja Sodankylästä Tampereelle muuttaneiden kielestä. Tuiskun haastateltavat ovat säilyttäneet vahvassa asteessa murteellisen *tt*-variantin (*seittemän, itte, kattoa, kattella*), mutta heikossa asteessa vaihtelemattoman *tt*:n rinnalle on tullut *t*-variantti, jonka kaikki esiintymät ovat *katsoa-* ja *itse*-sanojen muotoja. Näin ollen osa Tuiskunkin haastateltavien esimerkeistä on suuritaajuisia leksikaalistumia, joiden käyttöä myös Tampereen puhekieli tukee.

6.1. *ts*-yhtymän edustus heikossa asteessa

Tyypillisinä idän ja lännen vastakohtaisuuden ilmentäjinä on pidetty kirjakielen *ts*:n murteellisia vastineita: idässä *mehtä*, *kahtoo* jne., lännessä *mettä*, *kattoo* (Rapola 1969: 38). Erityisesti suomen itämurteissa *ts*-yhtymän edustus on ollut kirjavaa (Kettunen 1940a: kartta 8). Aila Mielikäinen on tutkimustensa perusteella tarkentanut kuvaa *ts*-yhtymän nykyedustuksesta eri murteissa ja osoittanut, että nykypuhekielessä on merkkejä itäisen ja läntisen tyypin yhdistymisestä eli *mehtä* : *metän* + *mettä* : *mettän* = *mettä* : *metän*. Mielikäinen toteaa, että *t* on tarttunut ensiksi *itse*-pronominiin (*ite*) sekä *katsoa*-verbiin (*kato-*) ja sen johdokseen *katsella* (*katella*). (1991: 10,12.)

Miltei koko Etelä-Savossa *ts*-yhtymän vastineena esiintyy yleissavolainen *ht*. Heikossa asteessa sitä vastaa *t*, *h*, tai *ht* (Mielikäinen 1981a: 129). Mielikäisen mukaan Kettusen kartassa 8 (1940a) on epätarkkuutta juuri *ht* : *t* ~ *h* -vaihtelussa. Pohjoisessa ht : h ei ulotu niin kauas, kuin Kettunen on merkinnyt, ja etelässä alue on liian suppea, sillä Etelä-Savon länsilaita on jo *ht* : *t* -aluetta. (1991: 10.) Nykytilanne osoittaakin, että *ht* : *t* on ollut ekspansiivinen. Etelä-Savon murteissa se on leviämässä sekä *ht* : *h*- että *ss* : *s* -vaihtelun sijaan. (Mielikäinen 1981a: 133.)

ss : *s* ~ *ss* -vaihtelua on pidetty *ts*-yhtymän tyypillisenä eteläsavolaisena vastineena, sillä se on valtaedustuksena Mikkelin, Ristiinan ja Anttolan murteissa (mts.127). Etelä-Savon eteläiset kunnat kuuluvat puolestaan kokonaan *tt* : *t* -vaihtelun alueeseen (mts. 135).

Myös Kettusen lounaismurteisiin *ts*:n vastineiksi merkitsemät yksinäisspirantti ja geminaattaspirantti (1940a: kartta 8) ovat väistyneet *tt* : *t* -edustuksen tieltä (Rapola 1966: 185). Murteenseuruututkimukseen Eurajoella 1990-luvulla haastatellut eri-ikäiset aikuiset olivat *tt* : *t* -vaihtelun kannalla (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 28–29).

Aunuksessa ts:n astevaihteluun on vaikuttanut venäjän kielen fonetiikka, ja *ts*:n astevaihtelua on merkitty monin tavoin: *t'ś* : *ʻt'ś* (~*ś*); *t's'* : *ʻt's'* (~*s*) (Kettunen 1940a: kartta 8); *t't'ś* : *ʻt'ś* (*t't'ś* : *ʻt's*) (Ojansuu 1918: 45); *t't'ś* : *ʻt'ś* (Leskinen 1998: 379).

6.2. *ts*-yhtymän esiintyminen aineistossa

Kuten edellä on osoitettu, yleiskielen *ts*-yhtymän nykyastevaihtelulle on ominaista leksikaalistuminen eli se, että vaihtelu on sidoksissa sanastoon. Toisaalta on myös sanoja, joista käytetään vain vaihtelematonta *ts*:llistä asua. Niinpä laskelmista on jätetty pois *katsoa*-verbin johdokset *katsastus, katse, katselmus*, sanat *itsenäinen, isännöitsijä, neitsyt, patsas, ratsu, ruotsalainen, ruotsinkielinen, vitsa, vitsi, vitsikäs* sekä slangisanat *putsata* ja *putsi*. Pois on jätetty myös erisnimet *Konevitša* / *Konevitsa*, *Mantši* / *Mantsi*, *Mantšila* / *Mantsila* (myös asussa *Manssila* / *Manššila)*, *Onatšu, Otšukka, Pantšu, Retšu, Ruotsi, Vitsala, Värtsilä* sekä karjalankieliset sanat *sultsina* 'sulhaspiirakka', *tripatška* 'venäläinen kyykkytanssi' (myös asussa *ripatška*, verbimuotona *ripatškoi*), *tšakata* 'moittia, torua', *tšasouna* 'rukoushuone' (myös asussa *sasouna)*, *tšilkata* 'lyödä', *tšuaju* 'tee', *tšupukka* 'ohrajauhoista tehty leivonnainen'. Mukaan ei myöskään ole otettu omaperäisiä muodosteita *tantsit* 'tanssit', *tantsia* 'tanssia' ja *mantšhukkoita* 'mansikoita'[2]. *ts*:n astevaihtelu 1. ja 2. tavun rajalla ja kauempana sanassa on käsitelty samassa luvussa tapausten vähäisyyden vuoksi.

Saatujen tulosten perusteella myös tässä aineistossa *ts*-yhtymän astevaihtelua leimaa kirjavuus, valtaosa esiintymistä 1. ja 2. tavun rajalla on suuritaajuisten *seitsemän, metsä, katsoa, katsella* ja *itse* -lekseemien muotoja, ja etenkin itäryhmässä on siirrytty käyttämään yleiskielistä *ts*-varianttia. Myös Eila Korpela, joka on tutkinut karjalan kielen säilymistä Suomussalmen vienalaiskylissä, on havainnut, että monet puhujat käyttävät rinnan kaikkia mahdollisia *ts*-yhtymän variantteja (1991: 68).

Länsiryhmässä vahvan asteen päävariantti 1. ja 2. tavun rajalla on *tt*, mutta esiintymien määrää nostavat RM1:n lukuisat *tt*-esiintymät samoista sanoista (esimerkiksi 26 *mettä*-sanaa). Toiseksi suosituin variantti on *ts*, josta on useita esiintymiä tasaisesti kaikilla haastateltavilla. *tš*-affrikaatan säilymäedustuksia on vahvassa asteessa kolmanneksi eniten, tosin vain RN1:llä ja RN3:lla, heikossa asteessa myös RM1:llä ja RN2:lla.

Heikossa asteessa länsiryhmän käytetyin variantti 1. ja 2. tavun rajalla on *t*, jonka osuus, yli kaksi viidesosaa esiintymistä, on yhtä suuri kuin *ts*:n ja *tš*:n osuudet yhteensä. *tš*-esiintymiä on toiseksi ja *ts*-esiintymiä kolmanneksi eniten. *tt*-variantista on puoles-

[2] Eräs haastateltava käytti myös sanaa *mandjoimoa* 'mansikkamaa'. Vrt. Mielikäinen 1981: 132.

taan heikossa asteessa vain joitakin esimerkkejä. Kauempana sanassa *ts* edustuu *tš*:nä sekä vahvassa että heikossa asteessa, mutta vain karjalankielisissä sanoissa.

(91) *mää leikkasin mull ol* ***liŋkkuveitti*** (RM1)
(92) *mä* ***kattosin*** *että -- mitäs tuolla oikee on* (RM2)
(93) *siinä kannom päässä* ***kattelin*** (RM2)
(94) *aamulla kun* ***seitsemäks*** *täyty mennä* (RN2)
(95) *nyt ei olla* ***pätšii*** [uunia] *mis piirailo paistetaa* (RN1)
(96) *tukit kuorittii* ***metäs*** *paikam pääl* (RM1)
(97) *meil ov virboi* ***vitšat*** *ja myö tullaa virboittamah teitä* (RN3)
(98) *sitä* [tapaa mennä naimisiin] ***kutsuttiin*** *hypyllä menemiseksi* (RN2)
(99) *täytyy ymmärtää, ettei sillai* ***ittelle*** *mitään laiteta* (RN2)
(100) *mä,* ***harkittej*** *ja jos mä ni mä laita paperit heti vetämään* (RM2)
(101) *pääsiäisen jälkeen* ***ruadentšat****. se vainajiem muistelupäivä* (RN1)

Itäryhmässä sekä vahvan että heikon asteen päävariantti 1. ja 2. tavun rajalla on selvästi *ts*. Muista varianteista on hajaesiintymiä eri haastateltavilla, niin että vahvassa asteessa toiseksi käytetyin variantti on *tt*, heikossa asteessa *t*. Heikossa ja vahvassa asteessa on yhteensä alle kymmenen lähtömurteista *tš*:n säilymätapausta, jotka ovat kahdella oppaalla, MN1:llä ja MN2:lla.

Vahvassa asteessa *ht*-variantin osuus kummassakin ryhmässä on marginaalinen, sillä esiintymiä on koko aineistossa vain neljä. Eila Korpelan haastattelemilla Suomussalmen vienalaiskylien karjalaisilla *ts*:n yleisimpiä vastineita ovat *ts* ja juuri *ht*, joka on myös ympäröivien Kainuun savolaismurteiden edustus (1991: 68).

Eri varianttien esiintymämäärät jäävät itäryhmässä yleisemminkin selvästi pienemmiksi kuin länsiryhmässä, mikä vaikeuttaa luotettavien päätelmien tekoa. Kauempana sanassa *ts* edustuu *tš*:nä ja *ts*:nä, joka on päävariantti. Useimmat tapausesimerkit ovat vahvasta asteesta.

(102) *sieltä junasta oli, lähettävä* ***metsään*** (MM2)
(103) *sitte oli* ***etsittävä*** *työtä* (MM2)
(104) *sitä ei tullut oikeastaan* ***katseltua*** *sillä silmällä* (MN3)
(105) *vanhemmat -- kävi* ***kattomassa*** *päivätanssia* ***itekki*** (MN2)
(106) *appi* ***kutšui*** *ahkivoksi* [lihavaksi ihmiseksi] (MN1)
(107) *niitä sanottii* ***kitzuks*** *niitä kuoreesta, -- ni mie aina sanon että voi voi aina sitä* ***kitzuu*** [pieni uunissa kuivattu kala] (MN2)
(108) *sitte tarjotaa* ***kulitšaŋ*** *kanssa, se* ***kulitša*** [vehnäinen pääsiäiskakku] *tehhää sellane, iso niiŋku leipä* (MN2)

(109) *oli -- lähettävä -- **ansaitsemaan** sitä jokapäiväistä leipää* (MM1)
(110) *joka ainoan omaisen ja tuttavan käynnistähän **iloitsee*** (MN3)
(111) *minä sit olin siellä **kahtomassa*** (MN2)
(112) *kolkytviis vuotta ja **seihtemäj** ja puol' kuukautta* (RM1)

Länsiryhmän RM1:n yksinäinen *ht*-esiintymä voisi olla muistuma Luoteis-Laatokan Kurkijoelta (ks. Leskinen 1963: 190–191), missä RM1 asui kolmisen vuotta ennen Raumalle muuttoa.

Kaikki heikkoasteiset *t*-tapaukset ja lähes kaikki vahvan ja heikon asteen *tt*-tapauksista ovat suuritaajuisten *katsoa-*, *katsella-*, *metsä-* ja *itse*-sanojen esiintymiä. Aineistossa esiintyy myös runsaasti vahva-asteisia *seittemän*-lekseemejä. Myös kaikki vahvan asteen *ht*:lliset esiintymät ovat *katsoa-* ja *seitsemän*-lekseemien muotoja. Kaiken kaikkiaan yleiskielen *ts*:n astevaihtelutapauksista suuritaajuisten lekseemien osuus vahvassa asteessa on neljä viidesosaa, heikossa asteessa hieman yli kolme viidesosaa.

Aineiston kaikki prolatiivimuodot (6) esiintyvät länsiryhmässä. Puolet on *ts*:llisiä, puolet *tt*:llisiä. Lounaismurteiden *tt* : *t* -vaihtelun perusteella (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 28–29) myös prolatiivi on *tt*:llinen (*ylitte*). Vastaava aunuksen prolatiivimuoto on Kettusen mukaan (1940, kartta 10) *ylit'ši*, *ylit's'i*. Genetz on kuitenkin todennut, että aunuksessa prolatiivi on *tti-*, *ti*-päätteinen, esim. *ylitti* (1884: 150). Jos aunuksessa on vallinnut kuvatunlainen kahtalaisuus, länsiryhmän haastateltavien on ollut helppo omaksua sekä yleiskielen että tulomurteen mukaiset prolatiivimuodot.

(113) *sitte vihille, kun oli kuulutukset käyty ja kaikki **läpitte*** (RN2)
(114) *kahdenkymmenen kilometrin **ylitte** ehkä voi olla sitä* (RM2)
(115) *hän* [rovasti] *ilmoitti **kirjeitse** sitte* (RN1)
(116) *tuli **maanteitse** -- neljätoist kilometrii p a l o j ä r v e n kyläh* (RN1)

6.3. Kooste yleiskielen *ts*-yhtymän astevaihtelusta

Taulukossa 10 on esitetty yleiskielen *ts*-yhtymän astevaihtelu absoluuttisina lukuina ja prosentteina. Suomen yleiskielelle ja murteille fonetiikaltaan vieraiden karjalankielisten konsonanttiyhtymien tunnistaminen ei ole ollut aivan ongelmatonta. Kuulohavaintojeni perusteella haastateltavien kielessä ei esiinny enää aunuksen *t't'š* : *ʹt'ś*-vaihtelua, vaan sitä vastaa heikossa ja vahvassa asteessa *tš*, jonka kanssa samaan ryhmään on taulukoinnissa laskettu harvalukuiset *t'š*- ja *tz*-esiintymät.

Heikki Leskisen tutkimilla Luoteis-Laatokan Kurkijoen siirtokarjalaisilla yleiskielen *ts*:n vastine *t'ts* on ollut lähellä *ts*-yhtymää, ja hänen mukaansa tämä äänteellinen yhdenmukaisuus lienee määrännyt kehityksen suunnan: vanha edustus on kadonnut ja yleiskielen *ts*:n puhekielisenä vastineena on *ts* ~ *t's* (1974: 376). Ehkä myös entisten salmilaisten *tš* ~ *t'š* -edustus on samanlainen välivaihe matkalla kohti yleiskielistä *ts*-varianttia.

TAULUKKO 10. *ts*-yhtymän astevaihtelu itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

	Vahva aste								
Variantti	*tš* (*t' š, t z*)		*ts*		*tt*		*ht*		Σ
ryhmä	f	%	f	%	f	%	f	%	
LR	24	17,0	36	25,5	80	56,8	1	0,7	141
IR	6	11,8	33	64,7	9	17,6	3	5,9	51
Σ	30	15,6	69	35,9	89	46,4	4	2,1	192
	Heikko aste								
Variantti	*tš* (*t' š, t z*)		*ts*		*tt*		*t*		Σ
ryhmä	f	%	f	%	f	%	f	%	
LR	21	25,6	17	20,7	8	9,8	36	43,9	82
IR	3	10,3	19	65,5	1	3,5	6	20,7	29
Σ	24	21,6	36	32,4	9	8,1	42	37,9	111

Taulukon mukaan *ts* on jo itäryhmän pääedustus heikossa ja vahvassa asteessa ja käytetyimpiä variantteja myös länsiryhmässä. *tš*-variantti on säilynyt varsin hyvin kummassakin ryhmässä nimenomaan karjalankielisissä sanoissa, mutta on vaikea sanoa, käyttävätkö haastateltavat sitä laajemminkin sanastossaan, sillä yhteensä neljä viidesosaa *tš*-esiintymistä on joko karjalankielisiä sanoja tai suuritaajuisia lekseemejä (*katsoa, katsella, seitsemän, itse, metsä*). Kaikista esiintymistä *tš*:llisten muotojen osuus on yhteensä hieman alle viidesosa. Määrä on lähes sama kuin Riitta Korpelalla, jonka laskelmien mukaan *ts* on säilynyt hieman yli viidesosassa tapauksia karjalan kielen mukaisena affrikaattana Suomussalmen vienalaiskylissä (1991: 68).

Taulukosta selviää myös, että länsiryhmässä yleiskielen *ts*-yhtymän keskeisimmät vastineet vahvassa ja heikossa asteessa ovat *tt* ja *t*. Myös näiden varianttien kohdalla sanaston merkitys on suuri, sillä muutamaa tapausta lukuun ottamatta kaikki länsi- mutta

myös itäryhmän *tt*- ja *t*-esimerkit ovat mainittujen suuritaajuisten lekseemien esiintymiä. Näin ollen myös *tt*:n ja *t*:n esiintyminen haastateltavien muussa sanastossa jää epäselväksi. Räisäläläisten siirtokarjalaisten kielenkäyttöä selvitellessään Raili Jahnukainen on jo 1954 havainnut *tt*:n tartuntakykyisyyden. Joillakin Kokemäen räisäläläisillä esiintyi jopa enemmän *tt*:llisiä kuin *ts*:llisiä muotoja, vaikka yleiskieli on tukenut lähtömurteen vaihtelemattoman *ts*:n käyttöä. (1954: 368.)

Tulokset osoittavat myös, että savolaisperäinen *ht*-variantti ei ole ollut tartuntakykyinen. Itäryhmässä tavataan vain yksittäisiä *ht*-esiintymiä, jotka lähes puuttuvatlänsiryhmästä. Kaiken kaikkiaan eri varianttien esiintymämäärät jäävät varsin pieniksi, erityisesti itäryhmässä, joten lukujen perusteella tehdyt päätelmät ovat vain suuntaa-antavia. Myöskään ryhmien yhteenlasketuista varianttien esiintymämääristä lasketut prosentit eivät anna aivan oikeaa kuvaa eri varianttien suosituimmuudesta itä- ja länsiryhmässä.

Oheinen kuvio havainnollistaa vielä kertaalleen *ts*:n astevaihtelun aineistossa.

KAAVIO 4a. *ts*-yhtymän astevaihtelu itä- ja länsiryhmässä, vahva aste.

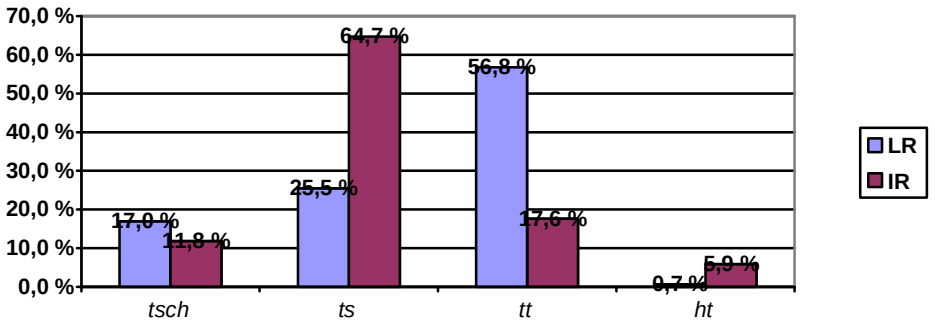

KAAVIO 4b. *ts*-yhtymän astevaihtelu itä- ja länsiryhmässä, heikko aste.

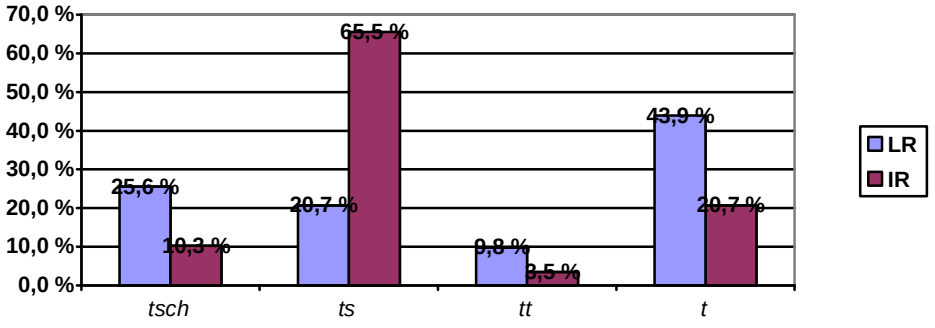

7. GEMINAATIO

Murteentutkimuksessa geminaatio tarkoittaa konsonantin pidentymistä, useimmiten kahdentumista, pitkän vokaalin tai pitkän arvoisen diftongin edellä. Suomen murteissa voidaan erottaa kolmenlaista geminaatiota: yleisgeminaatio, lounaismurteiden erikoisgeminaatio ja itämurteiden erikoisgeminaatio. (Palander 1987: 9.)

Yleisgeminaatiossa konsonantti pidentyy lyhyen painollisen tavun jäljessä pitkän vokaaliaineksen edellä, esimerkiksi *pittää* ’pitää’, *tullee* ’tulee’ ja *sannoo* ’sanoo’ (Rapola 1966: 25–26). Itämurteiden erikoisgeminaatiossa konsonantti pidentyy pitkän vokaaliaineksen edellä tavuasemasta ja edeltävän tavun kestosta riippumatta, esimerkiksi *pelttoo* ’peltoa’, *paremppaa* ’parempaa’ (mts. 32–33). Lounaismurteiden erikoisgeminaatiossa *k*, *p*, *t* ja *s* ovat kahdentuneet pitkän vokaaliaineksen edellä riippumatta siitä, onko edellinen tavu painollinen vai painoton, vokaaliin tai konsonanttiin päättyvä ja vokaaliltaan lyhyt tai pitkä, esimerkiksi *ruakka* ’ruokaa’, *ylppi* ’ylpeä’ (mts. 30).

Laajalevikkisin geminaatioilmiöistä on yleisgeminaatio (Kettunen 1940a: kartta 2; Rapola 1966: 25). Harri Mantilan mukaan (1997: 14) yleisgeminaatio kuuluu laaja-alaisiin puhekielisyyksiin, jotka eivät esimerkiksi noudata useinkaan itä- ja länsimurteiden rajaa. Suuren levinneisyyden vuoksi laaja-alaisten puhekielisyyksien piirteet ovat edelleen varsin hyvin edustettuja nykyisessäkin puhutussa suomessa. Maaseudulla piirteet edustuvat varsin vahvoina, mutta ovat kaupungissa jonkin verran kartettavia.

Uusimmat murteenseuruuhankkeen tutkimuksen tulokset osoittavat yleisgeminaation nykyvahvuuden. Itämurteissa yleisgeminaatio on vahva, jopa vahvistumassa, ja myös peräpohjalaisissa murteissa hyvin elinvoimainen piirre. Alasatakuntalaisessa Alastaron pitäjässä yleisgeminaatio on niin ikään yleinen ilmiö puhekielessä. Eteläisessä Suomessa yleisgeminaatio on kuitenkin hieman heikkenemässä, erityisesti Pälkäneellä. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 46–51.)

Tampereen seudun hämäläismurteiden yleisgeminaatiota tutkineella Kari Nahkolalla oli 1980-luvun lopulla (1987: 125) varsin pessimistinen käsitys yleisgeminaation säilymisestä. Hänen mukaansa syynä yleisgeminaatiokehityksen pysähtymiseen murteissa on yleiskieli, jonka vaikutuksesta eri puolilla murteitamme on pyrkimyksiä yleisgeminaation peruuttamiseen ja piirteen etenemisen estämiseen. Nahkola on pitänyt myös puhujan ikää tärkeänä tekijänä reagoitaessa murteeseen tulevaan muutokseen. Eri-

tyisesti nuoret ovat herkkiä omaksumaan puheeseensa uusia muotoja, kun taas keski-ikäisten ja vanhojen kielenkäyttöön uusien muotojen on paljon vaikeampi juurtua.

Seuruututkimuksen tulosten perusteella kehitys ei välttämättä kulje näin suoraviivaisesti. Esimerkiksi itämurteiden erikoisgeminaation alueella Lapinlahdella ja lounaismurteiden erikoisgeminaation alueella Eurajoella lapset osoittavat muutoksen merkkejä, mutta itämurteiden erikoisgeminaatioalueilla Liperissä ja Sotkamossa nuorten geminointi on voimakkaampaa kuin keski-ikäisten. Yleisgeminaation variaation muutos onkin esimerkki siitä, että sama variantti voi jollain seudulla ja jossain ryhmässä olla hyvinkin vahva, kun taas toisaalla siitä ollaan luopumassa.(Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 51–55.)

Marjatta Palander toteaa yksilömurteen seuruututkimuksessaan (2005: 313–314), että iän lisäksi ratkaisevinta on kielellisten kontaktien ja ympäristön puhekielen mallin muuttuminen. Eräät kielenpiirteet voivat yleiskielistyä vielä aikuisiässäkin, kun taas toiset säilyvät ennallaan tai jopa muuttuvat murteellisemmiksi iän myötä. Palanderin mukaan säilymiseen ja muuttumiseen vaikuttavat aina jossain määrin tietoiset valinnat. Syynä yleisgeminaation vähenemiseen erityisesti geminaatioalueen kaupungeissa voisikin olla yleisgeminaation selvä tiedostaminen leimallisena murrepiirteenä (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 46).

Tampereen puhekielen tutkimuksessaan (1980: 117) Kaija Jonninen-Niilekselä havaitsi aiemmin elävänä prinsiippinä vaikuttaneen yleisgeminaation alkaneen stigmatisoitua 1950-luvulta lähtien. Geminoitumisesta on ehkä tullut kielellinen piirre, jolla on haluttu ilmaista maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden välistä eroa. Helsingin savolaismuuttajia käsittelevässä tutkimuksessaan myös Pirkko Nuolijärvi on todennut (1986: 59), että maalaisuuden leimaa välttääkseen muuttajat ovat luopuneet yleisgeminaatiosta lähes täysin.

Jos yleisgeminaatiosta muuten on luovuttu, se näyttää geminaatioalueilta muuttaneilla ja geminaatioalueilla asuvilla pysyvän kuitenkin hengissä leksikaalistumien ansiosta (Silvennoinen 1980: 91; Nuolijärvi 1986: 58; Nahkola 1987: 101; Makkonen 2003: 36). Syynä leksikaalistumien säilymiseen voisi Silvennoisen mukaan olla geminoituneeseen sanaan liittyvä affektiivisuus ja sanan saama ylimääräinen painokkuus (1980: 92). Ehkä samasta syystä suuritaajuisia lekseemejä ovat alkaneet käyttää muuttajat, esimerkiksi opiskelijat, joiden kielestä geminaatio aiemmin on puuttunut (ks. Pigg 2006: 75).

Suuri osa tutkituista siirtokarjalaisista on puolestaan lähtöisin Luoteis-Laatokan geminaatioalueilta. Yleisgeminaatio on säilynyt hyvin tai jopa erinomaisesti niillä, erityisesti iäkkäimmillä muuttajilla, jotka ovat saaneet yleisgeminaation käytölle tukea uuden asuinalueen murteesta (Leskinen 1974: 363). Sama ilmiö on havaittu myös useissa pro gradu -töissä (Hulkkonen 1979: 162; Piipponen 1992: 28; Vaajala 2004: 23).

Jos yleisgeminaatio ei ole kuulunut siirtokarjalaisen muuttajan lähtömurteeseen, ei hän myöskään uudella kotiseudullaan ole alkanut käyttää geminoituneita muotoja, vaikka puheessa voi satunnaisesti esiintyä esimerkiksi *mittää, pittää* -tyyppisiä leksikaalistumia (Tanskanen 1991: 57).

Geminaation yhteydessä voidaan puhua foneettisesta ja fonemaattisesta geminaatiosta. Foneettisehtoisen geminaation lähtötilanteessa ei esiinny geminaatiota, vain yksinäiskonsonantteja ja geminaattoja. Geminaatiomuutoksen edetessä geminaatioasemassa oleva konsonantti voi jo pidentyä jonkin verran. Kun geminoituneet konsonantit ovat siirtyneet alkuperäisten geminaattojen sarjaan eli äänteenmuutos on ehtinyt päätökseen, on kyse fonemaattisesta geminaatiosta. (Palander 1987: 13–14.)

Tässä työssä käytetään karkeistettua geminaation merkintätapaa. Konsonantit merkitään joko yksinäiskonsonanteiksi tai geminaatoiksi, joten geminoitumisen mahdollisia väliasteita ei ole eritelty.

Käsittelen aluksi aineistossa esiintyviä geminaation lajeja, joista ensimmäinen ja tärkein on yleisgeminaatio. Vähäisten esiintymämäärien vuoksi tarkastelen samassa luvussa sekä 1. ja 2. tavun rajalla että sivupainollisen tavun jäljessä esiintyvää geminaatiota. Lounais- ja itämurteiden erikoisgeminaation vähäiset esiintymät on käsitelty samassa luvussa. Omassa luvussaan käsitellään kiistanalaista liitepartikkelien yhteydessä esiintyvää geminoitumista.

7.1. Yleisgeminaation edustuminen ja esiintyminen aineistossa

Yleiskielessä eikä myöskään aunuksessa esiinny geminaatiota, kun taas Rauman seutu on lounaismurteiden erikoisgeminaation aluetta (Kettunen 1940a: kartta 2). Etelä-Savon murteet jakautuvat yleisgeminaation perusteella kahtia. Suurin osa alueesta kuuluu fonemaattisen geminaation piiriin, mutta kolmessa länsi- ja lounaiskulman pitäjässä kon-

sonantin kesto vaihtelee lyhyestä konsonantista täyteen geminaattaan. (Mielikäinen 1981a: 172–173.)

Yleisgeminaation esiintyminen haastateltavien kielenkäytössä on suurelta osin odotuksenmukaista. Haastateltavista muut paitsi RM1 ovat säilyttäneet hämmästyttävän hyvin geminoitumattomuuden, mikä lienee yleiskielen antaman tuen ansiota. Ryhmäkohtaiset geminoitumattomien tapausten prosenttiosuudet voivat kuitenkin antaa harhaanjohtavan kuvan yksittäisen haastateltavan kielenkäytöstä. Tulosten perusteella geminoitumattomuus on voimakkaampaa itäryhmässä (84.5 %) kuin länsiryhmässä (78.3 %). Länsiryhmässä kuitenkin muilla paitsi RM1:llä esiintyy vain yksittäisiä geminoitumia, joista enin osa on suuritaajuisia leksikaalistumia (*mittään*, *pittää*). Ryhmän vanhin RN1 ei käytä lainkaan geminoituneita muotoja. Länsiryhmän jakaumaa vinouttaa RM1:n tulos, sillä yleisgeminaatio on hänellä yhtä vahvaa kuin muilla geminoitumattomuus. RM1:n yllättävää tulosta on vaikea selittää, sillä yleisgeminaatio ei ole kuulunut hänen lähtö- eikä tulomurteeseensa, ei myöskään yleiskieleen. Kuvatunlaisen tilanteen tulisi pikemminkin edistää piirteen häviämistä kielenkäytöstä (ks. Leskinen 1974: 376).

Itäryhmän kokonaistulokseen vaikuttaa toisaalta se, että vanhin ja nuorin haastateltavista, MN1 ja MM2, eivät käytä lainkaan geminoituneita muotoja, ja toisaalta se, että RM1:tä lukuun ottamatta yleisgeminaatiota käyttävät eniten MM1, MN2 ja MN3. Heilläkin geminaatioesiintymiä on enimmillään alle kolmasosa kaikista tapauksista. Esiintymistä kolmannes on leksikaalistumia.

(117) *eno aina vei* ***venneellä*** *miut siihe laiturii* (MN2)
(118) *viis kuus, lasta* ***parraastaaj*** *ja jopa enemmäŋki, perheessä* (MM1)
(119) *ku tulin kotiin en päässyt, ku justii ovesta* ***sissää*** (MN3)
(120) *ei ollu ku semmone* ***rukkoushuone*** *ku sanovat* ***tsassouna*** (RM1)
(121) ***kevvääl*** *se läks tagas v e n ä j ä l l e -- et sai* ***vappaast*** *kulgii* (RM1)

Nahkolan mukaan (1987: 186) geminaatio on muutoksena huomaamattomampi sivupainon jäljessä. Huomaamattomuus on kuitenkin edistänyt geminaation pureutumista kielisysteemiin vähittäisen vahvistumisen avulla, vaikka frekvenssit ovatkin pieniä pääpainon jälkeiseen geminaatioon verrattuna.

Tässä työssä sivupainon jälkeisiä tapauksia on itäryhmässä hieman yli kymmenen prosenttia kaikista geminoitumista, länsiryhmässä - käytännössä RM1:llä - niiden osuus on puolet tästä määrästä. Lukumääräisesti geminoitumia on kuitenkin yhtä paljon kum-

massakin ryhmässä. Itäryhmän tapauksista muut paitsi yksi ovat liitepartikkelien geminoitumia.

(122) *ensinnäki* ***alotettaa*** *paastolla* [pääsiäiseen valmistautuminen] (MN2)
(123) *piti olla puhistamassa* [kaloja] -- *kuuen* ***vanhanakkii*** (MM2)
(124) *hän* ***olevinnaa*** *oli siel sanottii jos ol' rikas ni pohat* (RM1)
(125) *se pääs sinne maantiev vieree ja taas rupes* ***odottammaa*** (RM1)

RN1:llä ja RM1:llä esiintyy myös kaakkoismurteille ominaisia geminaatiomuotoja (ks. Leskinen 1963: 28–29. Geminoitumisen edellytyksistä ks. Rapola 1966: 138–140). Genetzin mukaan (1884: 149) myös aunuksessa *harakkoi*-tyyppinen partitiivi on mahdollinen.

(126) *ei ollu miŋkäännäkösii* ***kaivinkonnei*** *ei mittää* (RM1)
(127) *ol' oikee suur juhlailta ku hyö söivät niitä perunii ja* ***silakkoi*** (RN1)

Geminaatiomuodoista yleisgeminaation suurempi esiintyvyys itäryhmässä voisi selittyä sillä, että yleisgeminaatio on konsonanttisysteemissä vähemmän radikaali muutos kuin esimerkiksi lounaismurteiden tai itämurteiden erikoisgeminaatio. Yleisgeminaatio on lisäksi laajimmalle levinnyt geminaatiolaji, jota esiintyy jonkinasteisena kaikissa itämurteissa (Palander 1987: 10). Myös suuritaajuiset leksikaalistumat ovat voineet madaltaa kynnystä yleisgeminaation käyttöön.

7.1.1. Liitepartikkelien yhteydessä esiintyvä geminoituminen

Aila Mielikäinen on erottanut omaksi lajikseen $i^x \sim \bar{\imath}^x$ -liitepartikkelia edeltävän geminoitumisen (1981a: 180–184)[3]. *kin*-liitepartikkelin heikko vastine -*ī* esiintyy Etelä-Savon murteissa alkuperäisen tai sekundaarin loppukonsonantin jäljessä (**ol'lī* << **oliγik*) ja aiheuttaa yleensä tämän geminoitumisen tavuasemasta riippumatta. Erityisasemassa on kuitenkin *n*, sillä siinä geminaatta edustaa suhteellisen alkuperäistä kantaa (*minunnī* pro *minuŋŋi* << *minungik*) ja on siksi aina geminaatallinen.

[3] Marjatta Palander pitää tällaista liitepartikkelia edeltävää geminoitumista itämurteiden erikoisgeminaation piiriin kuuluvana ilmiönä (1987: 158–166).

(128) *alko lähtee kottiisa -- kuka seuraavana päivänä kuka* ***millonnii*** (MN2)

Seuraavassa myös kaksi muuta liitepartikkeleihin liittyvää esimerkkiä, jotka kuitenkin kuuluvat yleisgeminaation piiriin.

(129) *tavallista vaan niiku se* [koulunkäynti] *on* ***tännääp*** *päevänä* (MM1)
(130) *mentiin ihan samal viisii, kotona ku* ***muuttii*** (MM1)

Oheiset MM1:n ja MN2:n liitepartikkelin etiset geminoitumat ja geminoituneiden lekseemien kirjo – RM1:n esiintymiä lukuun ottamatta – voisivat kertoa yleisgeminaation tartuntakykyisyydestä, jota eteläsavolainen tulomurre on tehostanut.

7.2. Lounaismurteiden ja itämurteiden erikoisgeminaation esiintyminen aineistossa

Aineistossa tavataan vain yksittäisiä lounaismurteiden erikoisgeminaation ja itämurteiden erikoisgeminaation mukaisia muotoja. Kaikki tällaiset muodot, joita on yhteensä kuusi, esiintyvät länsiryhmän RM1:llä. Niiden osuus länsiryhmän geminoitumista on muutamia prosentteja. Länsiryhmän haastateltavat ovat ehkä pitäneet tulomurteensa geminaatiota hankalana omaksua tai tarpeettomana opetella, koska he ovat voineet pitäytyä lähtömurteensa edustuksessa.

(131) *kuhaa ja haukii ja ahventa ja särkii ja* ***semmossii*** (RM1)
(132) *morsiimeη kotona oli läksiäiset, siel'* ***juottii*** *ja syötii* (RM1)

Mielikäisen mukaan (1981a: 217–218) itämurteiden erikoisgeminaatiosta on jo selviä merkkejä Etelä-Savossa, mutta esimerkit eri puolilta aluetta ovat hajanaisia. Itäryhmässä ei kuitenkaan esiinny itämurteiden erikoisgeminaatiota, josta ainoa esimerkki tavataan RM1:llä.

(133) *suolattii talvekski kallaa ettei hän kerinny* ***aikannaa*** *syyväj ja* (RM1)

7.3. Kooste geminaation esiintymisestä aineistossa

Seuraavassa taulukossa on esitetty geminoituneiden ja geminoitumattomien tapausten absoluuttiset määrät ja prosenttiosuudet itä- ja länsiryhmässä. Geminoitumattomuudella tarkoitan kaikkia niitä tapauksia, joissa konsonantti on jäänyt kahdentumatta mutta joissa geminoitumisen olisi geminaatiosäännön mukaan pitänyt toteutua. Mukaan ei ole laskettu sellaisia geminoitumattomia tai geminoituneita tapauksia (esim. *näkynykkää*), jotka kuuluvat loppukahdennuksen piiriin (ks. Nahkola 1987: 189).

TAULUKKO 11. Yleisgeminaatio itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

Ryhmä	Geminoitumattomat		Geminoituneet		Σ
	f	%	f	%	
LR	768	78,3	213	21,7	981
IR	534	84,5	98	15,5	632
Σ	1302	80,7	311	19,3	1613

Taulukko 11 osoittaa, että ryhmätasolla geminoitumattomuus on yhä varsin vahvaa kummassakin ryhmässä. Kuten suomen murteissa niin myös tässä aineistossa yleisgeminaatio osoittautuu geminaatiolajeista ekspansiivisimmaksi. Haastateltavat eivät ole kuitenkaan olleet pakkotilanteessa, sillä lähtömurteen geminoitumattomuudesta ei ole välttämättä tarvinnut luopua. Voisiko tällä perusteella kaikkien yleisgeminaation mukaisten muotojen omaksuminen olla tietoisen valinnan tulosta, geminaatiotahan on pidetty leimaavana murrepiirteenä? Voisi ajatella, että yleiskieliset variantit sopivat huoliteltuun ja virallisempaan kielenkäyttöön ja geminoituneet muodot vapaamuotoiseen, puhekieliseen tilanteeseen. Toisin sanoen erilaisilla muodoilla olisi oma tehtävänsä haastateltavan kielenkäytössä. On kuitenkin muistettava, että ryhmäkohtaisten tulosten perusteella ei pidä tehdä liian yksioikoisia päätelmiä, sillä ryhmätulokset eivät näytä mahdollista ristivetoa ryhmän sisällä.

Oheinen kuvio havainnollistaa geminaatiolajien osuuksia itä- ja länsiryhmässä. Kuviosta on jätetty pois liitepartikkelin etiset geminoitumat.

KUVIO 5. Geminoitumattomuuden, yleisgeminaation, lounaismurteiden erikoisgeminaation ja itämurteiden erikoisgeminaation osuudet itä- ja länsiryhmässä.

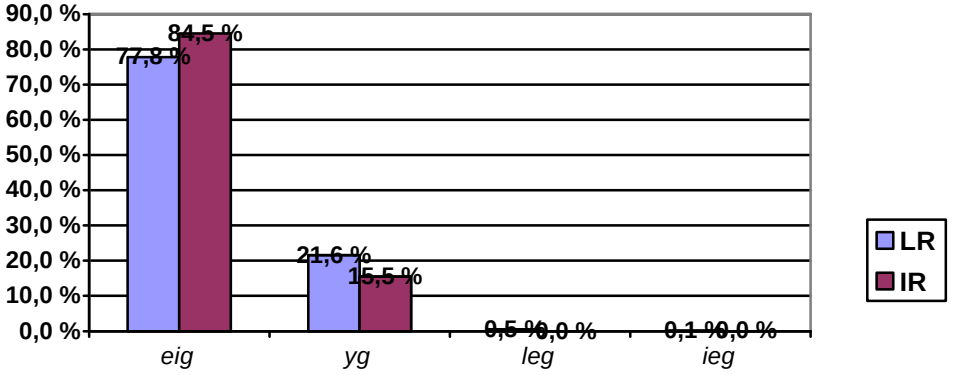

eig = ei geminaatiota
yg = yleisgeminaatio
leg = lounaismurteiden erikoisgeminaatio
ieg = itämurteiden erikoisgeminaatio

Kuvio 5 osoittaa selvästi, että geminaatiolajeista vain yleisgeminaation osuus on merkitsevä. Itämurteiden ja lounaismurteiden erikoisgeminaation merkitys on aineiston kannalta marginaalinen. Haastateltavien vallitseva edustus kummassakin ryhmässä on geminoitumattomuus.

8. YKSIKÖN 1. PERSOONAN PRONOMINI

8.1. Yksikön 1. persoonan edustuminen suomen murteissa ja nykypuhekielessä

Suuressa osassa suomen murteita käytetään yksikön 1. persoonan pronominina yleiskielen mukaista *minä*-varianttia ja sen rinnalla lyhyempiä *mä* (*ma*) ~ *mää* -muotoja. *Mie*- ja *miä*-variantteja käytetään suppeammilla alueilla maan pohjois-, kaakkois- ja itäosissa. (Kettunen 1940a: kartta 112). *Minä* : *minu*- ja *mä* (*ma*) : *mu*-vartaloiset persoonapronominimuodot vaihtelevat eri sijoissa sekä itä- että länsimurteissa (Kettunen 1940b: 204–205). Lyhyet asut ovat olleet pitempien muotojen painottomia variantteja (Mielikäinen 1980b: 131). Painosuhteiden lisäksi pikapuhemuotojen käyttö on ollut sidoksissa sijamuotoihin. Lyhyet variantit *mä*(*ä*) : *mu*- ovat mahdollisia kaikissa sijoissa eteläpohjalaisissa murteissa ja hämäläismurteissa, kun taas itämurteiden itäosissa pikapuhemuotoja

tavataan vain ulkopaikallissijoissa. Väliin jäävistä murteista puuttuvat lyhyet sisäpaikallissijat. (Mielikäinen 1991: 14.)

Lyhyt *mu*-vartalo onkin Mielikäisen mukaan (1991: 14 kartta 3a) levinnyt itämurteiden, kaakkoishämäläisten murteiden ja peräpohjalaisten murteiden *mie*/*miä* : *miu*-/*minu*-taivutuksen alueelle laajemmin kuin Kettunen on esittänyt. Muoto-opin arkiston kokoelmien perusteella myös *mää*-variantin nykyinen levikki murteissa on laajempi kuin Kettusella. Murretaustan vuoksi sillä on ollut hyvät mahdollisuudet yleistyä myös nykypuhekielessä *mä*-variantin rinnalla. (Mielikäinen 1991: 16 kartta 3b.)

Pikapuhemuoto *mä* lieneekin yksi nykypuhekielessä nopeimmin yleistyvistä murrepiirteistä, ja koska sen levikki on ollut jo vanhastaan laaja, se ei leimaa erityisesti mitään murretta (Mielikäinen 1991: 14 kartta 3a). *Mä*-varianttia on kuitenkin alettu pitää jonkinlaisena helsinkiläisyyden osoittimena, ja nousu nuorison suosimaksi prestiisimuodoksi on edistänyt *mä*-muodon leviämistä erityisesti kaupunkipuhekieliin. Puhuja onkin voinut persoonapronominien avulla säädellä sitä, kuinka maalaisena tai kaupunkilaisena häntä pidetään. (Nuolijärvi 1986: 169–170.)

Turussa ja Tampereella on 1980-luvulla NPM-tutkimushankkeen yhteydessä selvitetty yksikön persoonapronominien käyttöä. Turun puhekielen tutkimuksessa *mä*(*ä*) oli selvästi hallitsevin, sillä sen osuus oli 99 %. *Mä*(*ä*)- ja *minä*-varianttien jakaumassa (99 % - 1 %) ei kuitenkaan ole ollut kyse sosiaalisesta variaatiosta, sillä *mä*(*ä*)-varianttia käytetään suurimmassa osassa länsimurteita ja myös vapaassa puhekielessä, kun taas *minä*-variantin esiintyminen liittyi ennen muuta voimakkaaseen lausepainoon. Obliikvisijoissakin lyhyet persoonapronominimuodot olivat valtaedustuksena. (Suojanen & al. 1985: 29–30.)

Tampereella nuorten on todettu käyttävän sukupuolesta ja sosiaaliryhmästä riippumatta miltei yksinomaisesti pikapuhemuotoja. Syynä on pidetty sitä, että nuorten puheeseen vaikuttaa myös ulkoapäin tuleva helsinkiläispuhekieli, ja mikäli sen ja vanhan murrekannan edustus on ollut yhtenevä, nuoret ovat siirtyneet lähes täysin tällaisen kielimuodon käyttäjiksi. Pikapuhemuodot ovat olleet Tampereella myös työväestön suosimia muotoja, ovathan ne olleet puhujille jo vanhastaan tuttuja paikallisesta murteesta. (Saarteinen 1982: 208–209.)

Harri Mantilan mukaan (1997: 16) *mä*-variantin kaltaisten yleistyvien puhekielen piirteiden käyttäytymisessä on selvä sosiaalinen variaatio. Ikäryhmittäin tarkasteltuna

uusilla ekspansioalueilla nuoret käyttävät niitä eniten, ja useimmissa tapauksissa naiset suosivat niitä miehiä useammin.

8.2. Yksikön 1. persoonan pronomini muuttajien kielessä

Muuttajien kieltä tutkittaessa on selvästi havaittu *mä*(*ä*)-variantin ekspansiivisuus, mutta myös *mä*- ja *minä*-varianttien keskinäinen kilvoittelu. Pirkko Nuolijärven tutkimat Helsinkiin muuttaneet pohjalaiset käyttivät enemmän *mä*-nominatiivia kuin Savosta muuttaneet, jotka taas suosivat pohjalaisia enemmän *minä*-nominatiivia, vaikka lyhyttäkin varianttia käytettiin runsaasti. *Mu*-obliikvisijojen osuus oli kummassakin ryhmässä yhtä suuri, mutta *minu*-obliikvisijoja oli enemmän savolaisilla. Kumpikin ryhmä on saanut valinnoilleen tukea omasta lähtömurteestaan: savolaiset yleiskielen mukaisten ja pohjalaiset lyhyiden varianttien käytölle. (1986: 170–176.)

Sodankylästä ja Rovaniemeltä Tampereelle muuttaneet ovat Hannu Tuiskun pro gradu -työn mukaan luopuneet lähes kokonaan lähtöalueiden *mie*-variantista *mä*- ja *mää*-varianttien hyväksi. *Minä*-muodon osuus on jäänyt vähäiseksi. (Tuisku 1986: 126.) Asta Saarisen pro gradu -työn tutkimuskohteena ovat olleet Pohjois-Karjalasta Tampereelle muuttaneet. Tulosten mukaan tamperelaistumista mittaavista piirteistä kaikissa ryhmissä on parhaiten omaksuttu *mä*(*ä*) ja *sä*(*ä*). Muihin variantteihin verrattuna niiden osuus on selvästi suurin tamperelaistuneilla ja yleiskielistyneillä, kun taas murteelliset käyttävät *mä*(*ä*)-variantin lisäksi myös lähtömurteista *mie*-muotoa. (1985: 88, 129–130,148.)

Riitta Makkonen on puolestaan tarkastellut omassa pro gradu -työssään Pohjois-Karjalasta Helsinkiin muuttaneiden kielellistä sopeutumista. Keski-ikäiset haastateltavat olivat asuneet Helsingissä eripituisia aikoja. Suurin osa pitkään asuneista oli vaihtanut karjalaisen *mien* lyhyeen *mä*-varianttiin. Jotkut käyttivät myös *minä*-varianttia. (2003: 31–32.) Samansuuntaiseen tulokseen on päätynyt myös Karoliina Pigg pro gradu -työssään. Kaakkois-Hämeestä Ouluun muuttaneet opiskelijat ovat alkaneet suosia *mä*(*ä*)-varianttia, ja lähtömurteisen *mien* käyttö on selvästi jäänyt toiseksi. Oulun seudullakin esiintyvää *minä*-varianttia haastatellut opiskelijat käyttivät vähän. (2006: 27.)

Murteenseuruuhankkeessa on tutkittu yksikön 1. ja paikoin 2. persoonan pronominien nykyvariaatiota Alatorniolla, Liperissä ja Artjärvellä. Alatorniolla *mie*-variantti

on lähes yksinomainen kaikissa ryhmissä, Pohjois-Karjalan Liperissä ennen kaikkea nuoret ovat *mie*-variantin kannalla, kun taas *minä*-variantin osuus keski-ikäisillä on hieman yli puolet ja eläkeläisillä lähes puolet. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 67–68.) *Mie*-variantin johtoasemaa peräpohjalaismurteissa, esimerkiksi Alatorniolla, selittää se, että *minä* ja *sinä* koetaan liian muodollisiksi. Pikapuhemuotojen leviämistä hillitsee keski-ikäisten ja vanhojen suhtautuminen, sillä he vieroksuvat kaupunkilaisuuden leiman saaneiden varianttien käyttöä. Pieniä merkkejä pikapuhemuotojen leviämisestä on kuitenkin jo nähtävissä. Niiden käyttö on lisääntynyt erityisesti nuorten naisten keskuudessa esimerkiksi Kittilässä ja Iissä. (Vikberg 1997: 50–51.)

Kaakkoishämäläisellä Artjärvellä kehitys on kulkenut selvästi pikapuheisuuden suuntaan. Lapset ja nuoret käyttävät lähes yksinomaan *mä*(*ä*)-varianttia, keski-ikäisillä *miä- ~ mie-*, *minä-* ja *mä*(*ä*)-varianttien osuudet ovat tasavahvat, ja vain eläkeläisillä vanha edustus *miä ~ mie* on vallitseva. (Nuolijärvi–Sorjonen 2005: 69.) Syynä tähän kehitykseen Artjärven murteen variaatiota tutkinut Hanna Lappalainen pitää lähikaupungin Lahden *mä*-vaikutusta ja Helsingin läheisyyttä. Nuoremmat artjärveläiset eivät pidä *miä*-muotoa murteeseensa kuuluvana vaan kokevat sen Karjalan siirtoväen mukanaan tuomaksi eivätkä halua leimautua karjalaisiksi. (1996: 20–21.)

Edellä esitellyt tutkimustulokset todentavat mielestäni Harri Mantilan näkemyksiä persoonapronominien eri varianttien nykytilanteesta. Esimerkiksi *mie-* ja *sie*-pronomineista Mantila käyttää nimitystä elävät paikallisuudet. Tällä termillä hän tarkoittaa murrepiirteitä, jotka ovat tunnettuja tietyllä alueella ja jotka ovat hyvin eläviä joko siten, että niitä käytetään kaikissa ikä- ja sukupuoliryhmissä, tai siten, että ne ovat ekspansiivisia. Yleistyvistä puhekielisyyksistä (esim. *mä* / *mää*) ne eroavat siinä, että niiden leviäminen on luonteeltaan maantieteellistä ja vaakasuoraa, kun taas yleistyvät puhekielisyydet yleistyvät sosiaalisesti ja pystysuoraan. (1997: 21.)

Karjalainen siirtoväki, jonka kielellistä sopeutumista on tutkittu, on suurimmaksi osaksi lähtöisin Luoteis-Laatokan alueelta, missä *mie* on ollut vallitseva yksikön 1. persoonan pronomini (Kettunen 1940a: kartta 112). Heikki Leskinen toteaa, että itäsuomalaiset pronominimuodot, muun muassa juuri *mie*, ovat säilyneet siirtokarjalaisilla hämmästyttävän hyvin. Pääsyynä hän pitää persoonapronominien painottomuutta. Lähtömurteiset variantit ovat kuitenkin voineet säilyä erityisesti silloin, jos tulomurre on tukenut niiden käyttöä. (1974: 376.) Leskisen tutkimuksen mukaan yksikön 1. ja 2. per-

soonan *mie* ja *sie* ovat säilyneet parhaiten vanhimmilla Kirvun ja Heinjoen haastateltavilla, jotka ovat syntyneet 1800- ja 1900-luvun vaihteessa, mutta kahdessa haastateltavaryhmässä kolmesta vanhimpien tasolle pääsevät myös 1920- ja 1930-luvuilla syntyneet. Leskisen mukaan nämä haastateltavat ovat pyrkineet kain tavoin korostamaan karjalaisuuttaan, ja omintakeinen kielenkäyttö on tarjonnut siihen täydet mahdollisuudet. (1981: 72–81.)

Myös useissa siirtokarjalaisten kieltä käsittelevissä pro gradu -töissä on havaittu, että lähtömurteen *mie* (~ *miä*) on säilynyt parhaiten vanhimmilla oppailla (Wirtz 1982: 42–43; Ojala 1989: 66–67; Piipponen 1992: 50–51). Toisaalta erityisesti länsimurteiden alueella myös vanhat ovat alkaneet käyttää *mien* rinnalla *mä*(*ä*)- ja *minä*-variantteja (Luukkanen 1980: 60, 95). Eeva-Maija Vuoren pro gradu -työn karjalaishaastateltava on puolestaan lähtöisin Hyrsylän mutkan aunukselaisalueelta. Lähtömurteen *minä* on säilynyt haastateltavan päävarianttina, mutta sen rinnalla esiintyy useita muita variantteja, jotka voisivat osaltaan kertoa kielimuodon vakiintumattomuudesta. (2003: 35–38.)

Ilona Tanskanen tarkastelee pro gradu -työssään kolmen naissukupolven kieltä. Vanhin naisista on Suojärveltä Varkauteen muuttanut siirtokarjalainen, keskimmäinen tytär ja nuorin tyttärentytär. Suojärvellä käytetty *mie* on säilynyt Varkauden *minä*-alueella erittäin hyvin haastateltavista vanhimmalla, keskimmäisellä vallitsevana on yleiskielinen edustus, ja nuorin käyttää sekä yleiskielisiä että pikapuhemuotoja. (1991: 99, 107, 112.) Tanskasen haastateltavien tilanne muistuttaa pääpiirteiltään Lappalaisen kuvaamaa Artjärven murteen variaatiota (ks. edellä). Vanhan polven *mie* edustaa konservatiivisuutta, kun taas keskimmäinen ja nuorin sukupolvi ovat vähittäisen muutoksen tiellä. Keskimmäisen sukupolven *minä*-variantti on yleiskielen ja myös varkautelaisten käyttämä muoto, ehkä myös vaihtoehto uudessa ympäristössä vieraaksi koetulle *mie*-muodolle. Nuorimman polven pikapuheisuudet voisivat kertoa esimerkiksi medioiden ja kaupunkipuhekieliin leviävien suuritaajuisten piirteiden vaikutuksesta.

Päivi Markkolan tekeillä olevassa väitöskirjassa on selvitetty Kivennavalla vuosina 1904–30 syntyneiden ja varttuneiden siirtokarjalaisten kielellistä variaatiota Helsingissä sekä Tampereen ja Lappeenrannan seuduilla. Kussakin ryhmässä on ollut viisi miestä ja viisi naista. Yksikön 1. persoonan pronominin kohdalla tulokset lienevät osin odotuksenmukaisia, osin yllättäviäkin. Helsinkiläisten ryhmässä varianttien kirjo on suuri, mikä on tyypillistä myös Helsingin puhekielelle (ks. Nuolijärvi 1986: 169). Jokai-

sella haastateltavalla on esiintymiä vähintään kolmesta pronominivariantista, enimmillään kuudesta. Enemmistöllä haastateltavista päävarianttina on *mä*, joka ei kuitenkaan ole kenelläkään yksinomaisena, vaan rinnalla on joko *minä* tai usein *mie* ja *miä* yhdessä. Vain yksi opas on lähes täysin *mien* käyttäjä.

Myös Lappeenrannan seudun tulos heijastaa ympäristön kantaa. Tässä ryhmässä suurin osa haastateltavista käyttää yksinomaisena tai lähes yksinomaisena *mie*-varianttia. *Mien* rinnalla voi olla myös hajaesiintymiä muista itäisistä varianteista. Vain yhdellä haastateltavalla kolmannes esiintymistä on *minä*-muotoja. Yllättävin on kuitenkin Tampereen seudun ryhmän tulos. Yli puolella haastateltavista on yhtä vahva *mie*-edustus kuin Lappeenrannan ryhmän enemmistöllä. Myös lopuilla haastateltavilla *mien* osuus useista rinnan käytetyistä varianteista on suurin tai toiseksi suurin. *Mien* lisäksi suosituimmat variantit ovat *minä* ja *mä*, ja vain yhdellä oppaalla on muutamia *mää*-esiintymiä. Markkola mainitsee, että Tampereen ympäristö on Kivennavan maatalousväestön sijoituspaikka, jossa siirtolaisten keskinäiset kontaktit ovat vilkkaita.

8.3. Yksikön 1. persoonan pronominin edustuminen aineistossa

Yksikön 1. persoonan pronomini edustuu Etelä-Savossa kahdella tavalla: alueen länsi- ja pohjoisosissa käytetään yleissavolaisia *minä, mä* -asuja, muualla *miä, siä ~ mie, sie*-muotoja. Lyhytvokaalinen *mä* (*ma*) ei esiinny itsenäisenä, vaan *minä*-variantin rinnalla painottomissa asemissa. *Mu*-vartalosta muodostetut ulkopaikallissijat ovat levinneet alueella laajalle, mutta vartalosta ei muodosteta sisäpaikallissijoja. Myös *mu*-vartaloiset genetiivi, akkusatiivi ja partitiivi ovat harvinaisia. (Mielikäinen 1981a: 228–229.)

Keskisen ja itäisen Etelä-Savon tavallisin variantti on *miä ~ mie*, ja *miu*-taivutusvartaloa käytetään kaikissa sijoissa, myös partitiivissa ja illatiivissa. Koko Etelä-Savon alueella käytetään myös *minä*-variantteja ja *minu*-vartalosta muodostettuja muotoja. (mts. 230–232.)

Genetzin (1884: 157) mukaan aunuksessa yksikön 1. persoonan pronomini on *minä*, mutta Kettusen mukaan (1940a: kartta 112) alueella tavataan myös *mä ~ ma* -variantteja. *Minu*-taivutusvartaloa käytetään kaikissa sijamuodoissa, joista osa on aunuksessa langennut yhteen. *Minus* voi olla merkitykseltään sekä inessiivi että elatiivi,

minul adessiivi, ablatiivi tai allatiivi. (Genetz 1884: 157.) Aunuksen tapaan myös yleiskielessä yksikön 1. persoonan pronomini on *minä*.

Lounaismurteisiin Kettunen on merkinnyt *mnää* : *mnuu-* -edustuksen (1940a: kartat 112–113). Aila Mielikäinen on kuitenkin havainnut, että Muoto-opin arkiston kokoelmien perusteella lounaismurteiden länsiryhmässä esiintyy säännöllinen *mää* tai vaihtelu *mää* ~ *mä*. Useissa kokoelmissa on mainittu neljä nominatiivivarianttia: *mää* ~ *mä* ~ *mnää* ~ *minä*. (Mielikäinen 1991: 16 kartta 3b.) Esimerkiksi Turun puhekielessä päävariantti on *mää*, ja sen obliikvisijat muodostetaan lyhyestä *mu*-vartalosta (Suojanen & al. 1985: 30).

Tässä työssä kaikkien varianttien esiintymämäärät on laskettu erikseen niin hyvin kuin se subjektiivisen kuulohavainnon perusteella on ollut mahdollista. Jättämällä määrät erilleen olen halunnut selvittää toisaalta lyhyiden ja toisaalta itäisten varianttien tarkemman jakauman ryhmissä. Oletan, että lyhyempi *mä* voisi olla käytössä tavanomaisempi idässä, ja lähtökohdiltaan läntinen *mää* tai vaihtelu *mää* ~ *mä* lännessä. Oletan myös, että länsiryhmässä voisi todennäköisemmin esiintyä yleiskarjalainen *mie* kuin suppea-alaisempi *miä*.

8.4. Yksikön 1. persoonan pronominin esiintyminen aineistossa

Yksikön 1. persoonan pronominin edustumisesta ja esiintymisestä saadut tulokset itä- ja länsiryhmässä ovat samansuuntaisia moniin tarkasteltuihin piirteisiin verrattuna. Itäryhmän pyrkimys yleiskielisyyteen näkyy niin, että haastateltavat ovat säilyttäneet pääedustuksenaan lähtömurteisen *minä*-variantin. Ryhmässä käytetään myös itäisiä variantteja *mie* ja *miä*, mutta ne keskittyvät MN2:lle, jolla ne ovat enemmistönä. *Mää*-muotoja ei esiinny, ja *mä*-pikapuhemuotoja on vain kolme, nekin yhdellä oppaalla, MN3:lla. Niistä kaksi on *ma*-muotoja, joita MN3 käyttää tavoitellessaan aunukselaista ilmaisua. On tyypillistä, että haastateltava voi käyttää samassakin virkkeessä rinnan kahta, jopa kolmea varianttia. Samanlaisia havaintoja on tehty siirtokarjalaisten kieltä käsittelevissä pro gradu -töissä (Luukkanen 1980: 66; Vuori 2003: 36–37).

(134) ***minä*** *olin iso pojaη koija ku sieltä* [Salmista] *lähettii* (MM1)
(135) ***miä*** *ainaki luven mielelläni* (MM2)
(136) *em* ***minä*** *ole nähnyt missää, em* ***mie*** *oo missään nähnyt* (MN3)

(137) ***miä**, minun täyty tulla maantietä myöten ku **mä** tulin suojeluskuntatalon pihaan* (MN3)

Länsiryhmässä *minä, mä* ja *mää* -varianttien osuudet ovat lähes yhtä suuret, minkä perusteella lyhyiden varianttien asema näyttäisi vankalta. Itäryhmää suuremmat haastateltavakohtaiset erot eivät kuitenkaan näy kokonaistuloksessa. *Mää*-variantin esiintymistä suurin osa on RN3:lla ja RM1:llä, ja *mä*-muodoistakin puolet on RM1:n esiintymiä. Jos näitä yksittäisten oppaiden suuria osuuksia ei otettaisi huomioon, myös länsiryhmän päävariantti olisi *minä*, jota esiintyy tasaisesti kaikilla haastateltavilla. Itäisten *mie*-muotojen osuus tässä ryhmässä on puolestaan marginaalinen. Esimerkkien perusteella myös länsiryhmän oppaat käyttävät rinnakkain useita variantteja.

(138) *et kyl **mää**, kyl **mä** muistaη kaikki joulujuhlat* (RN2)
(139) ***minäki**, **määki** komennettii täytyy lähtiä tuota, töihin* (RN3)
(140) *ne ihmetteli kauheesti et kuim **mä** ymmärrän teiän äitin puhetta **mie** sanoin no **minä** yritän ymmärtää vaa* (RN1)

Ryhmien tulokset poikkeavat toisistaan siinäkin suhteessa, että länsiryhmässä kolmen eniten yksikön 1. persoonan pronomineja käyttävän joukossa on kaksi miestä, RM1 ja RM2, kun taas itäryhmässä miehet, erityisesti MM1, käyttävät 1. persoonan pronomineja selvästi vähemmän kuin naiset. Myös muissa tutkimuksissa on havaittu yksikön 1. ja 2. persoonan pronominien käytössä naisten suurempi pronominimäärä (Nuolijärvi 1986: 173; Mielikäinen 1980: 138). Syyksi on esitetty sitä, että naiset kertovat omakohtaisia kokemuksiaan, kun taas miehet pyrkivät etäyttämään kerrottavansa kertojasta käyttämällä passiivia ja persoonattomia ilmaisuja (Nuolijärvi 1986: 173).

Länsiryhmän RM1:n vaimo käytti miehestään leikillistä nimitystä ”satusetä” ja kertoi tämän työikäisenä esiintyneen juttuineen erilaisissa tilaisuuksissa. Myös haastattelutilanteessa havaitsin RM1:n kertojanlahjat, kun hän tarinoi eloisasti oman elämänsä sattumuksista.

Obliikvisijoissa selvästi eniten esiintymiä on genetiivistä, toiseksi eniten ulkopaikallissijoista, sitten partitiivista, sisäpaikallissijoista ja akkusatiivista. Esiintymisjärjestys on sama kummassakin ryhmässä. Kaikkien sijamuotojen esiintymistä suurin osa on *minu*-vartaloisia.

(141) *mamma **minun** äitini hän oli s u o j ä r v e l t ä* (RN2)

(142) *omistaja hommasi* ***minulle*** *hevoskyydin* (RN1)
(143) *no se tietysti jännitti* ***minua*** (RN2)
(144) *p ä ä t a l oŋ kirjat ni,* ***minusta*** *ne o semmosia* (MM2)
(145) ***minut*** *na-, niiŋku narras että menee kummitätil luo* (MN1)
(146) *meijerille meno jäi, ei* ***minuu*** ’minua’[4] *päästetty sinne* (RN1)

Kummassakin ryhmässä myös *mu*-taivutusvartalo esiintyy useimmin ulkopaikallissijoissa ja genetiivissä, tosin itäryhmässä genetiivitapauksia on vain yksi. Länsiryhmässä *mu*-vartaloisia muotoja on *minu*-vartaloisten genetiivi- ja ulkopaikallissijamuotojen jälkeen kolmanneksi eniten, kun taas itäryhmässä *mu*-vartaloisia muotoja on vähän.

(147) *tämä* ***mun*** *serkkupoika oli aika iso mies* (RM1)
(148) *se* [Valamossa käynti] *oli* ***mulle*** *sellane elämys* (MN2)
(149) *kyllä* ***mulla*** *oli yks täti siellä ihar rajalla* (RM2)

miu-vartalosta on määrällisesti yhtä paljon esiintymiä kummassakin ryhmässä, eniten genetiivistä ja ulkopaikallissijoista. Länsiryhmästä puuttuvat *miu*-esiintymät partitiivista ja sisäpaikallissijoista, itäryhmästä partitiivista.

(150) *miehet pääs siihe ja,* ***miun*** *serkkupoika* (RM1)
(151) *mää pelkäsim mitähä se* ***miul*** *sannoo heijän äit* (RM1)
(152) ***miust*** *ol’ hyviv vaikee tomaatti oppia syömää* (MN3)
(153) *se kävi* ***miut*** *hakemassa* (MN2)

Aunuksessa adessiivi, ablatiivi ja allatiivi ovat langenneet yhteen, ja yksikön 1. persoonan pronomini on muotoa *minul*. Sama koskee myös inessiiviä ja elatiivia, joita edustaa muoto *minus*. RN3:n esimerkissä sijojen yhteenlankeaminen esiintyy myös yhdessä *mu*-vartaloisessa ulkopaikallissijamuodossa.

(154) ***minul*** ’minulta’ *on moni tätä kysyny* (RN1)
(155) ***minul*** ’minulta’ *nimet unehtuu* (MN1)
(156) ***minulla*** ’minulle’ *jäi valoisat muistot heistä* (RN2)
(157) ***mullegi*** ’minullakin’ *ol’ yks sellane poika siel siihe aikaa* (RN3)
(158) *toine ol’ kolme vuotta vanhemp* ***minus*** ’minusta’ (RM1)

[4] Rapolan mukaan u–a > ū on tyypillinen itä- ja länsimurteiden reuna-alueiden edustus (1966: 426; ks. myös Kettunen 1940a: kartta 197).

Yksikön 1. persoonan pronominin käytöstä esittämäni oletukset pitivät osittain paikkansa. Itäryhmässä tavattiin *mä*-pikapuhemuotoja, mutta vain yksi esiintymä yhdellä haastateltavalla, eli käytännössä itäryhmässä ei juuri käytetä pikapuhemuotoja. Länsiryhmässä tavataan *mä*- ja *mää*-variantteja, joiden yhteenlaskettu osuus kaikista nominatiiviesiintymistä on kaksi kolmasosaa. Kuitenkin myös itäryhmässä käytetään *mu*-vartaloisia taivutusmuotoja. Itäisten *mie* ~ *miä*-varianttien sekä *miu*-taivutusvartaloisten muotojen käyttö on sitä vastoin vähäistä kummassakin ryhmässä. Länsiryhmässä esiintyvä variantti on odotuksenmukaisesti *mie*, kun taas itäryhmässä ympäröivä savolaismurre tukee kummankin itäisen variantin käyttöä. Haastateltavat ovat kuitenkin voineet säilyttää päävarianttina lähtömurteisen *minä*-muodon, jonka käyttöä nominatiivissa ja obliikvisijoissa myös yleiskieli on tukenut.

8.5. Kooste yksikön 1. persoonan pronominin esiintymisestä aineistossa

Tässä osiossa esitetään taulukoin ja graafisin kuvioin yksikön 1. persoonan pronominin esiintyminen itä- ja länsiryhmässä. Tarkasteltavina ovat sekä yksikön 1. persoonan pronominin nominatiivivariantit että varianttien taivutusvartaloista muodostetut obliikvisijat.

Seuraavasta taulukosta käyvät selville haastateltavilla esiintyvät yksikön 1. persoonan pronominivariantit ja niiden määrät kummassakin ryhmässä.

TAULUKKO 12. Yksikön 1. persoonan pronominin variantit itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

variantti / ryhmä	*minä*		*mä*		*mää*		*mie*		*miä*		Σ
	f	%	*f*	%	*f*	%	*f*	%	*f*	%	
LR	238	33,9	226	32,1	226	32,1	13	1,9	-	-	703
IR	301	80,5	3	0,8	-	-	33	8,8	37	9,9	374
Σ	539	50,0	229	21,3	226	21,0	46	4,3	37	3,4	1077

Taulukko osoittaa, että kummassakaan ryhmässä ei käytetä yhtä ainoaa varianttia. Hajonta on kuitenkin pienempää itäryhmässä, jonka yleiskielinen pääedustus perustuu lähtömurteisen variantin säilyttämiseen. Vähemmistönä olevat itäiset variantit lienee omaksuttu uudesta savolaismurteisesta asuinympäristöstä.

Länsiryhmässä *minä*-variantin rinnalle ovat nousseet tasavahvoina pikapuhemuoto *mä* ja länsilähtöinen *mää*. Itäisen variantin osuus on jäänyt hyvin pieneksi. Oheinen kuvio kertoo varianttien jakauman myös graafisesti.

KUVIO 6. Yksikön 1. pers. pronominin varianttien osuudet länsi- ja itäryhmässä.

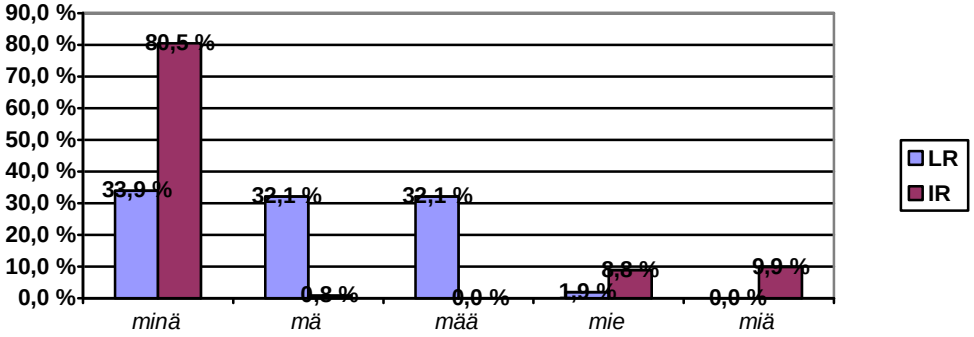

Taulukossa 13 eri varianttien ja niiden taivutusvartaloista muodostettujen sijamuotojen määrät osoittavat selvästi *minä* : *minu-* -edustuksen vahvuuden kummassakin ryhmässä. Länsiryhmässä tämän edustuksen valta-asemaa horjuttaa kuitenkin *mä* ~ *mää*-varianttien huomattava kokonaismäärä, joka on suurempi kuin *minä*-nominatiivien ja *minu*-taivutusmuotojen määrä yhteensä.

Taulukon perusteella nominatiivi näyttäisi olevan eniten käytetty sijamuoto lähes kaikkien varianttien kohdalla.

TAULUKKO 13. Kolmen yksikön 1. persoonan pronominivariantin ja niiden taivutusvartaloista muodostettujen sijamuotojen määrät itä- ja länsiryhmässä absoluuttisina lukuina ja prosentteina.

ryhmä	nominatiivi : taivutusvartalo			Σ
	minä : minu-	*mä~mää : mu-*	*mie~miä : miu-*	
LR	238 : 174	452 : 42	13 : 13	703 : 229
IR	301 : 106	3 : 6	70 : 13	374 : 125
Σ	539 : 280	455 : 48	83 : 26	1077 : 354
%	50,0 79,1	42,3 13,6	7,7 7,3	

Seuraavassa graafisessa kuviossa on havainnollistettu kolmen taivutusvartalon prosentuaalisia osuuksia eri sijamuodoissa. Kuviota varten on yhdistetty omiksi ryhmikseen partitiivi ja akkusatiivi, sisä- ja ulkopaikallissijat.

KUVIO 7. Yksikön 1. persoonan pronominin *minu-*, *mu-* ja *miu*-vartaloisten taivutusmuotojen määrät prosentteina genetiivissä, partitiivissa ja akkusatiivissa, sisä- ja ulkopaikallissijoissa koko aineistossa.

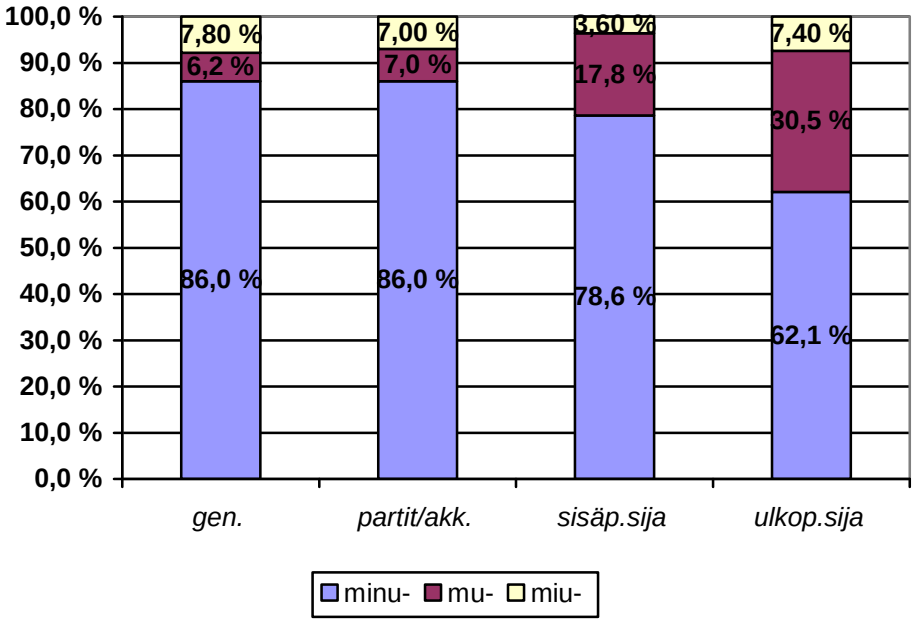

Kuvio 7 osoittaa *minu*-taivutusvartalon vahvan aseman. *Mu*-vartaloisten persoonapronominimuotojen prosentuaalinen osuus on pienin genetiivissä ja suurenee *minu*-vartaloisten osuuden pienetessä. *Mu*-vartaloisten muotojen osuus onkin ulkopaikallissijoissa lähes viisinkertainen genetiiviin verrattuna.

Useissa pro gradu -töissä on selvitelty siirtokarjalaisten yksikön 1. persoonan pronominin käyttöä. Haastatellut siirtokarjalaiset ovat lähtöisin Luoteis-Laatokan *mie* : *miu-* -alueelta. Oulun seudun sortavalalaisten *mu*-vartalon käyttö on Eila Hulkkosen mukaan (1979: 207) rajoittunut genetiiviin, partitiiviin ja ulkopaikallissijoihin, ja Päivi Ojalan haastattelemat Orimattilan kirvulaiset ovat käyttäneet lyhyttä *mu*-vartaloa eniten ulkopaikallissijoissa, vaikka päävarianttina muuten on ollut *mie* (1989: 66–67). Myös Virroille muuttaneiden siirtokarjalaisten *mu*-vartalon käyttö on lisääntynyt, erityisesti adessiivissa, vaikka *miu*-vartaloiset muodot ovatkin olleet enemmistönä. Syynä kehitykseen on pidetty hämäläismurteiden vaikutusta. (Piipponen 1992: 53.) Pirkko Nuolijärvi viittaakin *mu*-vartaloisen adessiivin laajaan käyttöön jo kansankielessä (1986: 175).

Esimerkkien perusteella voisi olettaa, että myös siirtokarjalaisilla muuttajilla vallitsee yksikön 1. persoonan pronominin taivutusvartaloiden käytössä tietynlainen distribuutio, eli pronominin taivutusvartalo määräytyy kulloisenkin sijamuodon tai sijamuo-

toryhmän mukaan. Omassa aineistossani näyttää myös siltä – jos *minä* on ollut muuttajien päävariantti – että perusmuodot (*minä* > *mä*, *mää*) ovat muuttuneet nopeammin kuin taivutusmuodot (*minu-* > *mu-*). Yhtenä syynä voisi olla perusmuotojen suurempi frekvenssi puheessa.

III AUNUKSELLE OMINAISTEN PIIRTEIDEN SÄILYMINEN

1. TARKASTELTAVAT PIIRTEET

Tässä osassa tarkastelen joidenkin vain aunukselle tunnusomaisten piirteiden säilymistä haastateltavien kielessä. Koska nämä piirteet ovat olleet vieraita sekä yleiskielelle että tulomurteille, myös niiden todennäköisyys hävitä kielenkäytöstä on ollut kaikkein suurin (ks. Leskinen 1981: 91).

Tarkasteltavia piirteitä ovat sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n kehittyminen *u*:ksi ja *y*:ksi, -*h* muotoryhmittäin, sijojen yhteenlankeaminen eli eksternus, klusiilien soinnillistuminen ja aunukselaissanaston säilyminen.

Tarkastelutapa tässä osassa on osin kvantitatiivinen ja osin kvalitatiivinen. Kvalitatiiviseen tarkastelutapaan olen päätynyt siitä syystä, että joitakin aunukselaispiirteitä on säilynyt vain pieniä määriä ja vain harvoilla haastateltavilla. Toisaalta on myös piirteitä, jotka ovat vielä varsin selvästi näkyvissä koko aineistossa, ja silloin on aiheellista selvittää piirteiden esiintymämääriä ja niiden jakautumista ryhmien ja haastateltavien kesken.

1.1. Sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n kehittyminen *u*:ksi ja *y*:ksi

Sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n kehittyminen *u*:ksi ja *y*:ksi on Terho Itkosen mukaan (1971, 172) aunuksen kaikista äännekehittymistä ehkä leimaa-antavin. Muutos on tapahtunut kaksitavuisissa sanoissa silloin kun ensi tavu on ollut pitkä, esimerkiksi *akku*, *emändy*, *poigu*, mutta *kala*, *pezä*. Useampitavuisissa sanoissa muutos on yleensä tapahtunut aina, esimerkiksi *harakku*. Muutos on ollut mahdollinen myös muissa kuin nominatiivimuodoissa, esimerkiksi *vuottu* ’vuotta’. (Virtaranta 1972: 19.)

Ratkaisuksi kysymykseen, kuinka edellä kuvattu muutos on voinut tapahtua, on löydetty vepsän loppuheitto (T. Itkonen 1971: 172; Virtaranta 1972: 21). Aunuksen äännekehityksen esiintymisedellytykset ovat täsmälleen samat kuin vepsän loppuheitolla: muutos on tapahtunut kaksitavuisissa, milloin ensi tavu on pitkä, ja aina monitavuisissa.

Aunuksen nykysuhteet voidaan selittää olettamalla vepsäläisen kielimuodon karjalaistuneen juuri siinä vaiheessa, jolloin ei-väljät loppuvokaalit olivat jo apokopoituneet, mutta väljät vielä pitivät puoliaan vahvasti redusoituneina. Epäkarjalaisiksi tajutut loppuheittoiset muodot pyrittiin korvaamaan täyteläisemmillä karjalaisilla. Muissa kuin alkuperäisissä *-a*, *-ä* -tapauksissa karjalaan omaksuttiin loppuheitottomat muodot sellaisinaan. Alkuperäisissä *-a*, *-ä* -tapauksissa redusoituneiden vokaalien korvaamiseen käytettiin auditiivisesti läheisiä täysvokaaleja *u* ja *y*. (T. Itkonen 1971: 172.) Toisaalta kuten Genetz (1884: 132) ja myöhemmin myös Virtaranta (1972: 19–20) ovat todenneet, voivat aunuksen *u*:ksi ja *y*:ksi kehittyneet *a* ja *ä* myös kokonaan kadota, esimerkiksi *kattil*, *tuttav*, partitiivi *jalgoi*.

1.1.1. *-a, -ä* > *-u, -y* -muutoksen esiintyminen aineistossa

Aineistossa sananloppuinen *a* tai *ä* oli kehittynyt *u*:ksi tai *y*:ksi kahdessatoista eri lekseemissä. Yhteensä esimerkkejä oli kaksikymmentä ja ne jakautuivat seitsemälle haastateltavalle. Esiintymiä tavattiin kaikilta länsiryhmän haastateltavilta mutta vain kahdelta itäryhmäläiseltä. Eniten esiintymiä oli RN3:lla ja vähiten RM2:lla, MN1:llä ja MN2:lla, kullakin yksi esimerkki. Esiintymät puuttuivat kolmelta itäryhmäläiseltä (MN3, MM1, MM2).

(159) *se oli j o a k o i n i i v a n a n* ***akku*** (RN2)
(160) *lähtkääs vaa kodihi -- kunnes* ***isändy*** *makoaap* (MN1)
(161) *sinulle* ***vitšu*** *minul* ***jäitšu*** ’kananmuna’ (MN2)
(162) *kyl olet muuten hyvä* ***mušikku*** *hyvä* ***mušikku*** *sano* (RN3)
(163) *räsynukkeja sanottii* ***mutšukku*** *,nukke oli* ***mutšukku*** (RN1)
(164) ***piätentš****, perjantai on* ***piätentšy*** (RN1)
(165) *oli m a n š š i l a n* ***pruasniekku*** *oli mutta* (RM2)
(166) *hän sano minulle -- tule tytär* ***rukku*** *sano käymään* (RN2)
(167) *siinä ol’ u u k s u ja m ä k i p ä ä ja* ***v a r p u s e l g y*** (RN3)
(168) *lauvantai on* ***suovattu*** (RN1)
(169) *ei kenellekää* ***suudu*** *jaeta sano kodih tulla* (RN3)
(170) *piirakoi sitten tehtii ni ne ol’ šultsinat ja --* ***tšupukku*** (RN3)

Kuten esimerkit osoittavat, suuri osa *u*- ja *y*-loppuisista lekseemeistä on karjalankielisiä sanoja, joita haastateltavat käyttivät muistellessaan elämää ja ihmisiä koti-Karjalassa. Esimerkeissä esiintyy myös suomelle ja aunukselle yhteisiä sanoja (*akka*,

isäntä, rukka), joiden frekvenssi ei kuitenkaan liene tätä nykyä kovin suuri. Joissakin esimerkeissä referoidaan toisen henkilön puhetta, joka pyritään toistamaan alkuperäisessä muodossaan. Esimerkkien laadun ja määrän perusteella voisikin olettaa, että sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n muuttumista *u*:ksi ja *y*:ksi ei voi enää pitää elävänä prinsiippinä haastateltavien kielessä.

1.2. -*h*:n säilyminen ja esiintyminen eri muotoryhmissä

Heikki Leskisen mukaan -*h* on säilynyt aunuksessa kaikissa asemissa (1998, 378). Suuria muotoryhmiä, joissa -*h* esiintyy, ovat substantiivien ja verbien III infinitiivin illatiivimuodot (*kodih, menemäh*), verbien aktiivin II partisiipin ja passiivin indikatiivin preesensin ja imperfektin muodot (*ei tiedänyh, tullah, tuldih*) sekä monet adverbit (*ielleh* ’edelleen’). Pertti Virtaranta havaitsi 1960-luvulla (1968: 272) tutkiessaan karjalan kielen piirteiden säilymistä ja väistymistä kuivajärveläisen Maria Karhusen kielessä, että juuri -*h*, erityisesti passiivin preesensissä ja imperfektissä, kuuluu parhaiten säilyneisiin karjalan kielen piirteisiin.

-*h*:n säilymiseen on eri muotoryhmissä johtanut erilainen kehityskulku. Esimerkiksi illatiivin -*h* selittyy siten, että aunuksessa -*n* on kadonnut jäljettömiin, ja illatiivissa -*n*:n lisäksi myös sitä edeltänyt vokaali on usein kadonnut (*padahan* >> *padah*) (Ojansuu 1918: 69). Aktiivin II partisiipin muodoissa -*h* liittyy lyydiläis-vepsäläisen ja karjalaisen kielimuodon sekoittumiseen. Aunuksen -*h*:ta onkin pidetty lyydiläis-vepsäläisenä substraattina, joka syrjäytti alkuperäisen *t*:n ja *n*:n aktiivin II partisiipin päätteissä. (Virtaranta 1972: 23–24.)

Tässä aineistossa -*h*:llisia muotoja esiintyi kolmella kummankin ryhmän haastateltavalla, ja -*h*:lliset muodot puuttuivat täysin neljältä haastateltavalta (RN2, RM2, MM1, MM2). Säilyneiden esiintymien määrissä on kuitenkin suuria eroja, sillä neljällä haastateltavalla säilyneitä muotoja oli vähimmillään yksi ja enimmillään kuusi, ja vain kahdella haastateltavalla määrät olivat merkitseviä. RN1:llä -*h*-esiintymiä oli 48 ja hänen sisarellaan RN3:lla 198, ja heidän esiintymänsä edustivat kuutta eri muotoryhmää. Voisikin olettaa, että -*h* on olennainen osa molempien, mutta ennen kaikkea RN3:n kielenkäyttöä, kun taas muiden esiintymät lienevät satunnaisia reliktejä.

On kiintoisaa, että aunuksessa laajasti eri muotoryhmiin levinnyt piirre on säilynyt vain yhdellä sisarusparilla. Asema sanan lopussa sivupainollisen tai painottoman tavun jäljessä on kuitenkin saattanut edistää -*h*:n katoamista. Myös yleiskielen, tulomurteiden ja puhekielen toisenlainen edustus on voinut vaikuttaa -*h*:n katoamiseen. Esimerkiksi puhekielessä ja murteissakin käytetyt *on nähny-*, *on tullu* -tyyppiset muodot ovat voineet vähentää aktiivin II partisiipin -*h*:n käyttöä.

Enemmistöllä, viidellä kuudesta käyttäjästä, -*h* esiintyi useimmin substantiivin illatiivimuodoissa.

(171) *poika meni* ***kotih*** *kaksi viikkoo oli petissä* (MN1)
(172) *t u l e m a l l e* ***kirkonkyläh*** *oli seittemän kilometriä*(MN3)
(173) *gai evakoitii -- asemal että mis --* ***junah*** *pääsis* ***kyydih*** (RN3)
(174) *o p p i lähti sit* ***tanssiloih*** *soittamaa* (RM1)

Toiseksi eniten käytettiin passiivin indikatiivin preesens- ja imperfektimuotoja. RN1 ja RN3 käyttivät näitä passiivimuotoja aunukselle tunnusomaiseen tapaan myös monikon 3. persoonan funktiossa.

(175) *niiv vähä kaupassa* ***ostettih*** *sitä enemmän* ***alettih*** *jo niitä koristeitaki säästää* (MN3)
(176) *nykyään on samalla tavalla,* ***mennäh*** *tuohon avoliittoo* (RN3)
(177) *ennen ku rajat* ***oldih*** *auki -- mä muistan -- ku ne siel lehmät maattii* (RN3)
(178) *hyö* ***tullah*** *sielä v e n ä j ä m puolel päi* (RN3)

Kolmanneksi suosituimpia olivat III infinitiivin illatiivimuodot, mutta myös joitakin -*h*:llisia III infinitiivin inessiivimuotoja esiintyi.

(179) *salol lähd'ettih* ***hagemah*** *ne* [lehmät] *ei aina tulleet kod'ihi* (RN3)
(180) ***keinumah*** *ei saanut mennä ennen ku pääsiäisaamun* (MN3)
(181) *v a l d e m a r lähties kävi* ***kysymäh*** (RN1)
(182) *käy kasarmil* ***katšomah*** *että, ollahko ne jo siel lähteneet (RN3)*

Määriltään seuraavina ryhminä olivat adverbit ja aktiivin II partisiipin muodot. Näiden muotoryhmien esiintymiä oli eniten RN3:lla, ja yksittäisiä esiintymiä oli RN1:llä ja MN2:lla.

(183) *vanha nahka pois, uus* ***tilah*** *(MN2)*
(184) *r o v i o m pappa ni tulee, -- pojil* ***vastah*** *koulun kohal (RN1)*
(185) *nyt ah joulun* ***jälkeh*** *ku kävelläh nuuttipukkina (RN3)*
(186) *emändä ku meńi kod'ih oli isändäl* ***kannelluh*** *(RN3)*
(187) *en uskaltanu lähtii ku ei isä* ***antanuh*** *lupaa (RN1)*

Aineistossa – käytännössä RN3:lla – oli myös joitakin yksittäisiä, ryhmittelemättömiä verbien finiitti- ja nominaalimuotoja.

(188) *laitettih* [ruokia] *muka* ***olevinah*** *ne vainajatkii sitte siel syöpi* (RN3)
(189) *mut sano sit se ukko* ***rupeh*** *vieraita käyttää* (RN3)
(190) *hän ol' sit emännäl sanonuh et* ***kuuleh*** *nyt kone aijar rikkoi kaiken kun tuohom pellolle laskeutui* (RN3)

Tulosten perusteella myös -*h*:n tilanne näyttää osittain samalta kuin edellä käsitelty -*a*:n ja -*ä*:n kehittyminen -*u*:ksi ja -*y*:ksi. Osa puhujista, tässäkin tapauksessa itäryhmän mieshaastateltavat, on luopunut kokonaan -*h*:n käytöstä, ja osalla oppaista on joitakin satunnaisia esiintymiä. Yllättäen kuitenkin kahdella länsiryhmän haastateltavalla, erityisesti RN3:lla, -*h*:n käyttö ei osoita loppumisen merkkejä.

1.3. Sijojen yhteenlankeaminen

Myös sijojen yhteenlankeaminen on aunuksen leimaa-antavia piirteitä. Aunuksessa yhdeksi sijaksi ovat sulautuneet inessiivi ja elatiivi sekä ulkopaikallissijat adessiivi, ablatiivi ja allatiivi. Inessiivin ja elatiivin muodostaman sijan pääte on *s*, ja yhteenlangenneiden adessiivin, ablatiivin ja allatiivin yhteinen sijapääte on puolestaan *l*, joskus *le*. Ulkopaikallissijojen muodostamasta sijasta on myös käytetty nimitystä externus. (Genetz 1884: 149–150.)

Aineistossa *l*-päätteisiä muotoja esiintyi kaikilla haastateltavilla, ja *s*-päätteisiä muotoja kaikilla muilla paitsi itäryhmän mieshaastateltavilla. *l*- ja *s*-päätteisistä sijamuodoista tavattiin yhteensä 2051 esiintymää, joista 70 % ulkopaikallissijoissa. Ulkopaikallissijoista adessiivin osuus oli selvästi suurin, kun taas allatiivi ja erityisesti ablatiivi olivat selvänä vähemmistönä. *s*-päätteisistä sijamuotoesiintymistä suurin osa oli merkitykseltään inessiivejä, ja elatiiveja oli määrällisesti hieman enemmän kuin ablatii-

veja. Yksittäisten sisä- ja ulkopaikallissijojen prosentuaaliset osuudet olivat kummassakin ryhmässä lähes yhtä suuret.

Syynä adessiivin ja inessiivin suureen määrään suhteessa muihin tapauksiin voisi olla sijojen yleinen frekvenssi. Olosijoja lienee loppuheitoissa ja yhteenlankeamisissa eniten siksi, että niitä yleensä esiintyy enemmän kuin erosijoja tai tulosija allatiivia.[5]

Länsiryhmässä yhteenlangenneiden sijamuotojen esiintymiä oli lähes viisi kertaa enemmän kuin itäryhmässä. Suuri ero voisi selittyä sillä, että länsiryhmässä lyhyiden sijapäätteiden säilymistä on tukenut lounaismurteissa esiintyvä laaja-alainen, erityisesti *a*:n ja *ä*:n, loppuheitto, joka kaakkoismurteita lukuun ottamatta puuttuu muista itämurteista (Kettunen 1940a: kartta 104; Rapola 1966: 496–497). Loppuheittotapausten laskennan kannalta ongelmallinen on ollut elisio eli *a*:n ja *ä*:n lausefoneettinen loppuheitto, sandhiloppuheitto, joka puolestaan on yleinen useimmissa suomen murteissa, myös karjala-aunuksessa (ks. Rapola 1966: 490–491). Sandhiloppuheiton edellytyksenä on ollut seuraavan sanan vokaalialkuisuus, ja seurauksena on syntynyt ns. legatoääntämys: *meill_oli*. Elisio koskee ensisijaisesti *a, ä* -loppuisia sijoja ja erityisesti pronomini- ja partikkelimuotoja, joita seuraa usein *olla*-verbi ja *ei*-kieltosana, esim. *täss_on, siell_ei*. (Mielikäinen 1994: 196.)

Aunuksessa sandhiloppuheittoisilla ilmauksilla voi olla kaksi merkitystä, joten esimerkiksi *heill_ei* voi tarkoittaa joko *heillä ei, heiltä ei* tai *heille ei*. Niinpä olen päätynyt ottamaan sandhiloppuheittotapaukset mukaan laskelmiin, sillä niiden poisjättäminen voisi muuttaa kokonaistulosta. Paikoin on ollut myös vaikea erottaa pelkän kuulohavainnon perusteella, onko kyseessä ollut geminaatta (*meill_ei*) vai yksinäiskonsonantti (*meil_ei*).

1.3.1. Yhteenlangenneiden sijamuotojen esiintyminen aineistossa

Yhteenlangenneiden ulkopaikallissijojen esiintymiä oli aineistossa yhteensä 1419, joista yli kolme neljäsosaa länsiryhmässä. Adessiivi oli yhteenlangenneista sijamuodoista ainoa, jota kaikki haastateltavat käyttivät. Tosin neljällä haasteltavalla, heistä kolme itäryhmästä, kaikki tai lähes kaikki adessiivimuodot olivat sandhiloppuheittotapauksia.

[5] Sijamuotojen tekstiesiintymistä tehdyn laskelman perusteella olosijoista inessiivi on yleisin, mutta erosijoista elatiivin prosentuaalinen osuus on suurempi kuin adessiivin, toisen olosijan (Iso suomen kielioppi 2005, 1179).

(191) ***talvel meill_ei*** *sitte, ennen sotia* ***meil talvel*** *ei kalastettu* (MN3)
(192) *niitä* [filtterisavukkeita] -- ***saksalaisilkaan*** *ei ollut* (MM2)
(193) *ammattikalastajat kävi v e n ä j ä m* ***puolel*** *kalastamas* ***heil_oli*** *tuota siihen siis anoivat lupaa* (RM2)

l-päätteistä allatiivia käytti seitsemän haastateltavaa. Heistä neljällä (RN1, RN3, RM1, MN1) esiintymiä oli useita kymmeniä, muilla sen sijaan vain yksittäisiä tapauksia. On kiintoisaa, että myös Suomen puoleisissa vienalaiskylissä adessiivin käyttö allatiivina osoittautui tutkituista seitsemästä kielenpiirteestä säilyneimmäksi (Korpela 1991: 67). Ilmiön oli havainnut jo 1960-luvulla Pertti Virtaranta tutkiessaan karjalan kielen piirteiden säilymistä ja väistymistä kuivajärveläisen Maria Karhusen kielessä (1968: 272).

(194) *se tarjos* ***sil sotilaal*** *tupakan ja se heitti kiväärin* ***omal puolel*** *(MN1)*
(195) *tämä* [virpomaluku] ***minul*** *on jääny* (MN3)
(196) *se oli semmosel ruuval, pelkkää leipää ja vettä söi, vettä* ***pääl*** *leiväm* ***pääl*** (RM1)

Ulkopaikallissijoista vähiten esiintymiä ja niitä käyttäviä haastateltavia on ablatiivissa. *l*-päätteistä ablatiivia käytti viisi haastateltavaa, ja tätä sijaa eniten käyttävillä (RN1, RN3) esiintymiä oli enimmillään kahdenkymmenen tienoilla.

(197) *täält* ***r a u m a l*** *käsin kävin tuolla l e n i ŋ g r a d i s s a* (RM2)
(198) *sain* ***miehel*** *myöhemmin kirjeen* (RN1)
(199) ***m u h o k s e l*** [ablat.!] *tulles minun, kaks lehmää oli poikinu* (MN1)

Ulkopaikallissijojen yhteenlankeamisen kohdalla voisi olettaa, että adessiivi, ablatiivi ja allatiivi ovat ymmärrettävyyden kannalta eri asemassa. Useimmat kielenpuhujat liittänevät sananloppuisen *l*-päätteen adessiiviin, onhan lyhyt adessiivin pääte monille tuttu esimerkiksi runoista, loruista ja lauluista. Myös allatiivin merkitys on helppo selventää sopivilla sananvalinnoilla, esimerkiksi *annan sinul, lahja naisel*. Ymmärrettävyyden kannalta ongelmallisin lienee ablatiivi, jota voi olla *l*-päätteisenä vaikeampi hahmottaa.

Myös *s*-päätteisiä inessiivi- ja elatiivimuotoja tavattiin enemmän länsiryhmässä. Länsiryhmässä esiintymiä oli yli neljä kertaa enemmän kuin itäryhmässä. *l*-päätteisiin muotoihin verrattuna *s*-päätteisiä muotoja oli kuitenkin yli puolet vähemmän.

s-päätteisistä sijamuodoista ensisijaisempi oli inessiivi, jota käytti kahdeksan haastateltavaa, joista tosin kahdella oli vain yksittäisiä esiintymiä. Samat haastateltavat (RN1, RN3, RM1, MN1) käyttivät eniten sekä *l*- että *s*-päätteisiä muotoja. Inessiiviin verrattuna elatiivin esiintymämäärät olivat selvästi pienempiä. Myös näiden sijamuotojen kohdalla voisi olettaa, että kuulija liittää *s*-päätteen todennäköisimmin inessiiviin, kun taas *s*-päätteisen muodon tulkitseminen elatiiviksi edellyttää kontekstista saatavaa tukea.

(200) *eihän* ***kaupuŋkis*** *voi sillailla olla niiŋkuŋ* ***karjalaisis*** *maalaiskodeissa* (MN3)
(201) *o n a t š u n, --, n a s t i oli* ***naimisis*** *k i r k k o j o e l* (MN1)
(202) *heil_on* ***sotaväes*** *ko* ***sotas*** *oltii lomal, häl_ol´ kaks veljee lomal* (RN3)
(203) ***luostaris tulles*** *meitä tiistaiseuralaisia oli, joka ainut itki* (MN1)

1.3.2. Muut yhteenlankeamistapaukset

Tulosten perusteella sijojen yhteenlankeaminen näkyy ulkopaikallissijoissa (adessiivi, allatiivi) myös silloin, kun niillä on omat, kullekin sijalle ominaiset sijapäätteet. Adessiivi voi olla merkitykseltään allatiivi tai ablatiivi ja allatiivi merkitykseltään adessiivi tai ablatiivi. Yhteenlankeamista esiintyy yhteensä kahdeksalla haastateltavalla itä- ja länsiryhmässä. Suurin osa esiintymistä oli länsiryhmän naishaastateltavilla. Erityisen kiinnostava on yleiskieliseen ilmaisuun pyrkivä RN2, joka käytti *l*-päätettä vain adessiivissa mutta jolla on yli kaksikymmentä ulkopaikallissijojen yhteenlankeamisesiintymää, kun sijoilla on omat päätteensä.

(204) *antaa* ***tyttärellä*** *myötäjäisiä* (RN2)
(205) *eihän ne saaneet tulla* ***juttusilla*** (MN3)
(206) *oli ottanu* ***sillä*** *aseem pois* (RN3)
(207) *takin heitin* ***piällä*** *pois* (MN1)
(208) ***meilekää*** *ei ollu kiviä meidäv* ***viljelyspelloille*** (RN1)
(209) *ottivat meiäŋ* ***kaivolle*** *vettä* (RN3)
(210) *se oli pyytäny* ***hänelle*** (RN1)

Työssä ei ole laskettu yhteensä hieman yli sadan yhteenlangenneen ulkopaikallissijaesiintymän osuutta kaikista normatiivisesti käytetyistä adessiivi- ja allatiivimuodois-

ta. Tapausten määrä ja niiden esiintyminen monilla haastateltavilla lienee kuitenkin osoitus siitä, että kyseessä eivät ole satunnaisesti yhteenlangenneet muodot.

Aineistossa tavataan myös yhteenlangenneita inessiivi- ja elatiivimuotoja, joilla on omat sijapäätteet. Inessiivit ovat merkitykseltään elatiiveja ja elatiivit inessiivejä. Näitä muotoja esiintyy aineistossa alle kaksikymmentä yhteensä neljällä haastateltavalla, joista yksi on itäryhmästä. RN2 erottuu jälleen muita useammilla esiintymillään, vaikka aiemmissa yhteenlankeamistapauksissa *s*-pääte esiintyi hänellä vain kahdesti inessiivissä.

(211) *pidän* ***kansanlauluissa***, ***balladeissa***, ***suurissa klassikoissa*** (RN2)
(212) *myö tultii* ***puolukassa*** (MN3)
(213) *päivät* ***jostaim*** *magasivat* (RN3)
(214) *hän oli käyny sielä* ***jostaiη*** *katsomassa (*RM2*)*

Voisiko yllä kuvatuissa tapauksissa olla kyse jonkinlaisesta omapohjaisesta sarjasiirtymästä tai kahden systeemin, aunuksen ja yleiskielen, osittaisesta yhdistymisestä? Lienee kuitenkin selvää, että haastateltavilla esiintyvä yhtäältä omapohjainen ja toisaalta ilmeisesti myöhemmin kehittynyt ulko- ja osittain sisäpaikallissijojen yhteenlankeaminen voi hämärtää puheen ymmärrettävyyttä. Ääritapaus on haastateltava (RN3), jolla esiintyy kahdenlaisia yhteenlangenneita muotoja kaikissa mahdollisissa sisä- ja ulkopaikallissijoissa.

Kaiken kaikkiaan sijojen yhteenlankeaminen näyttää olevan yhä vielä elinvoimainen piirre ennen muuta länsiryhmän haastateltavien kielessä. Itäryhmässä yhteenlankeamista esiintyy erityisesti naishaastateltavien kielessä. Systeemin säilymistä on voinut edistää yhteenlangenneiden sijojen laaja esiintyvyys kielessä, ehkä myös rinnalle kehittynyt ”varsinaisten” sijojen yhteenlankeaminen.

1.4. Konsonanttien soinnillistuminen

Aunuksessa soinnillistuminen koskee soinnillisessa ympäristössä esiintyviä klusiileja *k*, *t* ja *p*. Nämä konsonantit ovat soinnillistuneet myös sellaisissa konsonanttiyhtymissä, joissa ne ovat alkukomponentteina ja joissa jälkikomponentteina ovat *m*, *l*, *r*, *j* tai *v*. (Leskinen 1998: 378.)

Seuraavassa olen tarkastellut lähtömurteen, tulomurteiden ja yleiskielen yhteisessä sanastossa esiintyviä soinnillistuneita yksinäis-*k*:n, -*t*:n ja -*p*:n esiintymiä sekä konsonanttiyhtymiä, joissa esiintyy jokin näistä konsonanteista. Jättämällä pois säilyneen, soinnillisia konsonantteja ja konsonanttiyhtymiä suosivan aunukselaissanaston olen halunnut selvittää, näkyisikö soinnillistumisesta jälkiä myös muussa kielenkäytössä. Mukaan on laskettu kaikki muut soinnillistuneiden *k*:n, *t*:n ja *p*:n esiintymät yksinäiskonsonantteina ja konsonanttiyhtymissä paitsi jo aiemmin käsitellyt *k*:llisten konsonanttiyhtymien soinnillistuneet astevaihteluesiintymät (*ŋg* : *ŋg*, *nd* : *nd*, *lg* : *ll*), joita käytetään vain vertailukohtana.

1.4.1. Soinnillistuneiden konsonanttien ja konsonanttiyhtymien esiintyminen aineistossa

Aineistossa tavattiin yhteensä 203 soinnillistunutta yksinäiskonsonanttia ja konsonanttiyhtymää. Eniten tavattiin *k*:n soinnillistumista yksin tai konsonantin jäljessä, sillä esiintymistä lähes puolet oli tällaisia tapauksia. *t*:n ja *t*:llisten konsonanttiyhtymien soinnillistumia oli kolmannes, kun taas *p*:n ja *p*:llisten konsonanttiyhtymien osuus soinnillistumista oli vähäisin.[6] Jos astevaihtelun alaiset soinnillistuneet konsonanttiyhtymät laskettaisiin mukaan, tilanne ei muuttuisi. Soinnillistuneen *k*:n ja *k*:llisten konsonanttiyhtymien asema vahvistuisi, sillä niiden osuutta kasvattaisivat suuritaajuisimman *ŋg* : *ŋg* -astevaihteluparin (10 : 13) ja vahva-asteisen *lg*:n esiintymät (11). Toiseksi suurimman ryhmän eli soinnillistuneen *t*:n ja *t*:llisten konsonanttiyhtymien osuutta kasvattaisivat *nd* : *nd* -astevaihteluparin esiintymät (25 : 3).

Erityisesti yksinäis-*k* oli laajasti soinnillistunut, kun taas muiden klusiilien kohdalla oli enemmän soinnillistuneita konsonanttiyhtymiä. Kun verrataan astevaihtelun alaisten soinnillistuneiden konsonanttiyhtymien ja tässä tarkasteltavien soinnillistuneiden yksinäiskonsonanttien ja konsonanttiyhtymien käyttöä, on selvästi havaittavissa, että soinnillistumat keskittyvät samoille henkilöille. Soinnillistumien käyttäjiä ovat vanhimmat haastateltavat (RN1, RM1, MN1) ja ennen kaikkea RN3. Muilla on vain yksittäisiä esiintymiä, ja jos astevaihtelutapauksia ei oteta huomioon, niin itäryhmässä soinnillistumia on vain MN1:llä.

---

[6] Grafeemiaineiston tekstifrekvenssimittauksissa, joiden tulokset voidaan yleistää myös puhuttuun kieleen, klusiilien frekvenssit olivat seuraavat: *t* (9,77 %), *k* (5,32 %) ja *p* (1,72 %) (Karlsson 1982: 73–74).

Yksinäis-*k*:n ja *k*:llisten konsonanttiyhtymien soinnillistumista yli kaksi kolmasosaa tavataan RN3:lla, yksinäis-*t*:n ja *t*:llisten konsonanttiyhtymien kohdalla osuus on vielä suurempi, ja lähes kaikki *p*:lliset soinnillistumat ovat RN3:lla. Soinnillistumia on muilla haastateltavilla yhteensä enimmillään alle kaksikymmentä, mutta RN3:lla soinnillistumien yhteismäärä on 165!

Jos haastateltavalla on vain satunnaisia soinnillistumia, ne esiintyvät usein painottomissa pikkusanoissa, kuten *gu*, *ga* ja *go*, tai liitepartikkeleissa (*jostagi*, *muuttaago*). Ehkä tällaiset pienet elementit ovat sinnikkäästi säilyttäneet soinnillistumisen rippeitä joidenkin haastateltavien kielessä. Voisi otaksua, että seuraava vaihe merkitsee soinnillistumien katoamista myös näistä asemista, jolloin reliktin omaiset lähtömurteen soinnillistumat häviävät haastateltavien kielestä lopullisesti.

(215) *jäin yks(in)* ***gogo*** *työn tekijäks* (RN1)
(216) *kaks oli sit niiku* ***vagituisesti*** *kotitöissä* (RM1)
(217) *meil_ol' yhdeksän yhtä* ***aigoa*** *ni huusi* ***tulgoas*** *tänne* (RN3)
(218) *minä en tienny mitä hää sil* ***darkotti*** (RN3)
(219) ***iloidaan*** *sitte pääsiäisenä* (RN2)
(220) *lähtkääs vaa* ***kodihi*** *hernekuaššua* [*hernekeittoa*] *syömää* (MN1)
(221) *äijä meinas et huku sie* ***ieldee*** [*edelleen*] (RM1)
(222) *onham meil -- muutamii* ***kerdoi*** *jo pidetty juhlatkii* (RN1)
(223) *kyllä heille yöksi tulla* ***saabi****, mutta et jäät vaan* ***tubah*** *nukkumah* (RN3)
(224) *meil_ov* ***virboivitšat*** *ja myö tullaa* ***virboittamah*** *teitä* (RN3)
(225) *yöl sitte* [*pääsiäisenä*] *käydään* ***ymbäri*** (RN1)

Osa yllä olevista esimerkeistä lienee tulkittavissa haastateltavien tavanomaiseksi kielenkäytöksi, kun taas osassa on kyse aunukselaispuheen referoinnista. On kuitenkin vaikea arvioida, mikä on soinnillistuneiden klusiilien tai niitä sisältävien konsonanttiyhtymien osuus haastateltavien tavanomaisessa kielenkäytössä. Haastateltavista alle puolet oli soinnillistuneiden konsonanttien ja konsonanttiyhtymien käyttäjiä. Heistä kaikki muut paitsi yksi olivat länsiryhmästä, mikä voisi viitata ympäröivistä lounaismurteista saatuun tukeen.

1.5. Säilynyttä aunuksen sanastoa

Tässä osiossa esitellään säilynyttä aunuksen sanastoa. Mukaan on otettu vain sellaiset sanat, jotka on dokumentoitu myös Karjalan kielen sanakirjassa (I–VI, 1968–2005). Sa-

nojen merkitysten määrittelyssä olen käyttänyt apuna myös Pekka Pohjanvalon Salmin murteen sanakirjaa (1947) ja Johannes Kujolan Äänneopillista tutkimusta Salmin murteesta (1910).

Säilynyt sanasto on aakkosjärjestyksessä, ja kunkin sanan oletettuna lähtömuotona on Karjalan kielen sanakirjassa esiintyvä sanan aunukselaismuoto. Yhden sanan lähtömuoto on kuitenkin peräisin Pohjanvalon sanakirjasta ja yhden Kujolan tutkimuksesta. Suluissa oleva luku sanan jäljessä ilmoittaa, kuinka monella haastateltavalla sana esiintyy. Lopuksi on aineistosta poimittuja esimerkkejä kunkin sanan käytöstä.

ad'vo (1) pitempiaikaisia vieraita, tavallisesti nuoria tyttöjä, jotka praasniekoiden lähestyessä tuodaan taloon (KKS I: 83–84). *Viedih ain tytöh advoih.* (RN3)
ahavoittuo (1) olla kuivumassa, kuivua tuulessa (KKS I: 3). *Lihaa panivat ulkopuolelle ahavoitumaa.* (MN1)
ahkivo (1) kuv. lihavasta ihmisestä (KKS I: 4–5). *Appi kutsui ahkivoksi.* (MN1)
argeutuo (2) syödä paaston aikana "arkisia" ruoka-aineita (KKS I: 67). *Sitä pyyhkimistä suun kun arkeuvuttiin.* (RN2)
baba (3) (last.) isoäiti, mummo (KKS IV: 153). *Baba tuli kattomah.* (RN3)
besodu (2) iltamat, illatsut (KKS IV: 224). *Tytär ja poika lähtivät päiväpesotaan.* (RM1)
beädžöi (1) (last.) pieni lammas, pajunkissa (KKS IV: 256). *Beäd'jöikshäm meil kutsuttii niitä palmun oksii niitä lambaita.* (RN3)
bohat, bohattu (1) rikas, varakas (KKS IV: 363–364). *Jos ol' rikas ni pohat.* (RM1)
briha (2) nuorukainen, (pikku)poika (KKS IV: 434). *Teijäm brihat joutu veteen.* (MN1)
brušakku (1) torakka, kyykkytemppu ven. tanssissa (KKS IV: 466). *Brušakko išköö siinä riivattu tanssissa.* (RN3)
burlakku (1) poikamies, itsellinen, ansiotöissä toisella paikkakunnalla oleva mies (KKS IV: 466). *Sanottii burlakaks - - kävi sitte syksyisin - - kenties auttamassa.* (RN2)
d'id'a (1) ukki (Pohjanvalo 1947: 22). *D'id'a opetti minut uimah.* (RN3)
ellendää (2) ymmärtää, älytä, huomata (KKS I: 102). *Nyt mä en ellendä.* (RM1)
hebo (1), ***heboine*** (1) hevonen (KKS I: 230). *Kyläs oli kauheev vähä hebosii.* (RN3) *Onko Miitreil hepo uupunnut?* (RM1)

hernehkuaššu (1) hernepuuro (KKS I: 237). *Lähtkäs vaa kodihi, hernekuaššua syömää*. (MN1)

hyppy (5) Erik. *mennä hypyllä* tuoda t. mennä vaimoksi ilman häämenoja, vanhempien tietämättä (KKS I: 359–360). *Tulivat hypyllä - - markkinareissulla tuotiin vaimo*. (RN2) *Veiki sen yöl kottii ja se ol' hypyllä mennoo*. (RM1)

jarmankku (1) markkinat (KKS I: 485). *Sitten oli se jarmankat - - kahta puolta maantien oli sitte, niitä kojuja*. (MN2)

jäittšu (3) kananmuna (KKS I: 557). *Sinul vitšu, minul jäitšu*. (MN2) *Jäitšän säästän sinulle*. (RN2)

katkata (1) katkaista (KKS II: 95). *Joko katkataa vähä pois*? (RN3)

karu (1) huono, köyhä, paha, kehno (KKS II: 80). *Nato* (kutsui) *naisista karummaksi*. (MN1)

karzina (1) pirtin lattian alla oleva kellari, jossa säilytetään mm. ruokatarpeita (KKS II: 76). *Oli komentannu lapset* (piiloon) *et mengää karsinah*. (RN3)

ker (2) kera, kanssa, ilmaisee myös keinoa (KKS II:131). *Ei saanu mökkiläisen ker men naimisii*. (RN3)

kidžu (1) pieni kala, (uunissa) kuivattu kala (KKS II: 231). *Voi voi aina sitä kitzuu!* (MN2)

kielastoa (2) valehdella (KKS II: 167). *Babasta nämä tyttäret kielastelevat*. (MN1)

koaloa (1) kahlata (KKS II: 254–255). *Goalaa vaa niin kauan ko goalaat*. (RN3)

koufi (2) kahvi (KKS II: 358). *Pappa keitti sit kahvit siel, tai koufit*. (RN1)

kulittšu (2) vehnäinen pääsiäiskakku (KKS II: 423). *Sitte tarjotaa kulitšan kanssa se pašha*. (MN2)

kristottoa (1) pääsiäistervehdykseen liittyvä suuteleminen (KKS II: 379). *Pääsiäisen ku kirkost tultii sanottii kristotetaa*. (RN3)

kurikku (1) yhdestä puusta veistetty nuija (KKS II: 464–465). *Siinä oliki semmonen kurikka semmonen nuija*. (MM1)

kydy (1) kyty, aviomiehen veli (KKS II: 539). *Kydy* (kutsui miniää) *kyläs pahimmaksi*. (MN1)

kyly (1) sauna, kylpy (KKS II: 520). *Tuol minä saunan, kylyl lattiin alla sinutki olen löytäny*. (RM1)

kytkie (1) kitkeä (KKS II: 537). *Kytkettii kasveja, ja leikittii sitte*. (RN1)

kärkyt (1) (nuorison) nyyttikestit (KKS II: 560). *Syksyllä piettii niitä kärkkyjä*. (MN2)

lavetti (1) reen kuormalava (KKS III: 42). *Se ol' pitkä lavetti reki ja se ol' täynnä porukkaa*. (RM1)

loruta (1) puhua joutavia (KKS III: 156). *Tämän minä useimmiten lorusin*. (MN3)

luad'ie (1) tehdä, rakentaa, laatia, valmistaa (KKS III: 135). *Last ei malttanu luat'ii*. (RM1)

lujuot (1) aviolupauksen vahvistamistilaisuus, kihlajaiset (KKS III: 173). *Tämä sulhanen hyväksytään ja nämä sitte, kutsuttiin lujusiksi*. (RN2)

lunkku (1) aukko, luukku (KKS III: 181). *Vähitellen suletaan nämä lunkut sitte.* (MM1)

mamma (5), ***mamoi*** (1), ***moamma*** (1), ***muamo*** (1) äiti (KKS III: 268, 333). *Oli mammaa aina ikävä*. (MN2) *Jokasel ol' oma mamo*. (MN1) *Teille tulen ja moammalle sanon*. (RN3) *Muamoni tšakkaa*. (MN1)

mandžoi (1)***, mantšikka*** (1) mansikka (KKS III: 271). *Mand'joimoa pietäh puhtahan.* (RN3) *Ol' mantšukkoita saatavana*. (RN1)

mašina (1) Erik.tytöstä, jota ei tanssitettu illatsuissa. *Se mašinal jäi*. (KKS III: 276). *Ku mašinaa jäin a voi voi.* (RM1)

moleibina (1) rukoushetki jnkn puolesta tai johdosta (KKS III: 342). *Pappi piti siellä ne sanottii moljebiinaks.* (RN3)

murgina (1) vars. aamuateria aamupalan jälkeen (KKS III: 373). *Miitrei tul' pellol töis - siel sanottii murkinal tuli*. (RM1)

mustoa (2) muistaa (KKS III: 356–357). *Em ma musta*. (MN3) *Mustamma veikkosella*. (MN1)

mutšukku (1) räsynukke (KKS III: 389). *Räsynukkeja sanottii mutšukku*. (RN1)

mužikku (2) talonpoik. mies, aviomies (KKS III: 379). *Olet muuten hyvä mušikku*. (RN3) *Terveem musikku istuu hevose selläs*. (RM1)

nagrattoa (1) naurattaa (KKS III: 448). *Sitä rupes nii kauheesti naurattamaa, nakrattamaha*. (RN3)

pagina (1) juttu puhe, tarina Erik. (tytöistä) *ottoa paginoita* ennustaa tulevaisuuttaan (pojan) puheista joulun ja loppiaisen välisenä aikana (KKS IV: 123–124). *Ku on tämä aika - - käygää paginat ottamah.* (RN3)

paista (3) sanoa, kertoa, puhua (KKS IV: 112). *Paista pitäs meiän omal murteel*. (RN1) *Ońńikkeen akku nii pahoi pakisi*. (RN3)

pakita (2) kerjätä, kulkea kerjuulla (KKS IV: 125) *Olimme opettajal pagitšemas*. (RN1)

pakkuo (1) pudota, kaatua (KKS IV: 127). *Se vaimo tulla köntterehti välil polvilleeki paakku*. (RM1)

parsipiiroa (1) umpinainen, pitk. piirakka (KKS IV: 167). *Tehtii parsimpiirakkata ja tehtii keitimpiirakkata*. (MN2)

pašha (5) rahkasta valmistettu pääsiäisjälkiruoka (KKS IV: 170). *Niitä pääsiäisruokia on muum muassa se pääsiäispašha*. (MM2)

peilari (1) maitokannu (KKS IV: 191). *Ku haluat maitopeilaristu kantelemaa*. (RN3)

pertti (1) tupa, pirtti, asuinhuone (KKS IV: 212–213). *Jäin vastus perttih moata*. (RN3)

piätentš(y) (1) perjantai (KKS IV: 255). *Piätentš perjantai on piätentšy*. (RN1)

poko(i)(ń)ńiekku (1) vainaja (KKS IV: 380). *Jos jotaim pahaa teki ni peloteltii bogońiekat tulla*. (RN3)

pruazńiekku (8) kylän kirkon t. tšasounan nimikkojuhla, jonka yhteydessä järjestettiin tav. kylämarkkinat, juhlapäivä (KKS IV: 450). *Sahti liitty enemmän niiku praasniekan tuntuun - - juhlan tuntuu*. (MM1) *Mikä se oli Manššilan, pruašniekku oli*? (RM2) *Praazńiekat - - on niiku markkinat nykyaikan*. (RN3)

pual'ikku (1) palikka, kapula, pesukarttu (KKS IV: 354). *Tädit siellä hakkas sitä pyykkiä paalikalla*. (RN2)

pyöröine (1) pyöreä piirakka, pyörönen (KKS IV: 572). *Tehtiin sitte joko riisikukkoset tai pyöröset*. (RN2)

pättši (2) uuni, kiuas (KKS IV: 592). *Nyt ei olla pätšii mis piirailo paistetaa*. (RN1)

rassali (2) lihan, kalan tms. suolausvesi (KKS V: 162). *Rassali eli, suolaveem maku*. (MN3)

rastava (2) joulu (KKS V: 163). *Rastavakshan ennen sanottii tätä jouluu*. (RN3)

reähki (1) synnintunnustus (KKS V: 74). *Ei tarviim mennä sille synnimpäästöl ko sanottii, reähkillä käymäh*. (RN3)

reäpöi (1) muikku (KKS V: 78). *Ne rääpyksiks sanovat Laatokalla semmosia isoja muikkuja*. (MN2)

riivattu (3) ristikontra, karjalainen kansantanssi (KKS V: 98). *Päätanssi - - sellan riivattu sanottii*. (RN3) *Kovasti se oli käytössä siihe aikaa se riivattu*. (MN2) *Riivatut ripaskaa ku iskivät*. (RM1)

ruadentšu (1) vainajien muistelupäivä pääs. jälkeen (KKS V: 138). *Vainajammuistelupäivät - - ruadentšaks sanottii*. (RN1)

ryvähteä (1) yskähtää, rykäistä (KKS V: 217). *Se ryvähtel kaugempan*. (RM1)

röykky (1) röykkiö, kasa (KKS V: 255–256). *Jäät oli röykkeessä*. (RM1)

sarai (1) rakennuksen ylinen (KKS V: 289–290). *Makas siellä, sarain vintil*. (RN3)

šarfu (1) kaulaliina (KKS V: 290). *Kai šarfat - - ollah sano öljys*. (RN3)

šipaniekku (2) karjalanpiirakka (KKS V: 396). *Ollaa niitä šipaniekkui paistamas*. (RN1)

šmotku (1) laiska, lurjus, heittiö (KKS V: 437). *Olen niiv vihane šmotkul tuol Juulil*. (RN3)

smuutat (2) naamioituneet ilveilijät joulun ja loppiaisen väl.aikana (KKS V: 439). *Sellane tapa siellä sanottii smuutiks, laitettii tytöt mustalaiseks ja miestev vaatteita päälle ja pojat laitto naisten ja tyttöjen ja vanhojem mummojen* (vaatteita). (MN2)

studeńi (2) liha- tai kalahyytelö (KKS V: 530). *Siihen laitettiin stuteni eli syltty joka valmistettiin tommosista eläinten sorkista*. (RN2)

sulhaine Adv. käyttöä: ***käi sulhazikse*** (4) kosimisesta, kosimaan lähtemisestä (KKS V: 544). *Meil_on tapana sanottii sulhasena käyvää, käytii sulhasina*. (RN1)

sulhastua (1) kosia, käydä kosimassa (KKS V: 545). *Sittem mentiin* (naimisiin) *sulhastuksen kautta*. (RN2)

sulttšin(a) (2) puurolla täytetty taiteltu piirakka (KKS V: 548–549). Niitä tehtii parsimpiirakkata - - sultšinaa tehtii. (MN2)

suovat(***tu***) (1) lauantai (KKS V: 567). *Lauantaipäivä on suovat meille nimeltää*. (RN1)

tantsi (2) tanssi (KKS VI: 42). *Paaston aikana ei käyty lainkaa tantseis*. (RN1)

tata (2) (last.) isä (KKS VI: 62). *Mää luulin että meiän tata ei ošoa mitää*. (RN3)

tietto (1) armas, mielitietty (KKS VI: 101). *Vuotin tiettoo besotas*. (MN1)

t'ila (1) makuusija, vuode, sänky (KKS VI: 109). *Ne oltii tilas viel emändä ja isändy*. (RN3)

toinargi (1) tiistai (KKS VI: 132). *Ensimmäiṅe päiv, toinark tiistai, keskiviikko*. (RN1)

tšakata (1) nuhdella, torua (KKS VI: 175). *Muamoni tšakkaa*. (MN1)

tšasounu (3) rukoushuone (KKS VI: 185–186). *Tšasouna oli siinä*. (MN1) *Semmone rukkoushuone ku sanovat tsassouna*. (RM1) *Rukoushuone eli sasouna*. (MM2)

tšilkata (1) kilauttaa, kilistää (KKS VI: 199). *Sit tšilkatah lyyväh kenem muna on vahvin*. (RN3)

tšupukku (1) ohrajauhoista tehty leivonnainen (KKS VI: 244). *Piirakoi tehtiin ne ol šultsinat ja sit, tšupukku*. (RN3)

tšuaju (1) tee (KKS VI: 214). *Ne kävi meillä, ni tšuajuu juomassa*.(RM2)

uroa (1) hullu, mielenvikainen (KKS VI: 426). *Älä nyt nii ura ole*. (RN3)

uzlu (1) lautanen (Kujola 1910: 74). *Kaikki heil_ol', lautasel uslaks sanottih*. (RN3)

virršši (1) kori, vasu (KKS VI: 647). *Virš oli käsivarrel*. (RN3)

virpuo (3)***, virvoittoa*** (2) virpoa (KKS VI: 646, 651). *Mennää vaa virvoittamah*. (RN3) *Myö tullaa virboittamah teitä*. (RN3) *Luettii siellä että virvotan varvotan*. (MN2) *Sit ko myö virbomah mendii*. (RN3) *Virvon vitšasel*. (MN3)

virboivittšu (1) virpomavitsa (KKS VI: 646). *Virboivitšat - - koristettii palmun oksii*. (RN3)

vual'enttšu (1) huopikas (KKS VI: 663–664). *Huopikkai sanottii siel vualentsaks*. (RM1)

zuakkun(***a***) (1) juttu, tarina, kertomus, satu (KKS V: 448). *Oli paljo sellasia, vanhoi poikia - - ne viihdytteli meitä nuoria gu ne sanoi soakkunoi*. (RN3)

On mahdotonta arvioida, kuinka suuri osa tässä esitellystä sanastosta on säilynyt haastateltavien jokapäiväisessä kielenkäytössä, sillä useimmissa esimerkeissä opas joko referoi jonkun toisen aunaukselaispuhetta, tai sitten haastattelijalle ikään kuin esitellään, miten mitäkin on kotiseudulla nimitetty: *meil sanottii*.

Suurin frekvenssi näyttäisi olevan sanoilla, jotka liittyvät ortodoksiseen perinteeseen ja uskonelämään (*pruazniekka*, *tšasouna*), karjalaiseen ruokakulttuuriin (*pašha*, *kulittša*), perheeseen (*mamma*, *baba*) ja nuorten aikuisten senaikaiseen elämään (*hypyllä meneminen*, *riivattu*). Suuritaajuisinta sanaa (*pruazniekka*) käyttää kahdeksan haastateltavaa kymmenestä, mutta suurimmalla osalla säilyneistä sanoista ei ole kuin yksi käyttäjä. Lähes kahta kolmasosaa säilyneistä sanoista käyttivät länsiryhmäläiset, ja yksi kolmasosa jakautui kahtia toisaalta itäryhmän ja toisaalta kummankin ryhmän yhdessä käyttämien sanojen lähes yhtä suuriin osuuksiin. Myös sanastoa olivat säilyttäneet eniten ne, jotka ovat säilyttäneet myös muita aunuksen piirteitä. RN3:n käyttämiä säilyneitä sanoja oli selvästi eniten, yli kaksi kertaa enemmän kuin sanoja seuraavaksi eniten

säilyttäneillä (MN1, RM1, RN1). Miehistä muilla kuin RM1:llä säilyneitä sanoja oli kolme tai vähemmän.

Koska haastateltavilla on ollut vain satunnaisia mahdollisuuksia aunuksen puhumiseen, ovat pelkästään muistin varassa säilyneet sanat alkaneet muuttaa muotoaan. Soinnilliset äänteet ovat voineet korvautua soinnittomilla (*besodu* > *pesota*), konsonanttiyhtymää saattaa edustaa vain yksi konsonantti (*tsasouna* > *sasouna*), ja yhdyssana on voinut muuttua osittain suomen yleiskielen mukaiseksi (*parsipiiroa* > *parsimpiirakka*).

Siirtokarjalaisten muutto osui murrosvaiheeseen, jossa agraariyhteiskunnasta siirryttiin nopeasti teollistuneeseen ja kaupungistuneeseen yhteiskuntaan. Muutoksen myötä myös kielestä alkoi hävitä katoaviin maaseutuelinkeinoihin ja maaseutumaiseen elämään liittynyttä sanastoa. Tässä valossa on ymmärrettävää, että aunuksen sanastoa on säilynyt erityisesti niiltä elämänalueilta (ortodoksinen perinne ja uskonelämä, karjalainen ruokakulttuuri), joiden sanasto on pysynyt varsin samanlaisena ja joihin haastateltavilla on säilynyt yhteys uusillakin asuinsijoilla.

IV KOKOAVA KATSAUS

1. ERI KIELIMUODOILLE YHTEISET PIIRTEET

Työn II osassa tarkasteltuja piirteitä ovat *k*:n ja *k*:llisten konsonanttiyhtymien (*rk*, *lk*, *hk*, *ŋk*) astevaihtelu, *t*:n, *ht*:n ja *nt*:n astevaihtelu, *ts*:n astevaihtelu, geminaatio ja yksikön 1. persoonan pronomini. Valituilla piirteillä on saatu tietoa vanhan ja uuden kielimuodon kohtaamisesta. Piirteitä tarkasteltaessa on pitänyt ottaa huomioon kolme kielimuotoa: lähtömurre, tulomurteet ja yleiskieli. Päätelmien tekoa on paikoin hankaloittanut joidenkin piirteiden edustuminen samalla tavalla kahdessa tai useammassa kielimuodossa. Myös leksikaalistumiksi tulkitut esiintymät tulisi ottaa huomioon haastateltavien kielen tilaa ja kehityksen suuntaa arvioitaessa.

Työn tulosten perusteella haastateltavat ovat kielenkäytöltään sekaidiolektisia, mikä oli yksi työn oletuksista (ks. s. 4). Enemmistö haastateltavista käyttää monista tarkasteltavista piirteistä rinnan vähintään kahta varianttia, jolloin lähtömurteisten piirteiden rinnalle on omaksuttu tulomurteen tai / ja yleiskielen piirteitä (V + U). Varianteista toinen tai yksi on yleensä muita hallitsevampi. Ryhmien käyttämien varianttien jakaumat poikkeavat toisistaan eräiden piirteiden osalta, mutta toisaalta myös haastateltavien väliset erot ryhmien sisällä voivat olla suuria.

Monet jo aikaisemmissa tutkimuksissa saadut tulokset todentuvat myös tässä työssä: Itäryhmä olisi voinut halutessaan säilyttää *k*:n (aunuksessa *g*:n) heikossa asteessa suomen itämurteissakin käytetyn katoedustuksen ja siirtymä-äänteet, mutta haastateltavat ovat päätyneet yleiskielisyyteen. Katoa ja siirtymä-äänteisyyttä tavataan sen sijaan länsiryhmässä, jonka vallitseva edustus itäryhmän tavoin on yleiskielisyys.

Kadonneet tai katoamassa ovat aunuksen alkuperäiset *rg* : *rr*- sekä *lg* : *ll* -vaihteluparien heikon asteen assimilaatioedustukset, jotka ovat olleet vieraita sekä tulomurteille että yleiskielelle. Myöskään vahva-asteen *rg*:tä ei tavata mutta *lg* näyttäisi sinnittelevän – ehkä lounaismurteissakin esiintyvän soinnillisuuden, ehkä foneettisesti läheisen *lk*-yhtymän ansiosta. Vahvassa asteessa haastateltavat käyttävät eniten juuri soinnitonta *lk*:ta ja *rk*:ta ja heikossa asteessa yleiskielisiä variantteja, vaikka kummankin

ryhmän esiintymissä on myös merkkejä itämurteille tyypillisestä kadosta, jota tavataan esimerkiksi eräissä leksikaalistumissa (*kulettii*, *kulettaa*).

Yksinäis-*k*:n ja *k*:llisten konsonanttiyhtymien astevaihtelusta poikkeaa tuloksiltaan selvimmin *ηk*-yhtymän astevaihtelu. Aunukselaislähtöinen *ηg* : *ηg* -edustus on säilynyt erityisesti länsiryhmässä, mikä voisi selittyä tulomurteen soinnillisuuden antamalla tuella. *ηk* : *ηk* -vaihteluttomuus on ollut foneettisesti lähellä oleva soinniton vaihtoehto, jota ennen muuta itäryhmä on suosinut. Vaihtelemattoman *ηk*:n käyttöä on tukenut myös itäisen tulomurteen samanlainen kanta. Yleiskielinen *ηk* : *ηη* -vaihtelu on poikennut systeemistä selvästi, ja sen käyttö on ollut vähäisintä.

hk on puolestaan ainoa *k*:llinen konsonanttiyhtymä, jonka heikon asteen edustusta murteissa ja yleiskielessä leimaa vakiintumattomuus, mikä näkyy myös haastateltavien vaihtelevina *h*- ja *hk*-edustuksina.

Yleiskielen *t* : *d*- ja *ht* : *hd* -vaihtelun vastineet lounaismurteissa ovat *t* : *r* ja *ht* : *hr*. Lounaismurteiden edustus on poikennut radikaalisti lähtömurteen katoa ja siirtymäänteitä suosivasta kannasta, ja länsiryhmä onkin päätynyt neutraaliin yleiskielisyyteen. Itäryhmä on puolestaan pitäytynyt vanhassa, tulomurteessakin käytössä olevassa edustuksessa. Ryhmien tulokset edustavat keskiarvoa, ja ryhmien sisällä esiintyy myös ryhmien yleisestä linjasta poikkeavia edustuksia.

Sekä lyhyen että pitkän vokaalin jälkeinen kato liittyy kiinteästi määrälekseemeihin: *piettii*, *mei*(*j*)*än*, (*en*) *tii*(*j*)*ä*, *tiä*. Myös *ht*-yhtymän katoedustuksista valtaosa on puhekielessäkin käytettyjä *yheksän*, *kaheksan*, *yhen* ja *kahen* -numeraaleja.

Erityisesti itäryhmän tuloksissa näkyvät johdonmukaisesti eri edustusten muuttuvat voimasuhteet äänneympäristön mukaan: Kadon määrä on pienin lyhyen vokaalin jäljessä, lisääntyy pitkän vokaalin jäljessä ja on suurimmillaan *ht*-yhtymän heikkoasteisissa muodoissa. *d*-edustuksissa tilanne on päinvastainen. Länsiryhmässä kato on suurimmillaan pitkän vokaalin jäljessä, mihin vaikuttaa leksikaalistumien suuri määrä.

Aunukselaisen *nd* : *nd* -edustuksen heikon asteen *nd*:lle on käynyt kuten *rr*- ja *ll*-assimilaatioedustuksille. Heikkoasteinen *nd* on muutamaa länsiryhmän esiintymää lukuun ottamatta hävinnyt haastateltavien kielenkäytöstä, koska se on poikennut selvästi yleiskielen ja tulomurteiden yhteisestä *nn*-kannasta. Vahvan asteen *nd* on sitä vastoin säilynyt paremmin ja suureksi osaksi ehkä sulautunutkin yleiskielen ja murteiden *nt*:hen.

ts-yhtymän kohdalla kehitys on kulkenut kohti yleiskielen *ts* : *ts* -edustusta. Haastateltavat ovat luopuneet kokonaan vanhasta, todennäköisesti huomiota herättäneestä affrikaattavaihtelusta, ja jonkinlaisena välivaiheena kohti yleiskielen *ts*:ää voisi olla heikossa ja vahvassa asteessa esiintyvä *tš*, jota tavataan ennen muuta karjalankielisissä sanoissa.

Itäryhmän vallitseva variantti on *ts*, kun taas länsiryhmässä *tt* : *t* -vaihtelu on saanut eniten käyttäjiä. Tulosten yleistettävyyden kannalta on kuitenkin otettava huomioon, että suurin osa *ts*-, *tt*- ja *t*-esiintymistä on suuritaajuisia lekseemejä: *seitsemän*, *katsoa*, *katsella*, *metsä*, *itse*. Myös esiintymien pienen määrän vuoksi tulokset voivat olla vain suuntaa-antavia.

Yleisgeminaation kohdalla tilanne on ollut kiinnostava, sillä lähtömurre ja yleiskieli ovat olleet geminoitumattomuuden kannalla, kun taas Etelä-Savossa tavataan yleisgeminaatiota ja Rauman seudulla lounaismurteiden erikoisgeminaatiota. Tulosten perusteella haastateltavat ovat säilyttäneet hämmästyttävän hyvin geminoitumattomuuden, jos ei oteta lukuun yhden haastateltavan runsasta yleisgeminaation käyttöä. Itäryhmässä tavataan satunnaista yleisgeminaatiota, jonka käyttöä ovat voineet edistää suuritaajuiset *mittää* ja *pittää* -lekseemit. Lounaismurteiden erikoisgeminaatiota on selvästi vierastettu, eikä tarvetta geminoitumattomuudesta luopumiseen ole ollut.

Myös yksikön 1.persoonan *minä*-pronominin haasteltavat ovat voineet halutessaan säilyttää, ja näin on käynytkin itäryhmässä, jossa hallitsevan *minä*-muodon rinnalla esiintyy joitakin pikapuhemuotoja ja itäisiä *miä*- ja *mie*-variantteja. Länsiryhmässä sitä vastoin yksikön 1. persoonan pronominien hajonta on suurempi. *Minä*-, *mä*- ja *mää*-varianttien osuudet ovat miltei yhtä suuret, sillä erotuksella että *minä*-pronominia käyttävät kaikki haastateltavat, kun taas lyhyet variantit ovat vain joidenkin käytössä. Myös *mie*-varianttia tavataan, mutta sen osuus on marginaalinen. Obliikvisijoissa *minu*-vartalon asema on vahva kummassakin ryhmässä kaikissa tutkituissa sijamuodoissa. *mu*- vartaloa käytetään eniten ulkopaikallissijoissa, länsiryhmässä itäryhmää enemmän myös genetiivissä. Kummassakin ryhmässä myös *miu*-vartaloa tavataan ennen muuta genetiivissä.

Koska pelkkä keskiarvo ei kerro koko totuutta puhujaryhmän todellisesta kielenkäytöstä, on syytä tarkastella myös ryhmien sisäisiä puhujakohtaisia eroja ja pohtia syitä niihin.

Oletettuja aunukselaisvariantteja ovat säilyttäneet – yleiskielisten ja / tai tulomurteisten varianttien rinnalla – ennen muuta länsiryhmän RN1,RN3 ja RM1, satunnaisesti myös MN1, MN2 ja RN2. ”Säilyttäjillä” lähtömurteisuus näkyy *k*:n heikon asteen siirtymä-äänteisinä ja katoedustuksina (myös MN1), *lg* : *ll* -vaihtelun säilyttämisenä (ei RN1) ja *ŋg* : *ŋg* -edustuksen säilyttämisenä. Myös *t*:n heikossa asteessa pitkän vokaalin jäljessä RN3 ja RM1 suosivat itäisiä variantteja, *ht*-yhtymän heikossa asteessa RN1 ja RN3. *nd* : *nd* -säilymäedustukset keskittyvät RN3:lle ja RM1:lle.

Yllättävä poikkeama on RM1:n laaja-alainen yleisgeminaation käyttö, jolle on vaikea löytää selitystä. Voisiko olla mahdollista, että liikkuva työ Luoteis-Laatokan yleisgeminaatioalueella ennen Raumalle muuttoa on jättänyt näin pysyvät jäljet haastateltavan kieleen? Vai voisiko yleisgeminaatio olla puhekielisyyttä korostava piirre miesvaltaisessa teollisuustyössä, jossa ei ole tarvetta puhua yleiskielisesti? (vrt. Lappalainen 2004: 350.)

”Säilyttäjiä” näyttäisivät RN3:a lukuun ottamatta olevan vanhimmat haastateltavat. Tutkimusten mukaan (Leskinen 1981: 89; Thelander 1979b: 93) konservatiivisia ovat erityisesti vanhimman ikäryhmän naiset. Omassa aineistossani RM1 ei kuitenkaan ole sattumalta ”säilyttäjä”, sillä hän on pitänyt yllä aunuksen taitojaan esimerkiksi karjalankielisten tarinoiden kertojana.

Lukumääräisesti ja eri muotoryhmien puolesta eniten lähtömurteisuuksia säilyttänyt RN3 oli haastatteluhetkellä 60-vuotias, toiseksi nuorin naishaastateltavista. Hän ei ole koskaan työskennellyt kodin ulkopuolella, mutta kyseessä ei liene kielellisten impulssien puute, sillä haastateltavalla on aina ollut vilkas sosiaalinen elämä. Vaikka ympärillä ei ole ollut ”karjalaiskylää”, on ollut päivittäistä yhteydenpitoa vanhempaan sisareen (RN1) sekä pieni mutta tiivis entisten salmilaisten yhteisö, jota on yhdistänyt ennen muuta ortodoksinen uskonto ja vilkas seurakuntatoiminta.

Hämmästyttävän yleiskielinen on puolestaan RN2. RN2:n kohdalla voisi näkyä ammatin yleiskielistävä vaikutus, sillä hän on tehnyt kymmeniä vuosia hoitotyötä. Myös tutkimustulosten mukaan (Mielikäinen 1988: 101–102) yleiskielisyyspyrkimys näyttäisi olevan selvin keski-ikäisten naisten kielessä, ja esimerkiksi *d*:n innokkaimpia käyttäjiä ovat juuri työikäiset naiset. Toisaalta naiset voivat olla haastattelutilanteessa taitavampia kuin miehet valitsemaan yleiskielisen ilmaisutavan (Thelander 1979b: 96).

Haastateltavista RM1 ja edustuksissaan varsin yleiskielinen RM2 käyttävät ainoina joitakin tulomurteen mukaisia *r*- ja *hr*-variantteja *t*:n ja *ht*:n heikossa asteessa. RM2 on kertonut jopa harjoitelleensa itsekseen ääneen raumalaista puhetapaa. Myös hänen muita runsaampi *mä*-pikapuhemuotojen käyttönsä voisi kertoa halusta välttää leimallisia (lähtö)murteisuuksia ja samastua nykyiseen yhteisöön. Lyhyet pronominipiirteet ovat erään tulkinnan mukaan (Saarteinen 1982: 208) liitettävissä myös miesmäiseen tyyliin. Kieli onkin paljon sidoksissa yhteiskunnassa vallitseviin sosiaalisiin rooleihin: miehillä ja naisilla on erilaiset roolit, ja myös kieli heijastaa tätä erilaisuutta (Trudgill 2000: 78–79.)

Länsiryhmän haastateltavien yksikön 1. persoonan pronominin käyttö on muiltakin osin kiinnostava. Myös muita tulomurteisia muotoja käyttäneen RM1:n ja yllättäen RN3:n päävariantti on *mää*, kun taas ”säilyttäjistä” RN1 on *minä*- ja yleiskielinen RN2 *mä*-variantin kannalla. Kaikki länsiryhmän haastateltavat käyttävät rinnan kolmea tai neljää varianttia, kun taas itäryhmässä on säilytetty vanha *minä*-kanta. Vain MN2:lla *minän* rinnalla ovat tasavahvoina itäiset *mie* ja *miä*, joita esiintyy satunnaisesti kaikilla muilla paitsi MM1:llä.

MN3 ja MM2 asuivat ennen Etelä-Savoon muuttoaan vuosikymmeniä Pohjois-Savossa, mihin heidät oli asutettu heti sodan jälkeen. Näiden haastateltavien puheessa esiintyy kuitenkin ihmeteltävän vähän savolaisuuksia, jotka ovat monessa muotoryhmässä samalla lähtömurteisuuksia. Oppaista MM2 on ollut vasta 9-vuotias lähtiessään lopullisesti Salmista. Voisi olettaa, että yleiskielistävä kouluopetus ja uusi toveripiiri ovat olleet merkittäviä kielellisiä vaikuttajia uudessa asuinympäristössä, vaikka samoilla seuduilla asui paljon myös salmilaisia perhekuntia. Aikuisiässä toiminta harrastajateatterissa ja muutto maanviljelystilalta kaupunkiin asiakaspalvelutyöhön 1960-luvulla ovat myös voineet saada haastateltavan kiinnittämään huomiota omaan kielenkäyttöönsä.

MM1, joka oli Salmista lähtiessään 16-vuotias, on kieleltään selvemmin savolaistunut (esim. yleisgeminaatio) kuin MM2 ja ryhmän naishaastateltavat. Ennen muuttoaan kaupunkiin MM1 ehti asua yli kolmekymmentä vuotta eteläsavolaisessa maaseutupitäjässä, ja myös työ puhelinasentajana kuljetti häntä ympäri Etelä-Savoa. Thelanderin mukaan (1979b: 94–95) ratkaisevat ikävuodet puhekielen muuttumisen kannalta ovat 23, 40 ja 50. Esimerkiksi noin 20. ikävuoden tienoilla uusi koulutus- tai työympäristö tai armeija voi muuttaa kielenkäyttöä.

2. AUNUKSELLE OMINAISET PIIRTEET

Työn III osassa tarkasteltuja piirteitä ovat sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n kehittyminen *u*:ksi ja *y*:ksi, -*h* eri muotoryhmissä, sijojen yhteenlankeaminen, soinnillistuminen ja aunuksen sanaston säilyminen. Kaikki mainitut piirteet ovat ominaisia vain aunukselle, joten niihin on kohdistunut muutospaine kahdelta taholta. Tämän vuoksi voisi olettaa, että tarkasteltavien piirteiden edellytykset säilyä haastateltavien kielessä ovat olleet vähäiset.

Työn tulosten perusteella mikään tutkituista piirteistä ei ole kuitenkaan kadonnut kokonaan, mutta vaihtelut piirteiden esiintymä- ja käyttäjämäärissä ovat suuret. Eniten säilyneitä piirteitä on RN3:lla ja vanhimmilla haastateltavilla (RN1, RM1 ja MN1), joten tältä osin tulos on samansuuntainen kuin tarkasteltaessa kaikille kielimuodoille yhteisiä piirteitä. Satunnaisia esiintymiä joistakin piirteistä on RN2:lla, RM2:lla, MN2:lla ja MN3:lla. Kaikkein vähiten tarkasteltuja piirteiden esiintymiä on itäryhmän mieshaastateltavilla.

Aunukselle ominaisista piirteistä uhanalaisin näyttäisi olevan sananloppuisen *a*:n ja *ä*:n kehittyminen *u*:ksi ja *y*:ksi. Eniten säilymäedustuksia oli RN3:lla, mutta muilla piirteen säilyttäneistä tavattiin vain yksittäisiä esiintymiä. Piirre esiintyi kaikilla länsiryhmäläisillä, mutta itäryhmästä vain kahdella (MN1, MN2). Piirteen uhanalaisuutta lisää sananloppuisen *u*:n ja *y*:n esiintyminen erityisesti lekseemeissä, jotka liittyvät jollain tavalla jo kadonneeseen elämäntapaan.

Lukumääräisesti eniten esiintymiä oli piirteistä, jotka voivat esiintyä monissa muotoryhmissä, jolloin myös puhujan on vaikeampi kontrolloida niiden käyttöä puheessa. Tällaisia piirteitä ovat -*h* ja sijojen yhteenlankeaminen. Ehkä -*h* on kuitenkin ollut piirteistä niin huomiota herättävä, että vain kaksi haastateltavaa (RN1, RN3) on säilyttänyt sen kuudessa muotoryhmässä, kun taas yksittäisiä esiintymiä säilyttäneillä (RM1, MN1, MN2, MN3) -*h*:ta tavattiin ennen muuta nominien illatiivimuodoissa, joihin -*h* usein muutenkin kuuluu.

Säilymisen kannalta kiintoisin oli sijojen yhteenlankeaminen. Aunuksessa on ollut alun perin *l*-päätteinen ulkopaikallissija (adessiivi, ablatiivi ja allatiivi) ja s-päätteinen sisäpaikallissija (inessiivi, elatiivi). Tulosten perusteella näyttäisi kuitenkin siltä, että haastateltavat ovat siirtäneet yhteenlankeamisperiaatteen myös yleiskielessä käytettyihin ulko- ja sisäpaikallissijoihin, joilla kaikilla on omat sijapäätteet. On yllättävää, että täl-

laisten yhteenlankeamisten käyttäjäksi RN1:n ja RN3:n lisäksi osoittautuu RN2, yleiskielisin haastateltavista.

Tulosten perusteella sijojen yhteenlankeaminen näyttäisi olevan vielä elinvoimainen piirre. Esiintymiä on kaikilla haastateltavilla ja erityisesti länsiryhmäläisillä (RN1, RN3, RM1) useissa muotoryhmissä. Piirre voi kuitenkin vaikuttaa puheen ymmärrettävyyteen, sillä ilman tekstikontekstista saatavaa tukea kuulijan voi olla vaikea hahmottaa joidenkin yhteenlangenneiden sijamuotojen merkityksiä.

Klusiilien ja niiden muodostamien konsonanttiyhtymien soinnillistuminen on ehkä selvimmin haastateltavia jakava piirre. Yli puolella haastateltavista – enemmistö itäryhmästä – soinnillistumia ei joko ollut lainkaan tai korkeintaan muutama. Kolmella (RN1, RM1, MN1) oli 10–25 soinnillistumaa, mutta RN3:lla lähes kymmenen kertaa enemmän soinnillistumia kuin niitä seuraavaksi eniten käyttäneellä. *k*:n ja *k*:llisten sekä *t*:n ja *t*:llisten konsonanttiyhtymien soinnillistumia tavattiin eniten, mutta b:n ja b:llisten konsonanttiyhtymien käyttö on yhden haastateltavan (RN3) varassa. Soinnillistumia on käytetty ennen muuta länsiryhmässä, jonka tulomurre lienee tukenut niiden käyttöä.

Säilynyt aunuksen sanasto liittyy ennen muuta ortodoksiseen perinteeseen ja uskonelämään, karjalaiseen ruokaperinteeseen, perheeseen ja nuorten tuonaikaisen elämän muisteluun. Kaikilla haastateltavilla on säilyneitä sanoja, mutta suurta osaa sanoista käytetään vain kerran. Myös sanaston säilyttäjinä ovat ennestään tutut haastateltavat RN3, RN1, RM1 ja MN1.

Thelander toteaa (1974: 13), että muistellessaan menneitä aikoja haastateltavat ovat taipuvaisempia käyttämään murteellisia muotoja kuin keskustellessaan nykyhetken asioista. Haastatteluissa tämä näkyy niin, että koti-Karjalasta puhuttaessa referoidaan usein jonkun toinen aunusta käyttäneen puhetta. Säilynyt aunuksen sanasto liittyy ymmärrettävästi menneen muisteluun tai asioihin, jotka eivät ole muuttuneet (esim. traditiot), koska haastateltavien yhteys nykyisin puhuttuun aunuksen kieleen on katkennut.

Haastatteluiden perusteella voisi olettaa, että ainakin osalla haastateltavista on käytössään kaksi rekisteriä, joita käytetään sen mukaan, mikä on puhetilanne ja keskustelunaihe ja kuka on keskustelukumppani.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että kielellinen sopeutuminen on ensi sijassa yksilöllinen prosessi ja että murteen säilyttäminen ei riipu aina iästä tai sukupuolesta, vaikka myös tämän tutkimuksen perusteella korkealla iällä ja naissukupuolella on yhteys olete-

tun lähtömurteen säilymiseen. Yksilöiden väliset erot samassakin ikäryhmässä voivat kuitenkin olla suuria. Myöskään muutosten järjestys ei ole kaikilla sama: joku voi olla jonkin ilmiön suhteen moderni, toiseen nähden konservatiivi. (vrt. Leskinen 1974: 377.)

Olisi ollut kiintoisaa tutkia toisaalta ortodoksisuuden ja toisaalta evankelisluterilaisuuden vaikutusta kielen säilyttämiseen (vrt. Korpela 1991, 64–65), mutta tässä työssä se ei ole ollut mahdollista, sillä haastateltavista vain MM1 on luterilainen.

On myös otettava huomioon, että tämän pro gradu -työn tulokset ovat vain suuntaa antavia, sillä luotettaviin tuloksiin pääsemiseksi ryhmien pitäisi olla suurempia ja ikäryhmiä pitäisi olla enemmän.

3. LOPUKSI

Tässä työssä on käsitelty rajakarjalaisen aunusta l. livviä äidinkielenään puhuneen siirtoväen kielellistä sopeutumista suomen itä- ja länsimurteiden alueelle. Rajakarjalaismurteiden suomalaistumista ei juurikaan ole käsitelty suomen kielen pro gradu -tutkielmissa, sillä rajakarjalaisten (kielellisen) sopeutumisen tutkimus on tähän asti keskittynyt historia- ja kansatieteisiin.

Erilaisen ”vieraan” kielen vuoksi aunuksen puhujien kielellinen sopeutuminen on ollut muita siirtokarjalaisia hankalampaa. Esimerkiksi suomea taitamaton vanhempi rajakarjalaispolvi ei pystynyt toimittamaan asioitaan omalla äidinkielellään vaan tarvitsi tulkin mukaansa. Kuitenkin eräältä haastateltavalta saamani tiedon mukaan aunus on voinut ollut perheessä kotikielenä vielä 1980-luvulla. Kodin ja lähipiirin merkitys karjalan kielen taidon säilyttämisessä onkin ollut ratkaiseva (Jeskanen 2005: 243).

Virallinen Suomi ei kuitenkaan vieläkään tunne riittävästi karjalan kieltä Suomessa, vaikka tutkijat eivät enää kyseenalaista karjalan asemaa itsenäisenä kielenä (mts. 269). Suomessa on vielä noin 5000 hengen karjalankielinen vähemmistö, ja kielestään ylpeitä ja sen säilyttämistä kannattavia karjalaisia on edelleen (mts. 279, 281). Vielä ei ole myöhäistä ryhtyä toimiin vanhan kotimaisen vähemmistökielemme aseman parantamiseksi!

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

Kymmenen Salmista Etelä-Savoon ja Rauman seudulle muuttaneen siirtokarjalaisen haastattelu, yhteensä 10 tuntia. Aineisto on kerätty keväällä 1981 ja 1982. Haastattelija on Taina Kilpijoki.

Kirjallisuus

AALTO, SEIJA – AULI HAKULINEN – KLAUS LAALO – PENTTI LEINO – ANNELI LIEKO (toim.) 1996: Kielestä kiinni. TL 113. Helsinki: SKS.

FORSBERG, HANNELE 1998: Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys. Helsinki: SKS.

GENETZ, ARVID 1884: Tutkimus aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. Helsinki: SKS.

HEIKKINEN, HANNU 1997: ”*Tiijätk*ö?” ”*En tier…tiiä.*” *t*:n astevaihteluparina olevan kadon edustus vanhoilla tukialueilla ja *r*-murteissa. – Seija Makkonen – Harri Mantila (toim.), Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio s. 74–83. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.

HEIKKINEN, KAIJA 1989: Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 9. Joensuu.

HEISKANEN, MARJA-LIISA 1965: Havaintoja Kaukolan murteen muuttumisesta Parkanossa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

HULKKONEN, EILA 1979: Oulun seudun sortavalalaisten kieli. Tutkimus murteen muuttumisesta. Laudaturtyö. Oulun yliopisto.

HURTTA, HEIKKI 1999: Variaationtutkimuksen myytit ja stereotypiat. – Urho Määttä – Pekka Pälli – Matti K. Suojanen (toim.), Kirjoituksia sosiolingvistiikasta s. 53–101. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.

IKOLA, OSMO 1972: Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre. Sananjalka 14. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.

Iso suomen kielioppi 2005. Toimittaneet Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonenja Irja Alho. SKST 950. Helsinki: SKS.

ITKONEN, TERHO 1971: Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunukselaismurteiden synty. – Vir. s. 153–185. Helsinki.

—— 1997: Nimestäjän opas. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten XIII. Kolmas, uusittu painos. Helsinki: SUS.

JAHNUKAINEN, RAILI 1954: Havaintoja siirtoväen murteen muuttumisesta Kokemäellä. – Vir. 58 s. 366–376 . Helsinki.

JESKANEN, MATTI 2005: Karjalan kieli ja karjalankieliset Suomessa – Palander, Marjatta – Anne-Maria Nupponen (toim.), Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. Joensuu: Joensuun yliopisto.

JOKIPII, MAUNO (toim.) 1988: Tutkielmia sodanjälkeisestä asutustoiminnasta Suomessa. Jyväskylän yliopistossa marraskuussa 1987 pidetyn tutkijaseminaarin esitelmät. Suomen historian julkaisuja n:o 13. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian laitos.

JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1980: Tampereen puhekielen *t*:n heikkoasteisten vastineiden, *nk*:n astevaihtelun, *ts*-yhtymän, yleisgeminaation, 3. infinitiivin illatiivin ja monikon 1. persoonan kongruenssin sosiaalinen variaatio. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

—— 1982a: Eräitä äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), Tampereen puhekieli tutkimuskohteena s. 121–160. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere.

—— (toim.)1982b: Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere.

JORMALAINEN, PETRI – SAKSIO, MAUNO 1987: Siirtokarjalaisten sopeutuminen ja toiminta kulttuuriperinteen vaalimiseksi. – Heikki Kirkinen (toim.), Suomalais-ugrilaisten kansojen identiteetin ongelmia. Historian esseeseminaarin satoa vuodelta 1987 s. 31–38. Historian tutkimuksia. Humanistinen tiedekunta n:o 4. Joensuu: Joensuun yliopisto.

JÄRVI, MARTTI 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten puhekielessä: konsonantit. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2 s. 9–56. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24.

JÄRVI, MAUNO 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten puhekielessä: vokaalit. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2 s. 57–90. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24.

KARLSSON, FRED 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Juva.

KETTUNEN, LAURI 1940a: Suomen murteet III A. Murrekartasto. Helsinki: SKS.

—— 1940b: Suomen murteet IIIb. Selityksiä murrekartastoon. Helsinki: SKS.

KILPI, VUOKKO 2004: Suomessa ja Ruotsissa asuvien inkerinsuomalaisten kielellinen variaatio. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

KIRKINEN, HEIKKI (toim.) 1987: Suomalais-ugrilaisten kansojen identiteetin ongelmia. Historian esseeseminaarin satoa vuodelta 1987. Historian tutkimuksia. Humanistinen tiedekunta n:o 4. Joensuu: Joensuun yliopisto.

KKS = Karjalan kielen sanakirja I–VI. Lexica societatis fenno-ugricae XVI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1968–2005.

KOIVISTO, JOUKO 1977: Havaintoja Rautpohjan tehtaan keskisuomalaisten ja päijäthämäläisten työläisten puhekielestä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

KOIVUSALO, ESKO 1979: Mitä on yleiskieli? – Vir. 83 s. 216–222. Helsinki.

KORPELA, EILA 1991: Karjalan kielen säilymisestä Suomussalmen vienalaiskylissä. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

KUIRI, KAIJA 1984: Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. Helsinki: SKS.

KUJOLA, JOHANNES 1910: Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta. Suomi IV: 10. Helsinki.

KURKI, TOMMI 2005: Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä. SKST 1036. Helsinki: SKS.

LAITINEN, LEA (toim.) 1988: Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä. Yliopistopaino, Helsinki.

LAIVAMAA, MARJAANA 1997: Pohjois-Pohjanmaalta Pohjois-Karjalaan. Muuttajien kielellinen sopeutuminen. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.

LAPPALAINEN, HANNA 1996: Variaatio ja sen selittäminen kaakoishämäläisen murreaineiston valossa. – Vir. s. 18–37. Helsinki.

—— 2004: Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua. SKST 964. Helsinki: SKS.

LEHTIMÄKI, PEKKA 1983: Sekaidiolektien tutkimuksesta. – Vir. 87 s. 22–40 ja 178–189. Helsinki.

LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 275. Helsinki: SKS.

—— 1974: Karjalaisen siirtoväen murteen sulautumisesta ja sen tutkimisesta. – Vir. 78 s. 361–378. Helsinki.

—— 1981: Wie verschwindet ein Dialekt? Beobachtungen zur heutigen Umgangssprache der karelischen Umsiedler. – Heutige Wege der finnischen Dialektologie s. 67–91. Studia Fennica 24. Helsinki: SKS.

—— 1988: Havaintoja siirtokarjalaisten kielellisestä sopeutumisesta. – Mauno Jokipii (toim.), Tutkielmia sodanjälkeisestä asutustoiminnasta Suomessa. Jyväskylän yliopistossa marraskuussa 1987 pidetyn tutkijaseminaarin esitelmät s. 104–144. Suomen historian julkaisuja n:o 13. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian laitos.

—— 1998: Karjala ja karjalaiset kielentutkimuksen näkökulmasta. – Pekka Nevalainen – Hannes Sihvo (toim.), Karjala. Historia, kansa, kulttuuri s. 352–382. SKST 705. Helsinki: SKS.

LUUKKANEN, EILA 1980: Pyhäjärveltä (Vpl.) tulleiden siirtolaisten kielestä 1970-luvun Hämeenkyrössä. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

MAKKONEN, RIITTA 2003: Riäkkylästä stadiin – muuttajan kielellinen sopeutuminen. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.

MAKKONEN, SEIJA – HARRI MANTILA (toim.) 1997: Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulun yliopisto.

MANTILA, HARRI 1992. Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa. Helsinki: SKS.

—— 1997: Johdanto. – Seija Makkonen – Harri Mantila (toim.), Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio s. 1–23. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto

—— 2004: Murre ja identiteetti. – Vir. 108 s. 322–345.

MARKKOLA,PÄIVI (tulossa): Kivennavan siirtokarjalaismurteen muuttuminen, variaatio ja nykytila. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.

MATIKAINEN, HELI 2000: Ouluun muuttaneiden eteläpohjalaisten ja tornionjokivartisten opiskelijoiden kielellinen variaatio. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

MIELIKÄINEN, AILA 1976: Jyväskylän esitutkimus. Kaakkoismurteet. – Heikki Paunonen – Aila Mielikäinen – Matti K. Suojanen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti s. 98–211. Helsinki.

—— (toim.) 1980a: Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.

—— 1980b: Pikapuhemuodot Jyväskylän puhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1 s. 123–149. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.

—— 1981a: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 375. Helsinki: SKS.

—— (toim.)1981b: Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24.

—— 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. – Vir. 86, s. 277–294. Helsinki.

—— 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä s. 92–111. Yliopistopaino, Helsinki.

—— 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

—— 1994: Etelä-Savon murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKST 599. Helsinki: SKS.

—— 1996: Nykysuomen murtuvat murrerajat. – Seija Aalto – Auli Hakulinen – Klaus Laalo – Pentti Leino – Anneli Lieko (toim.), Kielestä kiinni s. 234–242. TL 113. Helsinki: SKS.

MÄÄTTÄ, URHO – PEKKA PÄLLI – MATTI K. SUOJANEN (toim.) 1999: Kirjoituksia sosiolingvistiikasta. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere: Tampereen yliopisto.

NAHKOLA, KARI 1987: Yleisgeminaatio. Äänteenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta. SKST 457. Helsinki: SKS.

NEVALAINEN, PEKKA – HANNES SIHVO (toim.) 1998: Karjala. Historia, kansa, kulttuuri. SKST 705. Helsinki: SKS.

NPM = Nykysuomalaisen puhekielen murros

NPME = Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti 1976. Tutkijaryhmä: Heikki Paunonen, Aila Mielikäinen ja Matti Suojanen. Helsinki.

NPMJy 2 = Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2, 1981. Toim. Aila Mielikäinen. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24. Jyväskylä.

NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. SKST 436. Helsinki: SKS.

NUOLIJÄRVI, PIRKKO – MARJA-LEENA SORJONEN 2005: Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tukimuksen lähtökohtia murteenseuruun pohjalta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

OJALA, PÄIVI 1989: Kirvulaissyntyisten orimattilalaisten nykyinen puhekieli. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

OJANSUU, HEIKKI 1903: Suomen lounaismurteiden äännehistoria II. Konsonantit. Descendentti esitys. Helsinki: SKS.

—— 1918: Karjala-Aunuksen äännehistoria. Helsinki: SKS.

PAJUNEN, ANNELI – PALOMÄKI, ULLA 1985: Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 1. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 30. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

PAJUNEN, ANNELI – PALOMÄKI, ULLA 1985: Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 31. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

PALANDER, MARJATTA 1987: Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio. SKST 455. Helsinki: SKS.

—— 2005: Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä. Suomi 191. Helsinki: SKS.

PALANDER, MARJATTA – ANNE-MARIA NUPPONEN (toim.) 2005: Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. Joensuu.

PAUNONEN, HEIKKI 1976: Tulosten tarkastelua. – Heikki Paunonen – Aila Mielikäinen – Matti K. Suojanen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti s. 1–19 ja 212–230. Helsinki.

—— 1981: Anmerkungen zur Erforschung der Stadtdialekte in Finnland. – Heutige Wege der finnischen Dialektologie s. 119–38. Studia Fennica 24. Helsinki: SKS.

—— 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen – Päivikki Suojanen (toim.), Sosiolingvistiikan näkymiä s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.

PENTTINEN, HANNELE 1976: Sydänsavolaisen murteen säilymisestä Rautpohjan tehtaan työväestöllä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

PIGG, KAROLIINA 2006: Kymenlaaksosta Ouluun muuttaneiden opiskelijoiden kielellinen sopeutuminen ja asenteet. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

PIIPPONEN, ERJA 1992: Se ov vähän sekulii. Havaintoja eräiden Luoteis-Laatokasta Virroille muuttaneiden siirtokarjalaisten kielestä. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

POHJANVALO, PEKKA 1947: Salmin murteen sanakirja. Helsinki: SKS.

PYÖLI, RAIJA 1996: Venäläistyvä aunuksenkarjala. Kielenulkoiset ja -sisäiset indikaattoorit kielenvaihtotilanteessa. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 18. Joensuu.

RAPOLA, MARTTI 1966: Suomen äännehistorian luennot. SKST 283. Helsinki: SKS.

—— 1969: Johdatus suomen murteisiin. Kolmas painos. TL 4. Helsinki: SKS.

RAUHANEN, SIRPA 1989: Vpl. Pyhäjärven siirtokarjalaisten murteen muuttuminen Huittisissa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

SAARINEN, ASTA 1985: Pohjois-Karjalasta Tampereelle: Muuttajan kieli ja siihen vaikuttavat tekijät. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

SAARTEINEN, PEKKA 1982: Pikapuhemuodoista. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), Tampereen puhekieli tutkimuskohteena s. 191–214. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere.

SALLINEN-GIMPL, PIRKKO 1994: Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. Kansatieteellinen arkisto 40. Helsinki.

SIITONEN, KIRSTI 1981: Dialektologian ja sosiolingvistiikan suhteesta. – M. K. Suojanen (toim.), Kirjoituksia puhekielestä s. 43–58. Toinen painos. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku.

SILVENNOINEN, LEENA 1980: Laaja-alaiset itämurteisuudet Jyväskylän puhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1 s. 89–122. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20. Jyväskylä.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.

Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology. Helsinki.

SUOJANEN, MATTI K.1976: Turun puhekielen tutkimus. – Heikki Paunonen – Aila Mielikäinen – Matti K. Suojanen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti s. 20–97. Helsinki.

—— (toim.)1981a: Kirjoituksia puhekielestä. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turun yliopiston suomalaisen ja ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.

—— 1981b: Turun puhekielen tutkimus. – Matti K. Suojanen (toim.), Kirjoituksia puhekielestä s. 10–42. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turun yliopiston suomalaisen ja ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.

SUOJANEN, M. K. – LEENA SALOMAA – RIITTA VUORINEN 1981: Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. Nykysuomen puhekielen murroksen tutkimuksen osaraportti. – Matti K. Suojanen (toim.), Kirjoituksia puhekielestä s. 110–138. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turun yliopiston suomalaisen ja ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.

SUOJANEN, M. K. – PÄIVIKKI SUOJANEN (toim.) 1982a: Sosiolingvistiikan näkymiä. Helsinki: Gaudeamus.

—— 1982 b: Sosiolingvistiikka – synkretistinen tieteenala. – M. K. Suojanen – Päivikki Suojanen (toim.), Sosiolingvistiikan näkymiä s. 7–34. Helsinki: Gaudeamus.

—— (toim.)1985: Mitä Turussa puhutaan? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta. Turun puhekielen projektin julkaisuja 3. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.

SUOJANEN, M. K – LEENA SALOMAA – RIITTA VUORINEN 1985: Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. – Matti K. Suojanen (toim.), Mitä Turussa puhutaan s. 14–65? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta. Turun puhekielen projektin julkaisuja 3. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. SKS.

SUS = Suomalais-Ugrilainen Seura.

SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia.

TANSKANEN, ILONA 1991. Kolmen naissukupolven puhekielet. Tapaustutkimus varkautelaistuneen siirtokarjalaisen puhekielen muutoksesta ja karjalaisen murteen periytymisestä kahdelle jälkipolvelle. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

THELANDER, MATS 1974: Samvariation i växlingen mellan dialekt och standardspråk. En punktunddersökning. Rapport nr 34. Forskningskommitten i Uppsala för modern svenska. Uppsala.

—— 1979a: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträskdal 1. Materialbeskrivning och analys på språkdragsnivå. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 14: 1. Uppsala.

—— 1979b: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträskdal 2. Teoretiska utgångspunkter och analys på språkartsnivå. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 14: 2. Uppsala.

TIKKANEN, LEENA 1972: Havaintoja Heinjoen murteesta Vihdin Vanjärven kylässä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

TL = Tietolipas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

TRUDGILL, PETER 2000. Sociolinguistics. An introduction to language and society. Fourth edition. Penguin Books, London.

TUISKU, HANNU 1986: Huomioita Rovaniemeltä ja Sodankylästä Tampereelle muuttaneiden kielestä. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

TUUNANEN, SIRKKA 1969: Havaintoja Uukuniemen murteen väistymisestä Etelä-Pohjanmaalla. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

VAAJALA, SANNA 2004: Kuolemajärveläisten siirtokarjalaisten murteen muuttuminen Tarvasjoella. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

VIKBERG, ANNIKKI 1997: "Jos minnuu ottaa päähän nii sillo ruppeen puhumaan että minä". Persoonapronominit nykypuhekielessä. – Seija Makkonen – Harri Mantila (toim.), Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio s. 45–58. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu.

VIRTARANTA, PERTTI 1968: Suomussalmen karjalaiskylien kielioloista. – Fenno-Ugrica, Juhlakirja Lauri Postin Kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968 s. 254–275. SUST 145. Helsinki.

—— 1972: Die Dialekte des Karelischen. Gruppierung (mit Kurzcharakteristika) und einige Fragen des Ursprungs. – Sowjetische Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft VIII s. 7–27. Tallinn.

—— 1990: Kulttuurikuvia Karjalasta: Ihmisiä ja elämänkohtaloita rajantakaisessa Karjalassa. Weilin + Göös, Espoo.

VUORI, EEVA-MAIJA 2003: Sekaidiolektin variaatio: siirtokarjalaisen persoonapronominien analyysi. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

WARIS, HEIKKI – JYRKILÄ, VIENO – RAITASUO, KYLLIKKI – SIIPI, JOUKO 1952: Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta. Otava, Helsinki.

WIRTZ, ANJA 1982: Vilho Lempiäisen Uudenkirkon murteen muuttumisesta. Laudaturtyö. Åbo Akademie.

Painamattomat lähteet

http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk129/karjalat_kartta1.shtml
luettu 15.4.2008

http://www.uta.fi/laitokset.kielet/suomi/opiskelu/kurssit/menetelmakurssi/menetelmakurssi.html
luettu 15.4.2008

LIITE 1

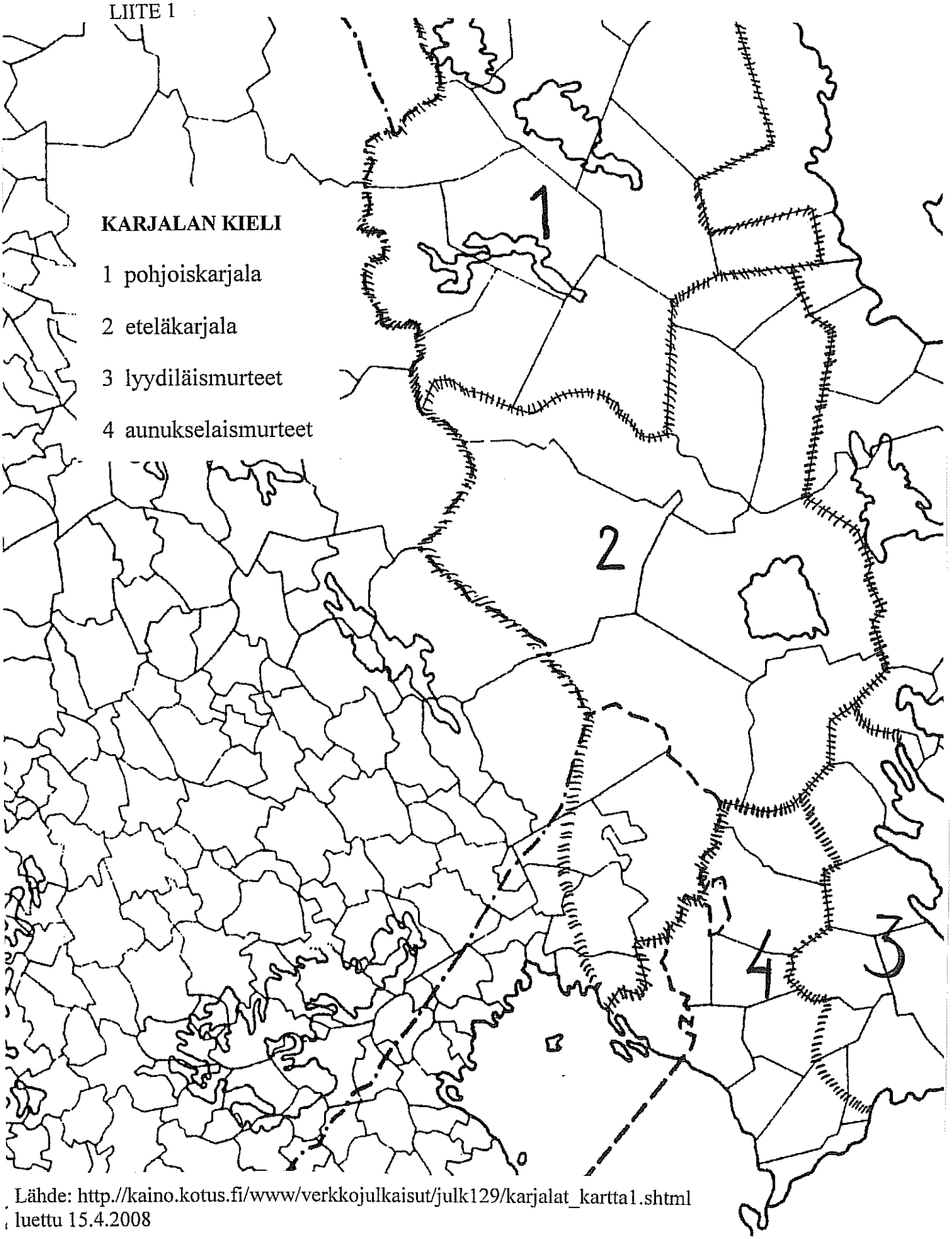

Lähde: http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk129/karjalat_kartta1.shtml
luettu 15.4.2008

Karttapohjat ovat Maanmittaushallituksen karttapohjia, joita on käytetty murteentutkimuksen pohjakarttoina.
Kartat on saatu osoitteesta
http://www.uta.fi/laitokset.kielet/suomi/opiskelu/kurssit/menetelmakurssi/menetelmakurssi.html
luettu 15.4.2008

LIITE 2

haastateltava	lähtövuosi Salmista	ikä	oleskelut muualla	asumisaika Raumalla /Etelä-Savossa
RN1	1938	22	1938–39 Enso, 1939 Saarijärvi, 1940 Rauma	41
RN2	1939	19	1939–40 Impilahti/Ylämylly/Liperi, 1940–42 Helsinki, 1942–44 Pitkäranta, 1944–46 Kuortane, 1946–49 Rauma, 1949–52 Ylitornio, 1952 Rauma	33
RN3	1939 (1944)	18	1939 Saarijärvi, 1939–41 Äänekoski, 1941 Jyväskylä, 1942–44 Salmi, 1944–47 Eno, 1947–63 Rauma, 1963–65 Karhula, 1965 Rauma	32
RM1	1936	26	1936–1939 Kurkijoki (Luoteis-Laatokka), 1939 Rauma	43
RM2	1939	17	1944–52 Kuopion ymp./Rautalampi, 1952–63 Lievestuore/Jyväskylä, 1963 Rauma	19
MN1	1926 (1939) (1944)	24	1926–35 Viipuri, 1935–39 Salmi, 1939 Saarijärvi, 1939–42 Muhos, 1942–44 Salmi, 1944 Lapinlahti, 1944–46 Alavieska, 1946 Mikkeli	36
MN2	1938	19	1938–44 Lahti, 1944–60 Sulkava, 1960 Mikkeli	36
MN3	1939 (1944)	16	1939–42 Jurva, 1942–44 Salmi, 1944 Pielavesi, 1944–67 Maaninka, 1967 Mikkeli	15
MM1	1939	16	1939–41 Saarijärvi, 1941 Polvijärvi, 1941–42 Liminka, 1945–46 Outokumpu, 1946–47 Sotkamo, 1947–48 Leppävirta, 1949–82 Sulkava, 1982 Mikkeli	33
MM2	1939 (1944)	9	1939 Leppävirta, 1939–42 Muhos, 1942–44 Salmi, 1944–66 Lapinlahti, 1966 Mikkeli	16

LIITE 3

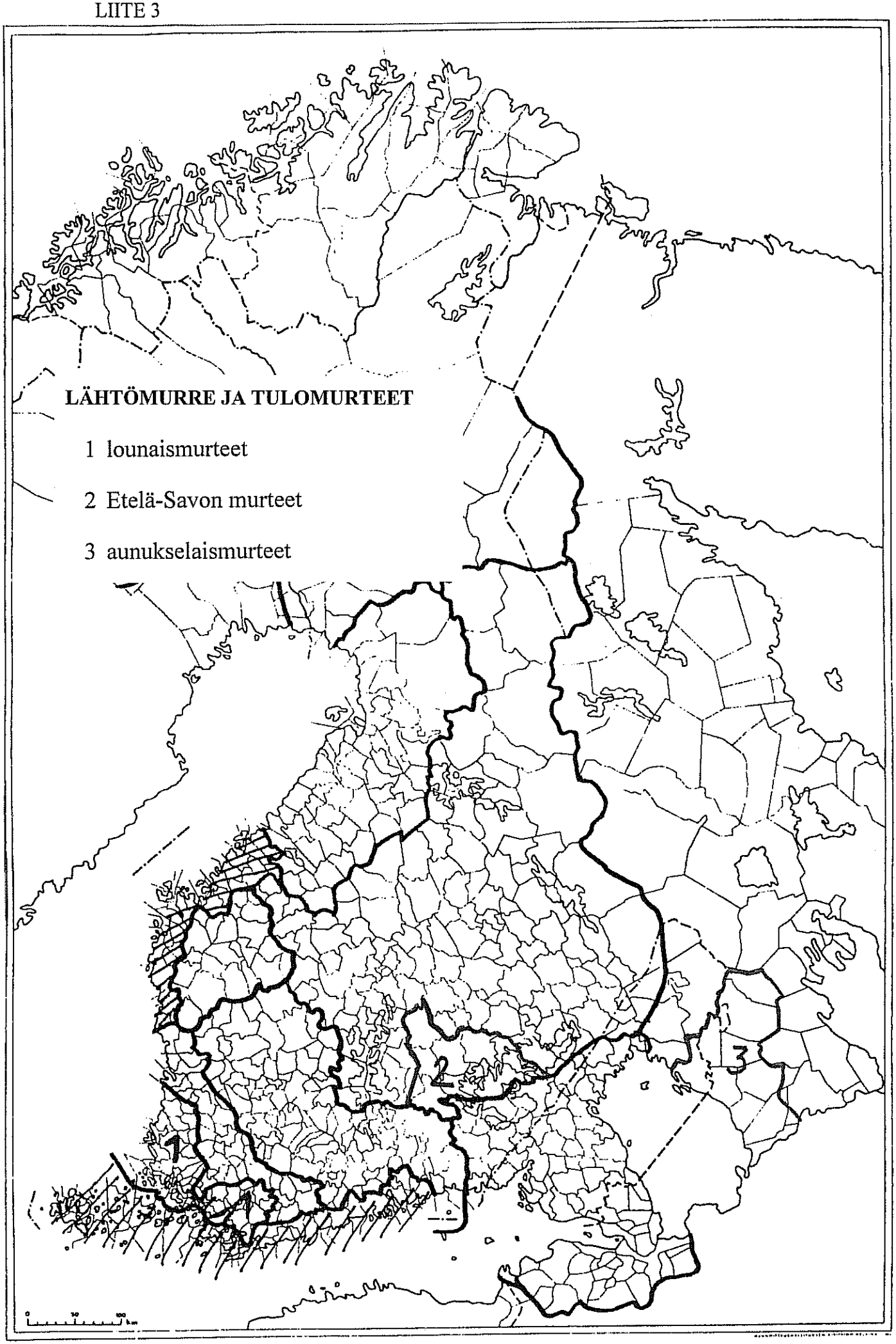
LÄHTÖMURRE JA TULOMURTEET
1 lounaismurteet
2 Etelä-Savon murteet
3 aunukselaismurteet
1
2
3